

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ «Я У СВІТІ»

Нова редакція

Частина 1

Особистість дитини

Дитина в соціумі

Дитина у природному довкіллі

Дитина у світі культури

Діяльність дитини

Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі

Мовлення дитини

**ПРОГРАМА РОЗВИТКУ
ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
«Я У СВІТІ»
(нова редакція)**

У двох частинах

**Частина I
Від народження до трьох років**

Навчальна програма

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

УДК 373.2.015.311-053.2(072)
ББК 74.100.5я7
П78

Науковий керівник:

О. Л. Кононко — завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Ніжинського державного університету імені М. В. Гоголя, д-р психол. наук, професор

Авторський колектив:

О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова, Н. В. Гавриш, А. М. Гончаренко,
О. О. Дронова, О. Л. Кононко, О. В. Котлярова, Є. Ф. Лозинська, В. О. Луценко,
О. В. Мартиненко, С. П. Нечай, О. В. Низковська, І. А. Онищук, З. П. Плохій, Т. І. Поніманська,
О. Д. Сидельникова, В. А. Старченко, О. П. Терещенко, О. О. Фунтікова, Л. В. Шелестова,
Л. Ю. Якименко

Експерти:

О. В. Коваленко — доцент кафедри дошкільної освіти Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка, канд. пед. наук

М. А. Машовець — заступник директора з науково-методичної та навчальної роботи Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка, канд. пед. наук

М. В. Молочко — вихователь-методист дошкільного навчального закладу № 784, м. Київ

Г. Г. Жила — директор дошкільного навчального закладу № 643, м. Київ

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 24.06.2014 № 750)

Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція). У 2 ч.
П78 Ч. І. Від народження до трьох років / О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова
[та ін.] ; наук. кер. О. Л. Кононко. — Київ : ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. — 204 с.
ISBN 978-966-97379-2-2
ISBN 978-966-97379-3-9

Програму розвитку дошкільного віку «Я у Світі» розроблено відповідно до нової редакції Базового компонента дошкільної освіти. У ній відображено вимоги до оновленого змісту освіти дитини від народження до шести (семи) років життя, уніфіковано вимоги до розвиненості, вихованості й навченості дитини впродовж дошкільного дитинства. Програма складається з двох частин. Частина І Програми містить зміст освіти дітей раннього віку.

Для педагогічних працівників дошкільних навчальних закладів, батьків, студентів і викладачів педагогічних вишів.

УДК 373.2.015.311-053.2(072)
ББК 74.100.5я7

ISBN 978-966-97379-2-2
ISBN 978-966-97379-3-9

© Аксьонова О. П., Аніщук А. М.,
Артемова Л. В. та ін., 2014
© ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014

Зміст

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА	7
----------------------------	---

Вік немовляти

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ОСОБИСТІТЬ ДИТИНИ»	17
---	----

Фізичний розвиток	17
--------------------------------	----

Вікові можливості	17
-------------------------	----

Основні освітні завдання	20
--------------------------------	----

Організація життєдіяльності	20
-----------------------------------	----

Показники основ компетентності дитини на кінець першого року життя	24
--	----

Розвиток особистості	25
-----------------------------------	----

Вікові можливості	25
-------------------------	----

Основні освітні завдання	29
--------------------------------	----

Організація життєдіяльності	30
-----------------------------------	----

Показники основ компетентності дитини на кінець першого року життя	32
--	----

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СОЦІУМІ»	34
--	----

Вікові можливості	34
-------------------------	----

Основні освітні завдання	36
--------------------------------	----

Організація життєдіяльності	36
-----------------------------------	----

Показники основ компетентності дитини на кінець першого року життя	38
--	----

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА У ПРИРОДНОМУ ДОВКІЛЛІ»	40
--	----

Вікові можливості	40
-------------------------	----

Основні освітні завдання	42
--------------------------------	----

Організація життєдіяльності	43
-----------------------------------	----

Показники основ компетентності дитини на кінець першого року життя	44
--	----

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА У СВІТІ КУЛЬТУРИ»	46
---	----

Предметний світ	46
------------------------------	----

Вікові можливості	46
-------------------------	----

Основні освітні завдання	48
--------------------------------	----

Організація життєдіяльності	48
-----------------------------------	----

Показники основ компетентності дитини на кінець першого року життя	50
--	----

Світ мистецтва	51
Світ образотворчого мистецтва	51
Вікові можливості	51
Основні освітні завдання	53
Організація життєдіяльності	54
Показники основ компетентності дитини на кінець першого року життя	56
Світ музичного мистецтва	57
Вікові можливості	57
Основні освітні завдання	59
Організація життєдіяльності	60
Показники основ компетентності дитини на кінець першого року життя	61
Світ театрального мистецтва	62
Вікові можливості	62
Основні освітні завдання	63
Організація життєдіяльності	64
Показники основ компетентності дитини на кінець першого року життя	65
Світ літературного мистецтва	66
Вікові можливості	66
Основні освітні завдання	67
Організація життєдіяльності	68
Показники основ компетентності дитини на кінець першого року життя	69
ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДІЯЛЬНІСТЬ ДИТИНИ»	70
Вікові можливості	70
Основні освітні завдання	71
Організація життєдіяльності	71
Показники основ компетентності дитини на кінець першого року життя	73
ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ»	74
Вікові можливості	74
Основні освітні завдання	77
Організація життєдіяльності	77
Показники основ компетентності дитини на кінець першого року життя	79
ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «МОВЛЕННЯ ДИТИНИ»	81
Вікові можливості	81
Основні освітні завдання	83
Організація життєдіяльності	84
Показники основ компетентності дитини на кінець першого року життя	86

Ранній вік

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ОСОБИСТІТЬ ДИТИНИ»	89
Фізичний розвиток	89
Вікові можливості	89
Основні освітні завдання	93
Організація життєдіяльності	94
Показники компетентності дитини на кінець третього року життя	97
Розвиток особистості	99
Вікові можливості	99
Основні освітні завдання	102
Організація життєдіяльності	103
Показники компетентності дитини на кінець третього року життя	105
ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СОЦІУМІ»	107
Вікові можливості	107
Основні освітні завдання	110
Організація життєдіяльності	111
Показники компетентності дитини на кінець третього року життя	113
ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА У ПРИРОДНОМУ ДОВКІЛЛІ»	115
Вікові можливості	115
Основні освітні завдання	119
Організація життєдіяльності	120
Показники компетентності дитини на кінець третього року життя	122
ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА У СВІТІ КУЛЬТУРИ»	125
Предметний світ	125
Вікові можливості	125
Основні освітні завдання	128
Організація життєдіяльності	129
Показники компетентності дитини на кінець третього року життя	131
Світ мистецтва	133
Світ образотворчого мистецтва	133
Вікові можливості	133
Основні освітні завдання	137
Організація життєдіяльності	139
Показники компетентності дитини на кінець третього року життя	141

Світ музичного мистецтва	144
Вікові можливості	144
Основні освітні завдання	146
Організація життєдіяльності	147
Показники компетентності дитини на кінець третього року життя	148
Світ театрального мистецтва	149
Вікові можливості	149
Основні освітні завдання	151
Організація життєдіяльності	152
Показники компетентності дитини на кінець третього року життя	153
Світ літературного мистецтва	154
Вікові можливості	154
Основні освітні завдання	156
Організація життєдіяльності	157
Показники компетентності дитини на кінець третього року життя	158
ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДІЯЛЬНІСТЬ ДИТИНИ»	159
Вікові можливості	159
Основні освітні завдання	161
Організація життєдіяльності	161
Показники компетентності дитини на кінець третього року життя	163
ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ»	164
Вікові можливості	164
Основні освітні завдання	169
Організація життєдіяльності	170
Показники компетентності дитини на кінець третього року життя	173
ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «МОВЛЕННЯ ДИТИНИ»	175
Вікові можливості	175
Основні освітні завдання	179
Організація життєдіяльності	180
Показники компетентності дитини на кінець третього року життя	181
ДОДАТКИ	187
Орієнтовний розпорядок дня для дітей раннього віку	189
Орієнтовний розподіл занять на тиждень	190
Забезпечення рухової активності дітей раннього віку	191
Орієнтовний перелік літературних творів	193
Орієнтовний музичний репертуар	196
Словниковий матеріал до освітньої лінії «Мовлення дитини»	199
Авторський колектив Програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі»	201

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Відповідно до вимог часу та у зв'язку з оновленням Базового компонента дошкільної освіти оновлено і Програму розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (далі — Програма). Оновлюючи Програму, авторський колектив керувався основними засадами гуманістичної педагогіки: розглядав дитину як найвищу цінність, зосереджував увагу на важливості розширення її життєвого простору, виведення її за межі традиційного, штучно створеного, жорстко унормованого у вузьких межах групової кімнати буття у широкий простір реального світу.

Назва Програми — «Я у Світі» — обумовлена тим, що саме в дошкільному віці виникає перший схематичний обрис цілісного дитячого *світогляду, образ світу та себе* в ньому. Дитина не може жити в безладі, вона намагається пізнати навколишній світ та свої зв'язки з ним, упорядкувати, пояснити, наповнити змістом життя та діяльність людей, перевірити на власному досвіді здобуту інформацію. Вона прагне дізнатися, для чого живуть люди; ознайомитися з умовами життя та його основними законами. Дитина має навчитися існувати відповідно до цих законів, а не всупереч їм, відкрити для себе та інших людей власні можливості, знаходити своє *домірне* місце у складному й суперечливому світі, почуватися у ньому щасливою.

Оскільки реформування змісту та гуманізація цілей дошкільної освіти України є складниками процесу оновлення світових та європейських освітніх систем, на часі реалізація **компетентнісної парадигми**, яка орієнтує педагогів на впровадження у педагогічну практику цілісного підходу до розвитку особистості. Очікування суспільства сьогодні насамперед пов'язані з формуванням життєздатної, гнучкої, свідомої, творчої людини. Починати це робити слід із дошкільного дитинства, оскільки саме в цей віковий період закладається фундамент оптимістичного світобачення; формуються уявлення дитини про свої права та обов'язки, про себе як представника певної статі, про себе минулого — теперішнього — завтрашнього; засвоюються моральні правила і норми, розвивається довольна поведінка.

Символічним є те, що назва Програми починається займенником «Я», що наголошує на винятковій ролі *власної активності* дитини в особистісному становленні й водночас на важливості гармонії індивідуального та колективного. Назвою Програми актуалізовано необхідність виховання *свідомої* особистості, формування в дошкільників елементарних форм відповідального *самовизначення*, розвиток у них почуття *власної гідності*, що ґрунтується на самоповазі й визнанні значущими людьми їхніх чеснот. Програма аж ніяк не закликає до культивування егоїстичних устремлень дітей, вона пропонує збалансувати індивідуальні та соціальні інтереси зростаючої особистості, налаштувати її на дієве й гармонійне поєднання «Я» і «Світу». У Програмі наголошено: **основне призначення дорослого** — допомогти дошкільнику *жити власними силами, у злагоді з довкіллям та згоді із собою як активним суб'єктом життєдіяльності*.

Програма визначає основоположні, принципово важливі для розуміння напрямів оновлення змісту та гуманізації цілей дошкільної освіти положення, є дороговказом у процесі пошуку підходів до організації ефективного, такого, що відповідає вимогам сучасності, життєвого простору дитини; окреслює мінімально необхідний для цього перелік вимог та умов. Основні положення Програми є *орієнтиром* для самостійних, виражених, доцільних у кожному конкретному випадку дій педагога, а не приписом покрокових дій.

Програма створює простір для творчого використання різних педагогічних технологій, прояву гнучкості у підході до кожної дитини. Працюючи за Програмою, педагог є не лише провідником загальнолюдського та національного, а й носієм власного гуманістичного досвіду, особою, що здійснює вибір, приймає самостійні рішення під час розв'язання тих чи тих педагогічних завдань, створює сприятливі умови для розвитку, виховання й навчання дошкільників. Такий підхід дає змогу поєднати ідею так званої «стандартизації» з грамотною побудовою розвивального життєвого простору дошкільника.

У Програмі вміщено оновлений зміст дошкільної освіти, який передбачає гармонійний та різнобічний розвиток дитини, формування її особистості, створення в умовах дошкільного закладу **розвивального життєвого простору, сприятливого для:**

- закладання основ компетентності дитини (формування цілісної картини світу як життєвого орієнтира, розширення та поглиблення досвіду, завдяки якому дитина розв'язує проблеми, виявляє гнучкість, діє адекватно та ефективно, приймає

- свідомі рішення, задовольняє свої соціальні та індивідуальні потреби, проявляє базові якості особистості, досягає успіху в різних видах діяльності);
- формування готовності дитини до майбутнього шкільного життя;
  - забезпечення балансу фондів «можу» і «хочу» — спрямування зусиль на узгодженість життєво необхідних знань, умінь, здібностей дитини з її особистими потребами, інтересами, бажаннями, прагненнями, планами;
  - розвитку зачатків активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції як системи ціннісних ставлень до природи, культури, людей, власного Я;
  - плекання зачатків креативності, формування у дитини творчих здібностей, уміння варіювати, діяти в уявному плані, уникати шаблонів, самостійно висувати елементарні гіпотези, генерувати оригінальні ідеї, неординарно розв'язувати проблеми, проявляти самобутність та раціоналізаторство.

У Програмі уніфіковано вимоги до розвиненості, вихованості й навченості дитини впродовж дошкільного дитинства. Означено нерозкриті в більшості інших програм важливі **аспекти педагогічної роботи**: формування в дитини уявлення про своє фізичне, духовне та соціальне Я, позитивного ставлення до себе; розвиток її *емоційної* сфери, потреб і мотивів, довільної поведінки; формування оптимістичного світобачення, елементарної *картини реального світу*, дитячого світогляду, первинної системи ціннісних орієнтацій, елементарних форм *самосвідомості* (адекватної самооцінки, саморегуляції поведінки, рефлексії тощо), розвиток зачатків *совісті* як внутрішнього етичного регулятора дій та поведінки; виховання творчих здібностей; *статеве* виховання тощо.

Матеріали Програми структуровано відповідно до *психологічного віку* як *інтегрованої* характеристики специфічних для кожного етапу стосунків дитини з дорослими, ієрархії видів діяльності, новоутворень свідомості та особистості. На думку провідних фахівців, паспортний вік не є критерієм визначення реального рівня розвитку: діти одного паспортного віку істотно різняться між собою. Психологічний вік орієнтує педагогів не так на хронологічні рубежі, як на перехід дошкільника від регуляції його поведінки дорослим до *саморегуляції*. Водночас з урахуванням потреб практиків у кожному психологічному віці виокремлено особливості паспортного віку.

Ця Програма є програмою *розвитку*. Вона реалізує **ідею дитино-центризму**, орієнтує педагога на визнання пріоритету розвитку дошкільника як особистості, зокрема його Я-концепції, емоційної сфери, потреб і мотивів, довільної поведінки. Такий підхід не применшує ролі дорослого у процесі становлення особистості дошкільника, не нівелює значення ефективно організованого педагогом освітнього процесу. Він лише пропонує освітянам змістити акценти з дорослого як організатора педагогічного процесу на дошкільника як предмет основної турботи, його *життєдіяльність, співбуття* з дорослим, взаємодію дитини та реального світу.

У Програмі наголошено на важливості надання дошкільнику цілісної системи життєво необхідних знань, умінь і навичок (розвиток фонду «можу»), а також формування *потребово-мотиваційної сфери* (розвитку фонду «хочу»). Якщо першим педагогічна практика опікується традиційно, то *окультуренням бажань* дитини вона ще має оволодіти. Збалансувати навчально-виховні впливи дорослого та індивідуальний досвід, систему цінностей, інтересів, прагнень дошкільника означає гармонізувати процес його входження в широкий світ.

Програма проголошує пріоритет **принципу активності**, відповідно до якого дошкільника визнають *активним суб'єктом життєдіяльності* зі своїм індивідуальним досвідом та особливим сприйманням світу. Такий підхід передбачає, що педагог ставиться до дитини як до особи, яка має право на *власний вибір, прийняття самостійного рішення*, свої *переваги, особистий час*, задоволення основних *потреб, усамітнення*, відстоювання *власної гідності*. Впровадження у практику принципу активності розширює ступені свободи дошкільника, актуалізує необхідність співвіднесення педагогом змісту й форм подання нової інформації з життєвим досвідом, суб'єктивною позицією дитини, привертає увагу дорослого до створення сприятливих умов для розвитку креативності, творчих здібностей зростаючої особистості.

Матеріали Програми ґрунтуються на **принципі природовідповідності**, який має стати одним з основних у організації життєдіяльності дошкільника. Вони акцентують увагу педагогів на необхідності забезпечити *ритмічність* у зміні форм, етапів, інтенсивності буття дошкільника. Ритмічність як фундаментальний принцип існування Всесвіту передбачає врахування дорослим зв'язку сонячної активності й особливостей життєдіяльності та самопочуття дошкільника. Ритмічність урівноважує буття дитини, зберігає її психологічне здоров'я, створює *комфортні й корисні* умови для її повноцінного розвитку. Відповідно

до Програми дорослий має забезпечувати оптимальне співвідношення діяльнісного стану дитини з її відпочинком, регламентованим та вільним часом, інтенсивних форм зайнятості з полегшеними. Програма передбачає право педагога вносити доцільні корективи у послідовність, тривалість, інтенсивність запланованих заходів за складних погодних умов, особливих обставин, специфічного стану дітей.

Програма апелює до педагога не лише як до наставника й вихователя, а і як до людини, яка протягом певного часу проживає спільне з дитиною життя, спостерігає за її *душевним станом*, забезпечуючи почуття рівноваги й безпеки, комфорту й затишку. Програма актуалізує важливість збереження захисних, амортизаційних функцій педагога, його вміння пом'якшувати жорсткі впливи довкілля; здатність уникати штучної змагальності, конкурентності, екстремальності в щоденному бутті, спрощувати процес соціалізації дошкільника, інтимізувати його життя, підтримувати *безпечну* для нього дистанцію та бажання означити в просторі дошкільного закладу *своє місце*. Вона орієнтує педагога на *культуру гідності*, вказує на значущість не лише функціональної придатності дитини, а й її *цінності* як моральної особи; наголошує, що *кожна* психічно нормальна дитина *здібна* до чогось, заслуговує на оптимістичний прогноз свого подальшого розвитку. Програма пропонує не стільки фіксувати кількісні відхилення у розвитку дошкільника порівняно із середньостатистичною віковою нормою (відставання або випередження), скільки визначати «*зону найближчого розвитку*» кожної дитини.

Провідною ідеєю Програми є оптимальне використання дорослими можливостей кожного віку дитини для її повноцінного розвитку. Запропоновано змістити акценти з підготовки дитини до майбутнього шкільного життя на *забезпечення її змістовного сьогодення*. Це положення відрізняється від ідеї форсованого, раннього навчання, штучного пришвидшення процесу дорослішання дитини, небезпечного для її здоров'я.

У Програмі наголошено на **самоцінності дошкільного дитинства**, визнано його особливу роль у становленні особистості та відмінність від періоду шкільного життя. Дошкільний навчальний заклад кваліфіковано як *інститут соціалізації*, а не школа для маленьких. Його основне призначення — навчати дитину основ *науки життя*, а не формувати знання з окремих навчальних предметів. Заняття як наближена до шкільного уроку форма організації діяльності дітей набуває значення лише в останній рік-два перед вступом дитини до школи. Програма

наголошує: збереження *дитячої субкультури* — важливе завдання сучасного дошкільного навчального закладу. Тож оптимальні педагогічні умови організації життєдіяльності дошкільника передбачають широке розгортання й збагачення змісту *специфічних дитячих форм* діяльності — ігрової, практичної, образотворчої, комунікативної.

Програма проголошує важливість реалізації педагогом **індивідуального підходу** до розвитку, виховання й навчання дошкільників та орієнтує на обов'язкове врахування в освітньому процесі *індивідуальної історії життя* кожної конкретної дитини (її біографії, умов життя родини, кількості в ній дітей, освітнього рівня батьків, їхньої етнічної належності, віросповідання, матеріального статку) та особливостей взаємин членів родини.

Програма містить дві частини. Частина I Програми охоплює вік немовляти та ранній вік, а частина II — молодший та старший дошкільний вік.

Так само, як і в новій редакції Базового компонента дошкільної освіти, у Програмі інваріантну складову змісту дошкільної освіти викладено за **сімома освітніми лініями**: «Особистість дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина у природному довкіллі», «Дитина у світі культури», «Діяльність дитини», «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», «Мовлення дитини».

Матеріали Програми, зокрема її частини I, структуровано за уніфікованою для всіх вікових періодів життя **рамкою-схемою, що містить такі елементи**: «Вікові можливості», «Основні освітні завдання», «Організація життєдіяльності», «Показники компетентності дитини» (за кожною освітньою лінією).

Розглянемо докладніше структуру частини I Програми.

Матеріали **освітньої лінії «Особистість дитини»** згруповано у два змістові блоки: «*Фізичний розвиток*» та «*Розвиток особистості*», кожний з яких має свою рубрикацію.

Змістовий блок «*Фізичний розвиток*» містить такі складники: «Здоров'я та фізичний розвиток», «Рухова активність», «Гігієнічні навички», «Безпека організму та рухової активності». Для третього року життя передбачено додатковий складник «Статева належність».

Змістовий блок «*Розвиток особистості*» представлено такими складниками: «Уявлення про себе» (для віку немовляти) та «Уявлення про себе та самоставлення (для раннього віку)»; «Емоційний досвід»;

«Потреби» (для віку немовляти) та «Спрямованість особистості» (для раннього віку); «Довільні дії» (для віку немовляти) та «Довільна поведінка» (для раннього віку); «Почуття безпеки» (для першого півріччя першого року життя), «Початки безпеки життєдіяльності» (для другого півріччя першого року життя) та «Безпека життєдіяльності» (для раннього віку).

Закладені в **освітній лінії «Дитина в соціумі»** основи соціальної компетентності дитини засвідчуються комплексом знань, умінь та базових якостей за такими змістовими блоками: *«Сім'я, родина», «Інші люди», «Дитяче товариство», «Об'єднання людей».*

Матеріали **освітньої лінії «Дитина в природному довкіллі»** згруповано в такі змістові блоки: *«Рослинний світ», «Тваринний світ», «Явища природи», «Природні об'єкти».*

Змістовими блоками **освітньої лінії «Дитина у світі культури»** є *«Предметний світ»* та *«Світ мистецтва».*

Змістовий блок *«Предметний світ»* містить такі складники: «Предмети побуту і вжитку», «Предметний світ за межами житла», «Предметно-практична діяльність».

Змістовий блок *«Світ мистецтва»* містить складники: «Світ образотворчого мистецтва», «Світ музичного мистецтва», «Світ театрального мистецтва», «Світ літературного мистецтва», які тематично структуровані за змістом:

Світ образотворчого мистецтва	Художньо-естетичний розвиток Образотворча діяльність Художньо-естетичне самовираження
Світ музичного мистецтва	Шуми і звуки довкілля Музичні звуки Музична діяльність
Світ театрального мистецтва	Ознайомлення з творами мистецтва Художньо-практична діяльність Елементи самодіяльності (для віку немовляти) Елементи дитячої творчості (для раннього віку)
Світ літературного мистецтва	Ознайомлення з творами мистецтва Художньо-практична діяльність Елементи самодіяльності (для віку немовляти) Елементи дитячої творчості (для раннього віку)

Матеріали **освітньої лінії «Діяльність дитини»** для віку немовляти згруповано у два змістові блоки: *«Особистісне спілкування»* та *«Предметно-маніпулятивна діяльність»*. Для дітей раннього віку матеріали подано без розподілу на змістові блоки, зважаючи на перевагу одного виду діяльності — предметної.

Матеріали **освітньої лінії «Дитина у сенсорно-пізнавальному просторі»** згруповано в такі змістові блоки: *«Пізнавальний інтерес»*; *«Сенсорно-перцептивний досвід»*; *«Передумови логіко-математичного розвитку»* (для віку немовляти) та *«Логіко-математичний розвиток»* (для раннього віку); *«Початки цілісної картини світу»* (для віку немовляти) та *«Цілісна картина світу»* (для раннього віку).

Змістовими блоками **освітньої лінії «Мовлення дитини»** є такі: *«Фонематичний слух, звуковимова»* (для віку немовляти) та *«Фонематичний слух, звуковимова, літературне мовлення»* (для раннього віку); *«Словниковий запас»* (для другого півріччя першого року життя та раннього віку); *«Комунікативне мовлення»*. Для раннього віку передбачено додаткові змістові блоки *«Граматичні вміння»* та *«Інтерес до книжки»*.

Частина I Програми містить також **додатки**, у яких представлено практичні матеріали для роботи з дітьми від народження до трьох років життя, зокрема орієнтовні музичний репертуар, перелік художніх творів, словниковий матеріал тощо.

Вік немовляти

Wolters Kluwer

Цифрове видавництво МЦФЕР

З питань придбання друкованої
версії телефонуйте: 0 44 586 56 06

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ОСОБИСТІСТЬ ДИТИНИ»

ФІЗИЧНИЙ РОЗВИТОК

ВІКОВІ МОЖЛИВОСТІ

Розвиток дитини на першому році життя відіграє важливу роль у її подальшому становленні як індивіда, суб'єкта діяльності, особистості, індивідуальності. Народжуючись дитина переходить в абсолютно нові умови життя: від темноти до світла, від стабільно високої (37 °С в материнському організмі) до нижчої, змінної температури зовнішнього середовища. Одразу після народження в дитини починають активно функціонувати органи чуття: зору, слуху, нюху, смаку, дотику. Новонароджений із перших днів життя здатен розрізняти зовнішні впливи за запахом, смаком, кольором; звуки — за гучністю, тембром.

Дитина народжується з потребою в руховій активності, що є її вродженою особливістю та передумовою сенсомоторного розвитку. Фізичне благополуччя малюка цілком залежить від дорослого. Протягом першого року життя дитина інтенсивно зростає і розвивається. Вона послідовно оволодіває життєво необхідними навичками та руховими вміннями — перевертається з живота на спину, повзає, самостійно сідає, стоїть без опори, утримує рівновагу, починає ходити. Розвиваються різні форми її поведінки — харчова, соціальна, фізіологічна, пов'язані з природними потребами та ознайомленням із власним тілом. У кінці першого – на початку другого років життя в малюка швидкими темпами вдосконалюється чутливість аналізаторів, інтенсивно розвивається нервова система.

Перше півріччя першого року життя

Здоров'я та фізичний розвиток. Перше півріччя першого року життя характеризується надзвичайно високою чутливістю організму до розвивального середовища. Новонароджений адаптується до нових умов життя за допомогою безумовних рефлексів, основними з яких

є харчовий (торкання кінчика язика чи губ дитини викликає смоктальні рухи, зосередженість на них) та хапальний (міцне хапання та утримання того, що потрапляє до рук малюка).

Рухова активність. Протягом перших місяців життя виникають одноактні рухи (утримання голівки, некоординована рухова активність), розвиваються шкірно-м'язові, шийно-тонічні рефлексі: стоповий, ножний у горизонтальному (рефлекторне повзання) та вертикальному (опорна реакція) положеннях, спинний (вигинання спини в різних положеннях: лежачи, у вертикальному положенні). У положенні лежачи на животі дитина піднімає тулуб, спираючись на передпліччя, стоїть (тупцює) на повністю випрямлених ніжках із підтримкою під пахви. Перекочується зі спини на бік, живіт і знову на спину. Згинає й розгинає ноги, лежачи на спині. З положення лежачи на животі піднімає тулуб, спираючись на випрямлені руки, сидить із підтримкою під пахви. Дитина робить перші цілеспрямовані рухи; у неї з'являється зорово-моторна координація, розвивається вміння утримувати предмет у руці.

Гігієнічні навички. Почувається комфортно у воді, залюбки купається, любить побовтатися, погратися з водою, підставляє руки під водяний струмінь. Спокійно реагує на переодягання, підмивання. Справляння нужди відбувається спонтанно, але дитина може виявленням неспокою, голосовими звуками повідомляти про дискомфорт.

Безпека організму та рухової активності. Оскільки на цьому життєвому етапі дитина повністю залежна від дорослого, саме він опікується її безпекою: захищає одягом від негоди; створює затишне, безпечне предметно-ігрове середовище. Мати, яка годує дитя груддю, не вживає важких для травлення, а також незнайомих продуктів, не курить тощо.

Друге півріччя першого року життя

Здоров'я та фізичний розвиток. На кінець першого року життя довжина тіла дитини становить 70–80 см, вага — близько 10 кг. Частина тіла дещо диспропорційні: голова завелика, займає близько 1/4 маси тіла, ноги закороткі — 1/3 довжини тіла. У ротовій порожнині виростає до шести–восьми молочних зубів. Дитина зазвичай бадьора, активна. Годування все ще переважно грудне, але вже запроваджують дво-, триразове догодування кисломолочними продуктами, овочевими супами, фруктовими сумішами. Дитина залишається повністю залежною

від дорослого, який є рушійною силою її розвитку, носієм різноманітної інформації, посередником між нею та навколишнім світом. Кінець першого року життя є кризовим для розвитку особистості, що зумовлено суперечністю між інтенсивним фізичним і психічним розвитком немовляти, зміною положення з горизонтального на вертикальне, зростом руховою активністю, опануванням діями з предметами, що його оточують, та обмеженістю власних ресурсів дитини, яка прагне більшого, ніж може охопити.

Рухова активність. У другому півріччі першого року життя руховий досвід дитини стрімко збагачується; поліпшується орієнтація у просторі; рухи набувають більшої координованості, вправності, довільності. У цей період дитина оволодіває вмінням упевнено сидіти, повзати, стояти, пересуватися, тримаючись за опору. Темпи оволодіння руховими діями в дітей індивідуальні й залежать від задатків, виховних впливів дорослих та власної активності. На кінець першого року життя дитина спроможна, за бажанням, визначити напрямок свого руху, прискорити його або уповільнити. Особливо її цікавлять підйоми: на стілець, диван, ліжко, сходами тощо. Але спускатися вона ще не може, потребує сторонньої допомоги. Дитині подобається ходити з різними предметами, тримаючись за них чи штовхаючи їх попереду. Вона радіє від того, що їй вдається самостійно дістатися до бажаного, побавитися з ним, обстежити, однак виявлений інтерес дуже швидко згасає, і дитина рухається далі.

Гігієнічні навички. У дитини починають формуватися елементарні гігієнічні навички: вона позитивно реагує на вмивання, робить спроби самостійно мити руки, розчісуватися, витирати носика, реагує на фізіологічні потреби кректянням, певними звуками (а-а-а). Із задоволенням купається у ванні, під душем; підставляє руки, ноги, обличчя для витирання рушничком. Намагається самостійно їсти, пити, тримаючи ложку, чашку.

Безпека організму та рухової активності. Зростає самостійність та активність дитини зобов'язують дорослих невинно стежити за її переміщенням, прибирати гострі, нестійкі та інші небезпечні предмети, обмежувати доступ дитини до електроприладів, дротів, розеток — усього, що може спричинити її травмування та є небезпечним для неї. Оскільки дитина все куштує на смак, бере в рот, дорослий прибирає з її поля зору харчові відходи, небажані для неї продукти, сміття. Для перевезення малюка в автомобілі використовують встановлене в ньому дитяче крісло.

ОСНОВНІ ОСВІТНІ ЗАВДАННЯ

Розвивальні:

- забезпечувати сприятливі умови для фізіологічного становлення систем і функцій організму дитини з урахуванням її вікових можливостей;
- стимулювати своєчасну появу та розвиток статичних і локомоторних функцій організму дитини: вміння тримати голову; змінювати положення тіла — сідати, підніматися; стояти, повзати, ходити;
- сприяти становленню статевої ідентифікації дитини, культури поводження з власним тілом.

Навчальні:

- навчати виконувати основні рухи (повзання, утримання рівноваги під час ходьби), заохочувати до рухової активності;
- навчати самостійно пересуватися зі сторонньою допомогою та без неї в заданому напрямку, освоювати простір приміщення, ігрового майданчика, обстежувати розміщені в цьому просторі предмети та об'єкти;
- формувати елементарні гігієнічні навички, навчати повідомляти про фізіологічні потреби у доступний спосіб;
- сприяти вдосконаленню дій із предметами, навчати самостійно тримати ложку;
- навчати повторювати певні дії, рухи, зосереджувати увагу на переміщенні різних об'єктів.

Виховні:

- виховувати позитивне ставлення до проведення гігієнічних процедур, вміння отримувати задоволення від чистоти тіла та охайності зовнішнього вигляду;
- підтримувати емоційно позитивне ставлення до самостійної рухової активності.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Збалансованість та циклічність процесів життєдіяльності — необхідна умова планомірного фізичного розвитку немовляти та становлення його організму.

Орієнтовний розподіл часу на процеси життєдіяльності протягом дня дітей від народження до року

Процеси життєдіяльності	Вік дітей			
	від народження до 2,5–3 міс.	від 2,5–3 міс. до 5–6 міс.	від 5–6 міс. до 9–10 міс.	від 9–10 міс. до 1 року
Годування	6:00, 9:00, 12:00, 15:00, 18:00, 21:00	6:00, 9:00, 13:00, 16:30, 20:30	6:00, 10:00, 14:00, 18:00	7:30, 11:30, 16:00, 19:30
Нічне годування	24:00 або 3:00	23:30 або 3:00	22:00	22:00 (до 10 міс.)
Неспання	6:00–7:00 9:00–10:00 12:00–13:00 15:00–16:00 18:00–19:00 20:00–21:00	6:00–7:30 9:30–11:00 13:00–14:30 16:30–18:00 20:00–21:00	6:00–8:00 10:00–12:00 14:00–16:00 18:00–20:00	6:30–9:30 11:30–14:00 16:00–19:30
Сон	7:00–9:00 10:00–12:00 13:00–15:00 16:00–18:00 19:00–20:00 21:00–6:00	7:30–9:30 11:00–13:00 14:30–16:30 18:00–20:00 21:00–6:00	8:00–10:00 12:00–14:00 16:00–18:00 20:00–6:00	9:00–11:30 14:00–16:00 19:30–6:30
Масаж, гімнастика	9:30–10:00	10:00–11:00	11:00–12:00	12:00–13:00
Купання	18:30–19:00	20:00–20:30	19:30–20:00	19:00–19:30

Для оптимального фізичного розвитку та зміцнення здоров'я дитини цього віку насамперед необхідно дотримуватися санітарних норм і правил безпеки життєдіяльності, організувати її повноцінне харчування, збалансовувати активність та відпочинок (сон) дитини, забезпечувати загартування, гігієнічний догляд за нею, психологічний комфорт. Слід створити умови для оптимальної рухової активності немовляти; робити масаж та проводити гігієнічні процедури; створювати різноманітне предметно-просторове середовище.

Для сенсомоторного розвитку необхідні дитяче ліжко, манеж, різноманітні яскраві предмети, іграшки; доріжки, дошки, тумби, куби, драбинки та інші атрибути. Для зорового зосередження над ліжечком, на відстані 10–15 см від грудей немовляти, доцільно підвішувати

різноманітні дрібні іграшки, а обабіч розміщувати великі м'які іграшки, що спонукатимуть дитину перевертатися на бік, живіт, доповзати, дотягуватися до них. Іграшки на бильцях ліжечка чи манежу викликатимуть у малюка бажання підніматися й переміщуватися. Для вдосконалення слухового зосередження, рефлексорних реакцій та рухових дій дитини необхідно активно спілкуватися з нею, стимулюючи позитивну емоційну реакцію. Рухові дії дитини потрібно супроводжувати словами, називаючи їх та кілька разів повторюючи назву дії саме тоді, коли дитина її виконує, щоб називання дії викликало саму дію. Спочатку варто допомагати дитині виконувати рухові дії, а згодом спонукати її до самостійного виконання, висловлюючи при цьому схвалення. Слід показувати дії з предметами та без них, пропонувати повторювати дії, допомагати, якщо не вдається, заохочувати.

Проявляти турботу про здоров'я дитини й привчати її до здорового способу життя дорослі починають з перших днів її життя. Оскільки дитячий організм ще доволі кволий, нервова система недосконала, важливо обережно й терпляче допомогти немовляті виробити певний життєвий ритм та динамічний стереотип до розпорядку дня. Тоді й перехід від одного до іншого виду діяльності здійснюватиметься автоматично. Головна умова повноцінного психофізичного розвитку дитини першого року життя — обов'язкове дотримання правильної, фізіологічно обгрунтованої організації життєдіяльності, що передбачає повноцінний сон, доцільно організоване неспання, своєчасне годування та задоволення фізіологічних потреб. Це сприятиме позитивному емоційному стану дитини, активному сприйманню нею навколишнього світу. У разі зміни послідовності та тривалості окремих режимних моментів протягом дня слід урахувувати вік дитини, її індивідуальні психофізичні особливості та стан здоров'я. Ослаблені діти потребують більше часу на відпочинок, скорочення тривалості неспання та частішого годування.

Протягом року змінюються кількість і тривалість денного сну, лише тривалість нічного сну лишається незмінною (в межах 10–11 год.). Дворазовий денний сон дитини тривалістю по дві–три години доцільно організовувати на свіжому повітрі, що корисно в усі пори року: влітку, навесні, восени, а взимку — у сонячні й не дуже морозні дні. Укладати дитину спати слід тоді, коли вона сама цього захоче.

Зазвичай немовля прокидається, коли відчуває голод. Поки воно не вміє самостійно сидіти, його годують, тримаючи на руках (у колисці, в ліжку). Із восьми–дев'яти місяців життя дитини використовують спеціальний стіл зі стільчиком, на який дитину садить дорослий.

Систематичне проведення загартовувальних процедур ефективно сприяє зміцненню захисних сил організму дитини. Під час кожного перевдягання і перед купанням проводять повітряні ванни протягом декількох хвилин. Наприкінці третього місяця життя дитини їх тривалість збільшують до п'яти хвилин. Із 6-го до 12-го місяців життя дитини під час перевдягання та гімнастики повітряні ванни тривають 10–15 хв. за температури повітря у приміщенні +20...+22 °С. Загартовує немовля і купання у великій ванні, вмивання водою кімнатної температури, обмивання під час переодягання теплою водою з поступовим зниженням її температури до кімнатної. Дитину першого року життя обтирають сухою фланелевою рукавичкою до незначного почервоніння шкіри (7–10 рухів), потім — зволоженою у воді. Температура води при цьому має становити +37 °С, з подальшим поступовим зниженням її до +35 °С.

Засобами повноцінного фізичного розвитку дитини в цьому віці є масаж та фізичні вправи: рефлекторні, пасивні, пасивно-активні й активні. Вправи добирають відповідно до вікових особливостей та можливостей дитини. Починаючи з 1–1,5 місяця, щодня протягом 6–10 хв. роблять масаж та фізичні вправи, спрямовані на розвиток рухової сфери, але не раніше, ніж через 30–40 хв. після годування. Це стимулює позитивне ставлення дитини до рухової діяльності, сприяє розвитку відчуття задоволення від рухових дій.

Розвиваючи рухову активність дитини, дорослий одночасно сприяє формуванню її пізнавальної та емоційної сфер. Для стимулювання її спонтанної рухової активності дорослий створює відповідні умови: забезпечує достатній простір, добирає просторий одяг, що не заважає вільно рухатися тощо. Дорослий заохочує дитину до різних рухів та дій із предметами, грається з нею, створюючи при цьому емоційно-позитивну психологічну атмосферу.

Важливо привчити немовля до чистоти: заохочувати до перевдягання, вмивання, щоденного купання; залучати до активної участі в цих процедурах, що сприяє формуванню навичок особистої гігієни. Організуючи харчування дитини, важливо вже з цього віку починати навчати її користуватися індивідуальними столовими приборами, серветкою.

Показники основ компетентності дитини на кінець першого року життя

Знання	<p><i>Здоров'я та фізичний розвиток.</i> Знає назви деяких частин тіла, показує їх.</p> <p><i>Рухова активність.</i> Виявляє розуміння назви певних рухових дій; виконує дію, почувши її назву; домагається бажаного завдяки певному руху або його багаторазовому повторенню.</p> <p><i>Гігієнічні навички.</i> Впізнає предмети особистої гігієни (носову хустинку, серветку, гребінець, зубну щітку, мило), співвідносить їх з назвою, виявляє розуміння їх призначення.</p> <p><i>Безпека організму та рухової активності.</i> Починає орієнтуватися в тому, що в найближчому докіллі є безпечні й небезпечні предмети та речовини; диференціює слова «можна» і «не можна»</p>
Уміння	<p><i>Здоров'я та фізичний розвиток.</i> Радісно реагує на слова мами (педагога) «Який ти гарний, міцний!», ласкаві прогладження дорослим його тіла; поводить себе спокійно, грається весело, коли почуватися добре; коли нездужає, можна вмовити ковтнути ліки.</p> <p><i>Рухова активність.</i> Виявляє моторну активність під час неспання, прагне дотягнутися, доповзти, дістатися, дійти до предмета уваги; бере предмет у руки, тримає, маніпулює ним; радіє змозі переміщуватися, виявляє «м'язову радість»; пересуває предмети, вправно залазить на невисокі підвищення, використовуючи для цього підставку, намагається самотійно злізти; рухами реагує на потішки, забавки, ігрові ситуації, із задоволенням виконує фізичні вправи (підняти ручки, «потанцювати», повертіти голівкою), пританцювує під знайомий наспів.</p> <p><i>Гігієнічні навички.</i> Підставляє обличчя для вмивання, робить спроби самотійно мити руки, розчісуватися, витирати носика, реагує на фізіологічні потреби крестанням, іншими звуками. Із задоволенням купається у ванні, під душем, підставляє руки, ноги для витирання рушничком; спокійно поводить себе під час перевдягання; емоційно позитивно реагує на чисте тіло, одяг, іграшки; вказує пальцем, може на прохання дорослого принести мило, щітку для волосся тощо.</p> <p><i>Безпека організму та рухової активності.</i> Після попередження матері (педагога) «Не можна!» утримується від наміру взяти в рот небезпечні предмети, сирі овочі, немиті фрукти, харчові відходи; після дотику до гарячого, колючого, гострого виділяє з найближчого оточення носіїв одержаних раніше неприємних тілесних відчуттів, намагається від них дистанціюватися</p>

Початки базових якостей	<p><i>Сприйнятливість.</i> Чутлива до показування дорослим рухів (піднімання сходинками, злізання з дивана тощо) та дій з предметами особистої гігієни (гребінцем та щіткою для волосся, милом, зубною щіткою), намагається їх наслідувати.</p> <p><i>Самостійність.</i> Намагається без допомоги дорослого рухатися у напрямку бажаних іграшок, предметів особистої гігієни, речей; після нагадування дорослого збирає деякі свої речі на прогулянку, готує рушник для купання.</p> <p><i>Відповідальність.</i> Намагається елементарно діяти за встановленими правилами, реагувати на дозвіл та заборону дорослого</p>
--------------------------------	--

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

ВІКОВІ МОЖЛИВОСТІ

На першому році життя закладається фундамент особистості: формуються елементарні схематичні образи рідних людей і Я-образ, накопичується певний емоційний досвід, розвиваються та ускладнюються потреби, виникає первинна система цінностей, формується поведінка, вдосконалюються дії. Основними передумовами формування особистості є результати її психомоторного, пізнавального, емоційного розвитку, розвитку потребово-мотиваційної сфери, зачатків Я-концепції, складником якої є тілесне Я, самовідчуття організму. Самовиділення організму, схеми тіла і самовідчуття виступають передумовами до формування «образу тіла» і Я-концепції немовляти. Протягом першого року життя в немовляти формуються основи вибіркового ставлення до рідних дорослих: виникає бажання з одними бути довше, з іншими — короткий проміжок часу, з кимось — небажання входити в контакт. Основним здобутком першого року життя є емоційна сприйнятливість до впливів довкілля, елементарне розрізнення дитиною приємних і неприємних вражень, одержаних від зовнішнього середовища та власного організму.

Перше півріччя першого року життя

Уявлення про себе. У перші два місяці життя дитина не відділяє себе від матері, лише в неї на руках відчувається комфортно й безпечно, прагне постійного контакту з нею. На третьому місяці життя протягом короткого проміжку часу може зачекати, щоб її погодували, перевдягли, взяли на руки. Образ матері, батька є фундаментом для формування

зачатків елементарної Я-концепції, загального уявлення про себе. Відчуття, які немовля одержує від напруги тіла, його рухів, сприяють формуванню уявлень про своє тілесне Я. Немовля зосереджує увагу на обличчях рідних людей, спостерігає за ними, реагує на зовнішні сигнали, розрізняє їх. Ближче до шести місяців життя проявляє інтерес до своїх ніг, рук, пробує пересуватися у просторі. Збагачуються враження дитини від освоєння нового, вдосконалюється рухова активність, відчуття свого тілесного Я.

Емоційний досвід. Немовля концентрує увагу на рідних людях, усміхається їм, виявляє задоволення від спілкування з ними комплексом пожвавлення. Починає розрізняти приємне/неприємне, відповідно на нього реагує; виражає за допомогою відповідної голосової активності свої суб'єктивні стани, переймає настрій дорослих і малюків з найближчого оточення. Починає диференціювати стан і настрій рідних дорослих, емоційно на нього реагує. Емоції інтересу, радості та страждання відіграють особливу роль у становленні особистості немовляти. Дитяча усмішка засвідчує відчуття благополуччя, комфорту. Формами вираження страждання є плач, крик, жалібні нотки голосу, засмучений вигляд дитини.

Потреби. Відбувається становлення мотиваційної сфери дитини як ядра майбутньої особистості. Дитина прагне задовольнити свої основні потреби — у безпеці та захисті, що тісно пов'язані з базовим почуттям довіри до людей; у нових враженнях, які вона одержує від навколишнього світу (потреба в інформації, у сприйманні та пізнанні нового, дослідженні найближчого простору); у спілкуванні з рідними та близькими або тими, хто їх замінює, — у їхній турботі, пестощах, обміні емоціями, проявах прихильності й любові, вербальному та тактильному контакті; в елементарних власних досягненнях (схопити, дістатися, вплинути на дорослого, заявити про себе іншим). Вона починає проявляти елементарну вибіркову емоційну спрямованість на рідних людей, об'єкти найближчого оточення, предмети, іграшки.

Довільні дії. Дитина оволодіває різними діями, пов'язаними з харчуванням, спілкуванням з людьми, ознайомленням із власним тілом та його гігієною. Вона вчиться взаємодіяти в парі з рідними людьми. Дитина, з одного боку, відчуває свою залежність від близьких людей, захищеність ними, з другого — відкривши свою окремість, апробує власні можливості, робить перші спроби поводитися незалежно від дорослого, наполягати на своєму. Вона починає досліджувати своє тіло,

відкриває для себе власні руки, пальці, роздивляється їх, рухає, з'ясовує їх можливості. Дитина стає впевненішою, урівноваженішою, рідше плаче без видимих причин. Збільшується тривалість часу, протягом якого вона займається самостійно. Немовля виявляє схильність до наслідування, може повторити за дорослим елементарні предметні дії.

Почуття безпеки. Почуття захищеності виникає в дитини тоді, коли вона перебуває на руках у мами або бачить її поряд із собою. Воно втрачається, щойно рідний дорослий зникає з її поля зору: дитина починає голосно плакати, вередувати, виявляє своє незадоволення відсутністю дорослої людини, вимагає її повернення.

Друге півріччя першого року життя

Уявлення про себе. Розглядаючи свої руки, ноги, пальці, немовля одержує все чіткіше уявлення про своє тіло та його найпростіші функції. Формується уявлення про схему тіла, завдяки якій дитина відділяє себе від зовнішнього світу. Тілесні відчуття є фундаментом для становлення самосвідомості немовляти. Почуття довіри до рідних стає основою позитивного самовідчуття дитини і, як результат, позитивного ставлення до навколишнього світу. Зростає потреба в розширенні простору Я, досягненні бажаного. Дитина розпізнає стать дорослих та по-різному на них реагує. Ускладнюється внутрішнє життя дитини, розширюється життєвий досвід, завдяки чому вона почувається впевненіше. Зазвичай проситься на руки, коли хоче їсти, спати або погано почувається. Знає своє ім'я, відгукується на нього. Розрізняє у дзеркалі відображення — своє та рідних людей, упізнає себе, роздивляється своє зображення на фотографії. У дитини формується первинне оцінне ставлення до себе, з'являється образ «Я — хороша», бажання одержати схвалення. Виникає почуття власності, яке засвідчує здатність диференціювати «Я» і «не Я», виділити себе з-поміж інших, заявити про приналежність до «мого» (іграшок, речей) відповідними діями.

Емоційний досвід. Настрій плинний, ситуативний, емоція радості легко змінюється негативною, проявляються амбівалентні (змішані) переживання. Дитина починає проявляти емоції страху, образи, смутку, не стримуючи їх. Вона емоційно реагує на заборони та обмеження (плаче, гнівається, капризує тощо). Доволі часто вередує, плаче через те, що її бажання випереджають усе ще обмежені можливості. Дитина диференціює й адекватно реагує на інтонацію та зміст звернень, прохань, вимог рідних дорослих. Стає чутливою до прояву батьками любові до неї. Розпізнає, коли рідні йдуть із дому, реагує на таку ситуацію плачем.

Потреби. Відбувається подальше формування мотиваційної сфери. Усе виразніше помітна потреба дитини в безпеці: захисті, свободі від страху, відчутті захищеності й стабільності. Дитина відкрита враженням, з довірою ставиться до довкілля, виявляє інтерес до нового, намагається його досліджувати, діє з предметами і речами (кидає, тисне, обмацує, облизує). Потреба у спілкуванні, контактах із рідними дорослими набуває не лише особистісного, а й ділового характеру: дитина одержує задоволення від спілкування та спільних з ними предметних дій. У неї з'являються перші вподобання, переваги; дитина знає, чого вона хоче (не хоче). За бажання, може сама доповзти до мами в інше приміщення. Зрослі можливості стимулюють розвиток мотивації досягнення. Набуває все більшого значення образ «Я — хороший», бажання одержати схвалення рідного дорослого.

Довільні дії. Розширюється міра свободи дитини, вона різними способами намагається домогтися свого. Легше, ніж раніше, адаптується до нового. Самостійно досліджує все ширший навколишній простір (переважно за допомогою повзання). Усе довше займається автономно від дорослого, одержуючи задоволення від обраних із власної ініціативи дій, стає все самостійнішою і наполегливішою. Щораз яскравіше проявляється поведінка «слідування» (пересування ближче до рідного дорослого) та «наслідування» (повторення його дій). В останні три місяці першого року життя істотно розширюється «репертуар» наслідуваних дій. Повторюючи дії дорослих, дитина «годує», «чистить зуби», «розмовляє по телефону», «розмішує кашу», «втирає стіл», «укладає спати», «колише», «купає» ляльку або іграшкову тваринку. Пропонує батькам для відтворення бажаних дій відповідні предмети-символи: соску, ложку, ганчірку тощо. Грає в «ладусі», хованки, наздоганялки, робить рукою «до побачення», радіє своїм враженням. Вона диференціює інтонацію та зміст звернень, прохань, вимог рідних дорослих й адекватно реагує на них. Грається наодинці понад півгодини, особливо якщо знає, що рідні вдома. У дитини ускладнюється наслідувальна поведінка, зростає прагнення до самостійності, розвивається мовлення — з'являються перші слова. На кінець першого року життя дитина доволі вправна, життєрадісна, кмітлива. Робить спроби самостійно їсти ложкою, виконувати нескладні доручення дорослого. Завдяки прямохідінню, умілості рук, кмітливості, емоційному досвіду, розширенню пасивного й активного словника вона впевнюється у своїх зрослих можливостях, апробує міру свого впливу на дорослих.

Початки безпеки життєдіяльності. Дитина не усвідомлює обмежених можливостей та ризиків, пов'язаних зі зміною свого положення з горизонтального на вертикальне, зі зростом вправністю, з виникненням бажання розширити доступний для освоєння найближчий простір. Унаслідок цього вона часто потрапляє в небезпечні ситуації: падає, уколється, ударяється, торкається гарячого тощо. Небезпеку становить її прагнення брати в рот усе, що потрапляє до рук. На кінець першого року життя дитина оволодіває елементарним позитивним та негативним досвідом, завдяки якому виокремлює у природному та предметному довкіллі відомі їй небезпечні предмети та об'єкти. Вона вказує на них пальцем, плаче, відвертається. Завдяки обмеженням дорослого (словесним та дійовим) дитина починає відкривати для себе існування безпечного (небезпечного), діяти відповідно до слів дорослого «можна» і «не можна».

ОСНОВНІ ОСВІТНІ ЗАВДАННЯ

Розвивальні:

- розвивати чуттєву сферу; розширювати уявлення про своє тіло, сприяти диференціації «Я» і «не Я»; формувати первинне позитивне ставлення до себе;
- збагачувати емоційний досвід, розвивати емоційну сприйнятливність;
- розвивати потребу в нових враженнях та у спілкуванні з рідними дорослими;
- розвивати відчуття безпеки стосовно небезпечних предметів та ситуацій.

Навчальні:

- навчати прийомів обстеження власного тіла та тіла батьків (кінцівок, волосся, обличчя);
- удосконалювати вміння розрізняти хороший і поганий настрій рідних дорослих, адекватно на нього реагувати;
- формувати вміння орієнтуватися на дозвіл (заборону) — можна (не можна).

Виховні:

- виховувати позитивне самоставлення, бажання бути «хорошим»;
- формувати прагнення до самостійності;
- виховувати чутливість до обмежувачів поведінки в незнайомому довкіллі.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Дорослий привертає увагу дитини до її кінцівок, обличчя, волосся, називає їх ласкавими словами, пестить, і вона сама час від часу бавиться своїми ручками, ніжками. У такий спосіб дорослий викликає інтерес дитини до її тілесного Я, формує узагальнене уявлення про нього, його основні частини та їх призначення, прищеплює позитивне ставлення до нього. Дорослий стимулює розвиток у немовляти вміння виділяти себе з-поміж інших людей, коментує самовідчуття малюка як первинні складники «образу тіла» та Я-концепції; допомагає дитині створювати образи рідних дорослих, вказує на спільне (відмінне), роздивляється разом із дитиною свої відображення у дзеркалі. Немовля з допомогою дорослого навчається відрізнити своє відображення від відображень рідних дорослих у дзеркалі, на фотографіях (у різний час, у різному вбранні, з різними членами родини).

З огляду на те що емоції є першою формою зв'язку дитини з навколишнім світом, дорослий емоційно спілкується з нею, обмінюється приємними звуками, жестами, мімікою, словами, коментує їх. Оскільки емоції немовляти ситуативні, швидкоплинні, важливо створити навколо нього спокійне, врівноважене, доброзичливе й безпечне середовище, адже голосні звуки, недоброзичливий тон, різкі окрики, обмеження, покарання спричиняють спротив, гнівливий настрій, дратівливість, гальмують позитивний розвиток особистості. Дорослий має усвідомити, що поява в однорічній дитини почуття власності — не прояв егоїзму, а показник, що засвідчує здатність ідентифікувати себе, виокремлювати й відрізнити від інших. Дорослий роз'яснює, показує, називає, що в оточенні малюка є «своїм», а що — «чужим», уводить в обіг слово «моє», запитує однорічну дитину, що їй належить, розширює уявлення про неї, розповідає про те, що відрізняє її від інших. Розважаючи дитину, залучаючи її до цікавих дій із предметами, дорослий разом із нею радіє співбуттю, підтримує хороший настрій, захопчує усмішку, зокрема й вибірккову, яка засвідчує більшу прихильність немовляти до когось із дорослих. Дорослий запобігає стресовим ситуаціям, негативним переживанням, страхам, стражданням дитини. Оскільки в емоційному житті немовляти вкрай важливу роль відіграє оцінка (переважно позитивна), що орієнтує, координує його дії, дорослий має виражати своє ставлення виразно, доступно, зацікавлено.

Формуванню елементарних потреб дитини сприяє упорядкованість її життя, наявність у ньому елементарних правил, виховання корисних звичок, застосування деяких обмежень. Важливо формувати в дитини

довіру до навколишнього світу, потребу в нових враженнях, у спілкуванні з рідними людьми, мотивацію досягнення (прагнення досягти успіху у своїх діях). Організація щирих контактів із дитиною, підтримка її пізнавальних актів, схвалення вдалої ініціативи та продуктивних спроб сприятимуть закладанню основ ціннісного ставлення до себе, вихованню впевненої поведінки. Уводячи в життя немовляти правила, дорослий роз'яснює йому, що таке «добре» і «погано», ілюструє це доступними прикладами, наочно демонструє позитивні наслідки першого та негативні — другого.

Окультуруючи бажання немовляти, дорослий допомагає йому усвідомити схвалювані й неприйнятні варіанти поведінки, утримуватися від небажаних, привертає увагу до приємного — неприємного, красивого — некрасивого, доброго — злого, корисного — шкідливого, безпечного — небезпечного, цікавого — нецікавого. Дорослий визначає межі прийнятної поведінки дитини, сприяє закріпленню доцільних та позитивних намагань дитини за допомогою позитивної оцінки, уникненню небажаних — завдяки відповідній інтонації, міміці, жестам. Він підтримує бажання дитини «бути хорошою», вчинити добре, пожаліти когось, поділитися чимось, виявити прихильність і любов. Дорослий навчає дитину визначати те, що вона хоче (не хоче), що їй подобається (не подобається), що вона може (не може).

Спосіб життя немовляти, співбуття з дорослим має сприяти формуванню в нього основ довільної поведінки: здатність певний час бути наодинці, самостійно виконувати знайомі дії з предметами, зачекати певний час. Дорослий заохочує та схвалює намагання дитини діяти цілеспрямовано — хапати, чіплятися, стукати предметами, розгойдувати їх, наслідувати рухи, маніпулювати різними предметами та іграшками як спільно з дорослим, так і окремо від нього. Стимулює початкові елементи спілкування за допомогою жестів, наприклад *вказівного*. Створює сприятливі умови для урізноманітнення та варіювання малюком своїх поз, рухів, дій, голосових інтонацій, міміки, збагачення досвіду та визначення меж своїх можливостей. Особливу увагу дорослий приділяє розвитку самостійності дитини, умінню обходитися власними силами під час виконання знайомих дій, визначатися з вибором заняття або іграшки, за відсутності поряд дорослих займатися протягом певного часу самостійно, без потреби не проситися на руки, долати незначні труднощі, домагатися поставленої мети.

Оскільки потреба в безпеці є однією з провідних у віці немовляти, дорослий опікується тим, щоб навколишнє середовище було затишним, не містило травмонебезпечних предметів, було привабливим для дитини. Під час прогулянки доцільно спостерігати за рухом транспорту та пересуванням пішоходів, за роботою світлофора та діями працівників ДАІ, коментувати їх, викликати в дитини інтерес та позитивні емоції. Сидячи на руках у матері або в колясці, дитина може спостерігати за поведінкою і діями сторонніх дорослих та дітей, одержувати від батьків (вихователя) пояснення, радіти новим враженням.

Показники основ компетентності дитини на кінець першого року життя

Знання	<p><i>Уявлення про себе.</i> Має елементарний образ свого тіла, його основних частин та деяких їх функцій; орієнтується на образ «Я — хороша»; володіє елементарним уявленням про схвалюване і неприйнятне; розрізняє «своє» і «чуже».</p> <p><i>Емоційний досвід.</i> Розрізняє хороший і поганий настрій дорослого залежно від зміни міміки та інтонації голосу; знає, що дорослі її люблять, турбуються про неї.</p> <p><i>Потреби.</i> Знає, що рідні люди — її захисники; вирізняє нову інформацію від уже відомої, виявляє до неї підвищений інтерес.</p> <p><i>Довільні дії.</i> Орієнтується в основних правилах та обмеженнях; знає, що дотримання нею правил схвалюється, а порушення оцінюється негативно; розуміє зміст слів «добре» («погано»), «можна» («не можна»).</p> <p><i>Початки безпеки життєдіяльності.</i> Знає, що вираз «не можна» означає, що дорослий обмежує простір її пересування та дій із предметами; пам'ятає предмети та об'єкти, які спричинили неприємні переживання та біль</p>
Уміння	<p><i>Уявлення про себе.</i> Обстежує різні частини свого тіла, кінцівок, волосся, обличчя рідних; виявляє задоволеність ними; намагається одержати схвалення дорослого, уникнути несхвалення; відгукується на власне ім'я.</p> <p><i>Емоційний досвід.</i> Залюбки спілкується з близькими, адекватно реагує на інтонацію і зміст звернень; охоче виконує прохання дорослого (шукає, знаходить, приносить); намагається утриматися від плачу на людях; виявляє ніжні почуття, прихильність до рідних; ображається на покарання, особливо незаслужене.</p> <p><i>Потреби.</i> Виявляє інтерес до нового, невідомого, намагається його дослідити; ініціює спільні дії з дорослим, радіє їм; прагне досягти бажаного, докладає для цього зусиль.</p> <p><i>Довільні дії.</i> Певний час займається наодинці цікавою справою; діє наполегливо, намагаючись досягти бажаного, використовує вказівний жест; може зачекати, не проситься на руки, якщо бачить, що дорослий зайнятий; намагається наслідувати прості дії рідних людей.</p>

	<p><i>Початки безпеки життєдіяльності.</i> У незнайомій ситуації, у присутності сторонніх людей, відчуваючи небезпеку, проситься на руки, притискається до дорослого, намагається збільшити дистанцію між собою та незнайомими людьми; впізнає знайомі предмети та об'єкти, які справили на нього неприємне враження, налякали (вказує на них пальцем, плаче, відвертається, прагне дистанціюватися)</p>
<p>Початки базових якостей</p>	<p><i>Сприйнятливність.</i> Чутливе до подій, ситуацій, настрою дорослого; диференціює та відповідно реагує на різні прояви ставлення до неї; виявляє прихильність до рідних людей.</p> <p><i>Самостійність.</i> Намагається самостійно їсти ложкою, пити з чашки, підставляє руки й ноги для одягання, обирає за власним бажанням предмет і намагається його самостійно дістати; займається наодинці цікавою справою близько півгодини, не кличе дорослого.</p> <p><i>Гідність.</i> Відчуває радість від зрослої м'язової спроможності та вдалих функціональних дій; чутлива до образ, роздратованості, байдужості; очікує схвалення дорослого</p>

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СОЦІУМІ»

ВІКОВІ МОЖЛИВОСТІ

Дитина нерозривно з'єднана з матір'ю, яка її годує, доглядає, забезпечує комфорт, відчуття безпеки. Життя немовляти «вплетене» в життєдіяльність батьків. Отже, його пристосування до соціального довкілля відбувається опосередковано, через рідних та близьких дорослих, у тісній взаємодії з ними. Провідним видом діяльності є безпосереднє емоційно-особистісне спілкування з матір'ю, батьком, іншими членами родини, які живуть разом з дитиною. Центром уваги дитини першого року життя є обличчя рідної їй людини: вона вдивляється в нього, емоційно на нього реагує, пов'язує з ним відчуття захищеності й комфорту. Вона впізнає матір, батька, радіє контактам із ними, голосом і мімікою намагається привернути до себе увагу.

Перше півріччя першого року життя

Сім'я, родина. Орієнтовно у тримісячному віці в дитини з'являється комплекс поживлення: вона концентрує погляд на обличчі дорослого, усміхається йому, реагує активними рухами та звуками на звернення. Така поведінка стає основною формою вияву дитиною емоційно-позитивних переживань. Незабаром дитина починає сама проявляти ініціативу в спілкуванні з близькою людиною. Протягом півгодини може бути сама, зачекати, поки мати погодує, перевдягне її. Коли хоче, щоб її взяли на руки, може повідомити про це. Починає наслідувати деякі предметно-практичні дії членів родини.

Інші люди. Починає виявляти інтерес до сторонніх людей. Роздивляється їх під час прогулянки, спостерігає за поведінкою та діями. На основі досвіду спілкування з рідними оволодіває вмінням диференціювати стан і настрої незнайомих людей. Показує вказівним жестом на того, хто її зацікавив, намагається спрямувати батьків у напрямку до нього. Відвертається, ховає обличчя, плаче, якщо незнайома людина намагається наблизитися до неї, взяти на руки.

Дитяче товариство. Центром уваги залишається дорослий. На вулиці лише на короткий час зупиняє погляд на дітях, потім переводить його на інше. Якщо дорослий звертає увагу дитини на те, як весело й цікаво грається гурт дітлахів, коментує їхні дії, емоційно забарвлює своє висловлювання, вона зазвичай реагує на це радісними звуками й жвавими рухами.

Об'єднання людей. Завдяки спілкуванню з членами своєї родини дитина виділяє їх серед інших як людей, пов'язаних з нею і між собою любов'ю, турботою, обов'язками.

Друге півріччя першого року життя

Сім'я, родина. Із другого півріччя першого року життя ставлення дитини до членів родини стає більш диференційованим. Зазвичай найбільше емоцій викликає мама: дитина виявляє захоплення, радість під час зустрічі з нею, безпосереднього спілкування та гри. Дитина засмучується, коли бачить, що мати збирається йти з дому. Починає ображатися, коли батьки гніваються або щось їй забороняють. Вона виділяє рідних людей з-поміж інших, по-особливому до них ставиться. З'являється нова форма спілкування з дорослим — ситуативно-ділова, опосередкована предметами. Дитина починає розуміти мовлення членів родини, реагує на нього інтонаційними звуками. Поступово починає виконувати нескладні дії під впливом словесної інструкції дорослого, відповідно реагувати на дозвільні та заборонні звернення. Наприкінці першого року життя у процесі спілкування з дорослим у дитини виникає реакція, схожа на ревності, що засвідчує початок формування зачатків самосвідомості.

Інші люди. Розрізняє «своїх» і «чужих», виділяє серед них більш і менш приємних, відповідно реагує. Зазвичай до знайомих ставиться рівно, спокійно-позитивно. Під час зустрічі з незнайомими виявляє збентеженість, напруженість, скутість, страх. Намагається притиснутися до матері, ховає від незнайомих обличчя, усіяко показує небажання спілкуватися. Сидячи в матері на руках, може на певній відстані з інтересом спостерігати за тими, хто прийшов до них у гості. На вулиці тримає батьків за руку, якщо хтось зацікавив, вказує напрямок руху в той бік. Розрізняє людей за віком та статтю.

Дитяче товариство. Починає виділяти дітей з-поміж інших. На прогулянці все частіше зосереджує увагу на дітях, що разом граються. Виявляє бажання скоротити дистанцію між собою та ними, дає про це знати дорослому. Придивляється до того, чим діти займаються, емоційно

реагує на те, що в їхніх діях зацікавило; певний час із власної ініціативи перебуває поряд з ними, тримаючи дорослого за руку або сидячи в нього на руках.

Об'єднання людей. Виділяє членів своєї родини з-поміж інших.

ОСНОВНІ ОСВІТНІ ЗАВДАННЯ

Розвивальні:

- розвивати емоційну сферу, встановлюючи теплі, довірчі, доброзичливі стосунки з дитиною; задовольняючи її потребу в позитивному емоційно забарвленому спілкуванні та спільній предметно-практичній діяльності;
- спонукати розвиток цікавості до людського оточення, до людей різної спорідненості, віку, статі як підґрунтя майбутньої допитливості;
- розвивати відчуття причетності до людського загалу.

Навчальні:

- навчати вирізняти з-поміж багатьох людей рідних, знайомих, незнайомих; диференційовано до них ставитися;
- ознайомлювати з ознаками віку та статі, навчати розрізняти людей за ними;
- формувати елементарні уявлення про сім'ю як об'єднання рідних людей та про інші об'єднання людей за інтересами (група дітей);
- навчати розпізнавати настрій членів родини.

Виховні:

- плекати прихильне ставлення до членів родини, підтримувати бажання виявляти любов, турботливість;
- виховувати доброзичливість, співчуття;
- виховувати позитивне ставлення до спілкування з людьми різного віку, статі;
- виховувати товариське ставлення до інших дітей.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Бажано, щоб дитину протягом першого року життя постійно оточували рідні та близькі люди. Це формуватиме в неї відчуття захищеності й спокою, сприятиме врівноваженому психічному розвитку.

Повноцінний соціально-моральний розвиток дитини першого року життя можливий за умов її емоційно-особистісного спілкування з тими, хто її доглядає (розглядання дорослих, зосередження уваги на них; адекватне реагування дорослих на усмішку, незадоволення, звертання,

різноманітні дії). Слід формувати в дитини вміння диференціювати голос і тон звертань до неї, виявляти пошвавлення при появі знайомого образу, виконувати елементарні прохання, спокійно реагувати на заборону, радіти успішному розв'язанню найпростіших завдань.

Не варто довго утримувати дитину біля себе, стримувати її дії, домогатися від неї спокійного поведження. Постійне намагання заспокоювати, стримувати, пильнувати дитину, змушувати її бути покiрливою призводить до того, що вона зростатиме пасивною, байдужою, у неї домінуватиме прагнення пристосуватися до інших, а не ініціювати активну взаємодію. Взаємодія з немовлям виключає застосування принизливих, больових методів впливу, шкідливих для його психофізичного та соціального здоров'я.

Небажання дитини виявляти прихильність до когось із дорослих, відповідати на пропозицію взаємодії, спілкування не має бути приводом для покарання, осуду. Варто з'ясувати мотиви такої поведінки, подбати про гармонізацію взаємин, схвалити намагання дитини емоційно позитивно відгукнутися на конкретну ситуацію; навчати почуватися бадьорою, веселою, оптимістично налаштованою.

Виховуючи в дитини почуття любові та турботи про рідних, варто висловлювати позитивну думку про них, називати їхні чесноти, розповідати про те, як батьки її люблять, піклуються про неї, годують, доглядають, одягають, спілкуються, граються. Доцільно разом поспостерігати на прогулянці за батьками, які гуляють зі своїми дітьми, прокоментувати їхні дії, звернути увагу на емоційний стан (радісний, засмучений, розгніваний). Корисними будуть читання віршиків та розглядання в дитячих книжках зображень батьків із дітьми. Варто схвалювати намагання дитини виявити позитивні емоції у відповідь на звернення рідних, реагувати на них відповідною інтонацією. Одночасно можна розвивати фонематичний слух, а також уміння розуміти слова дорослого та адекватно на них реагувати. Для цього слова слід вимовляти чітко, кілька разів, інтонувати їх.

Дорослий усвідомлює, що протягом першого року життя він залишається для дитини центральною фігурою. Він поводить себе так, як хотів би, щоб дитина поведилася у майбутньому, адже розуміє, що наприкінці першого року життя вона активно наслідує його дії, вчинки, манери поведінки, інтонацію. Батьки (педагоги) вчиняють розумно, якщо почнуть привертати увагу дитини до інших дітей, їхньої взаємодії, ігор, занять. Під час прогулянок можна певний час провести на дитячому майданчику, поряд з іншими дітьми покатати немовля на гойдалці,

запропонувати придивитися, як цікаво проводять час діти, які граються разом. Читаючи дитячі книжки, варто звертати увагу немовляти на різні зображення дітей. Короткі коментарі, влучні висловлювання дорослого сприятимуть накопиченню дитиною перших уявлень про дітей як цікаву частину людського оточення.

Під час прогулянки дорослий спрямовує увагу дитини на різні людські угруповання: гурт юнаків і дівчат, які грають в ігри на спортивному майданчику; літніх людей, які грають біля будинку в шахи; школярів, які строем ідуть до кінотеатру; групу робітників, які виконують ремонтні роботи; чергу в магазині та на зупинці автотранспорту. Так він сприяє формуванню в дитини елементарних уявлень про об'єднання людей за інтересами.

Показники основ компетентності дитини на кінець першого року життя

Знання	<p><i>Сім'я, родина.</i> Знає своїх батьків, вирізняє їх з-поміж інших, диференціює за віком і статтю; розпізнає настрій членів родини; розрізняє «можна» і «не можна», оцінки «добре» і «погано».</p> <p><i>Інші люди.</i> Знає, що окрім рідних дорослих є знайомі і чужі люди; розрізняє «своїх» і «чужих»; розпізнає людей за межами житла за віком і статтю.</p> <p><i>Дитяче товариство.</i> Має уявлення про те, що діти відрізняються від дорослих зовнішнім виглядом, заняттями; розуміє, що разом дітям цікаво і весело.</p> <p><i>Об'єднання людей.</i> Має уявлення, що сім'я є об'єднанням рідних людей, які про нього турбуються</p>
Уміння	<p><i>Сім'я, родина.</i> Емоційно реагує на звернення членів родини; з особливою прихильністю ставиться до дорослого, який годує, доглядає його, частіше за інших грається з ним; маніпулює предметами; наслідує дії дорослого, намагається самостійно відтворити деякі з них; виявляє відчуття захищеності, довіри до рідних; використовує адекватні життєвим ситуаціям голосові реакції, міміку, жести; емоційно реагує на оцінки батьків; адекватно реагує на дозвіл і заборону.</p> <p><i>Інші люди.</i> Виявляє інтерес до знайомих та незнайомих людей; намагається наблизитися до тих, хто зацікавив; протягом певного часу (сидячи на руках дорослого) спостерігає за діями людей різних професій (водія, продавця, лікаря, електрика).</p> <p><i>Дитяче товариство.</i> Виявляє ситуативний інтерес до дитячих угруповань, ігрових та предметно-практичних дій інших дітей; скорочує дистанцію між собою та дітьми, які граються разом; емоційно реагує на те, що зацікавило.</p> <p><i>Об'єднання людей.</i> За вказівкою дорослого спрямовує увагу на різні угруповання людей (дітей, які шикуються; команду гравців; дії робітників тощо); вказівним жестом засвідчує свій інтерес</p>

Початки базових якостей	<p><i>Сприйнятливість.</i> Емоційно реагує на людей, їхню поведінку, діяльність; чутливе до позитивних та негативних оцінок батьків; проявляє любов, співчуття до тих, хто його доглядає.</p> <p><i>Людяність.</i> Зосереджується на людському обличчі; виявляє інтерес до дорослих, дітей; комплексом поживлення реагує на звернення з різною тональністю, усмішку; виявляє потребу в спілкуванні, спільній дії; диференційовано реагує на знайомих та незнайомих.</p> <p><i>Допитливість.</i> Протягом короткого проміжку часу зосереджується на знайомих та незнайомих людях, поглядом стежить за їхніми діями, емоційно відгукується на їхню появу; вказівним жестом та вигуками виявляє своє зацікавлене ставлення до певної людини, бажання з нею спілкуватися</p>
--------------------------------	--

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ

«ДИТИНА У ПРИРОДНОМУ ДОВКІЛЛІ»

ВІКОВІ МОЖЛИВОСТІ

Протягом першого року життя дитина відкриває для себе існування об'єктів природи, вчиться контактувати з ними. Різноманітні за змістом відчуття й сприймання сприяють повноцінній життєдіяльності дитини.

Ознайомлення з рослинним і тваринним світом, природними об'єктами та явищами збагачує емоційну сферу немовляти, сприяє його сенсорному розвитку, формуванню вміння орієнтуватися в навколишньому просторі, розвиває допитливість, активізує предметно-практичну діяльність із природним матеріалом. Завдяки спільній із дорослим діяльності у природному довіллі (годування пташок, тварин; поливання рослин тощо) дитина набуває досвіду безпечного контактування з компонентами природи, вчиться спостерігати за природними об'єктами, а також досліджувати їх, отримує елементарні уявлення про догляд за рослинами і тваринами. Набуття такого досвіду потребує від дитини зосередженості, терплячості, емоційної сприйнятливості, вміння поводитися адекватно. Позитивний досвід спілкування з природою під час спостереження, ігрової, дослідницької діяльності закладає фундамент для подальшого формування в дитини ціннісного ставлення до природи.

Перше півріччя першого року життя

Рослинний світ. У межах зорового сприймання дитина концентрує увагу на яскравих об'єктах: квітці, листку, яблуку тощо. Вона має уявлення про те, що деякі об'єкти природи найближчого довілля можна потримати в руках, скуштувати на смак (овочі, фрукти, ягоди). Із середини першого року життя дитина точно спрямовує руку до плодів, дістає один, бере рукою, розмахує, кидає, перекладає з однієї руки в другу, розглядає, бере в рот, стукає, котить. Якщо плід падає, намагається його

знайти: руками, поглядом. Коли він потрапляє до рук знову, заспокоюється. Якщо дорослий відбирає плід, то дитина починає плакати.

Тваринний світ. У вертикальному положенні корпуса, сидячи на руках у дорослого, дитина вільно повертає голову зі сторони в сторону та усміхається, отримує задоволення від того, що стежить очима за кішкою, собакою, великою пташкою тощо. Відшукує джерело природних звуків (гавкіт собаки, нявчання кішки, спів пташки, дзижчання мухи). Якщо дитина не може одразу дістати іграшку, що її зацікавила, виявляє наполегливість, докладає зусиль, щоб одержати її самостійно або за допомогою дорослих. Немовля не лише активно спостерігає за тим, як батьки доглядають за тваринами та рослинами, як рідні та чужі дорослі годують птахів, кішку, собаку тощо, а й емоційно переживає ці ситуації, виявляє до них надзвичайний інтерес. Деякі діти намагаються долучитися до годування тварин: простягають батькам руку зі шматочком хліба, яблуком тощо.

Явища природи. Дитина прислухається до голосного й тихого звучання крапель дощу, завивання вітру, шуму грози. Дивиться на прохання мами на сонечко, хмарки, дощові краплі на склі вікна, сніжинки на одязі.

Природні об'єкти. Дитина намагається схопити пальчиками воду, як це робить із твердими об'єктами природи, дивується, що це їй не вдається.

Друге півріччя першого року життя

Рослинний світ. Дитина самостійно концентрує увагу на листі, яке падає, гілочках дерев, що коливаються на вітрі. Вона починає ліпше, ніж раніше, орієнтуватися в різних рослинах, виявляє бажання рухатися в напрямку тієї рослини, яка її зацікавила. На прохання дорослого може знайти та понюхати квітку. Дитина охоче діє з різними за розміром овочами і фруктами, дотягується до них рукою, хапає, утримує в руці, прокочує їх (яблуко, грушу, моркву, цибулину, картоплину). Разом з дорослим виймає фрукти, овочі, ягоди, зелень з неглибокої мисочки. Прислухається до дорослого, який коментує свої дії з рослинами, розповідає про них. Рука дитини все більше пристосовується до розміру ягоди, овочу, фрукта (більший природний об'єкт бере розчепіреними пальцями; маленький — кінчиками великого, вказівного та середнього пальців).

Тваринний світ. Уміння повзати, самостійно сидати, впевнено сидіти, стояти, тримаючись за опору, ставати на коліна, сидіти навпочіпки, повзати розширюють можливості дитини спостерігати за тваринами. Вона повертає голову на різноманітні звуки, наприклад спів пташок,

прислухається до них. Вдивляється в мурашку, що біжить по землі. Дитина хоче отримувати від дорослого пояснення щодо тварин, які привернули увагу; радіє одержаним враженням. У відповідь на прохання дорослого може знайти очима відомих їй тварин, рослини. За його зразком намагається наслідувати звуки тварин («гав-гав», «ко-ко», «му-у-у» тощо); починає повзати або ходити за домашньою твариною по кімнаті, промовляючи «кс-с», «гав-гав», «ко-ко» тощо. Дитина намагається доторкнутися до тварини рукою; радіє, погладжуючи долонькою її шерсть. Може відповісти відповідним звуконаслідуванням на запитання: «Як каже курочка (собачка, кішка, корова тощо)?». Активізується інтерес дитини до незнайомих тварин: вона вказує на них пальцем, дивується, радіє поясненням дорослого. Позитивно реагує на годування дорослим тварин, робить спроби долучитися до догляду за ними, радо реагує на слова дорослого: «Погодуй собачку (кішку, рибку, пташку тощо)». Охоче виконує належні дії разом з дорослим або під його наглядом (покласти в миску собаці чи кішці їжу, насипати зерна пташці тощо). Спроможна наслідувати окремі природоохоронні дії рідних дорослих.

Явища природи. Дитина дивиться на місяць, радіє йому. Вона зосереджується на крапанні дощу («кап-кап»), прислухається до грому, вдивляється у спалахи громовиці, ховається від них, притуляється до мами. Якщо батьки привертають її увагу до веселки, радіє їй, вказує на неї пальцем.

Природні об'єкти. Увагу дитини все частіше привертає вода (у водоймі, крані, калюжі). Дитина ляпає по ній рукою, з допомогою дорослого наливає в посудину, виливає. Вона радо реагує на пісок, можливість узяти його в руки, розсипати, кинути. У кінці першого року життя починає користуватися найпростішими знаряддями (відерцем, совочком). Прямоходіння дає змогу досліджувати різні об'єкти природи. Особливу увагу дитини привертають камінці різного розміру, форми, кольору. Також вона звертає увагу на дії людей, що викидають сміття в контейнер для харчових та нехарчових відходів.

ОСНОВНІ ОСВІТНІ ЗАВДАННЯ

Розвивальні:

- розвивати сприйнятливості як передумову допитливості, сприяти активному сприйманню об'єктів природного довкілля (у межах та за межами житла) та діяльності в найближчому природному середовищі;

- заохочувати та підтримувати бажання ознайомлюватися з властивостями природних об'єктів;
- розвивати орієнтовно-пошукові та дослідницькі дії.

Навчальні:

- навчати знаходити відомі рослини, вказувати на них;
- збагачувати уявлення про птахів, свійських тварин (кішка, собака, корова, свиня, півник, курочка), вправляти у їх звуконаслідуванні;
- показувати, як доглядати за кімнатними рослинами та свійськими тваринами — поливати, годувати;
- розширювати уявлення про явища природи;
- показувати та пропонувати наслідувати елементарні дії з водою, піском, глиною, камінцями тощо.

Виховні:

- викликати цікавість, заохочувати елементарні прояви допитливості щодо рослин, тварин, станів та явищ природи;
- формувати елементарні навички бережливого ставлення до об'єктів природи;
- виховувати бажання допомагати дорослим доглядати за рослинами та тваринами, викликати почуття задоволення від своїх природодоцільних дій, схвалюючи їх.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Усвідомлюючи, що дитина сприйнятлива до впливів природного довкілля, дорослий усіляко сприяє її хорошему самопочуттю у знайомому природному оточенні, навчає орієнтуватися в ньому, підтримує бажання мати власні об'єкти інтересу, доглядати за рослинами та тваринами. Дорослі збагачують і розширюють досвід контактування дитини з природою: багато розповідають про неї, привертають увагу до приємного, гальмують появу негативних вражень, страхів, пов'язаних із природними об'єктами та явищами.

Позитивному ставленню до природного довкілля сприяє звернення дорослим уваги немовляти на об'єкти і явища природи. Тримаючи дитину на руках у позиції «стовпчиком», дорослий розширює простір для спостереження. Необхідно багато спілкуватися з дитиною; показувати, називати і коментувати побачене на прогулянці.

Разом з дитиною дорослий обстежує предмети, показує способи дії з ними, стимулює бажання дитини пізнавати, схвалює її досягнення.

Слід дозволити дитині один-два рази дослідити руками їжу, запропоновану їй. Важливо звертати увагу дитини на квіти, що стоять на підвіконні або столі; частіше наближати її до них; давати їй можливість доторкнутися до безпечних рослин. Час від часу дорослий змінює місцезнаходження кімнатних рослин та спостерігає за реакцією дитини. Корисно показувати немовляті різноманітні дії з овочами і фруктами: котити їх, перекладати з руки в руку, мити, смакувати, класти у вазу, виймати з неї тощо, — та пропонувати йому повторити деякі з них. Під час спілкування доречно пропонувати немовляті виконувати окремі дії за інструкцією, використовуючи для цього слова «знайди», «поклади», «підніми», «візьми» тощо.

Корисно, щоб дорослий час від часу пропонував дитині знайти очима квітку, тварину: «Де собачка (кішка, пташка, квітка тощо)?». Варто заохочувати дитину до звуконаслідування тварин («гав-гав», «ко-ко», «няв-няв» тощо).

Дорослим слід взяти до уваги, що в першому півріччі життя дитина може незвично реагувати на фазу Місяця (молодик, повня), зміну погоди: капризувати, тривожно спати тощо.

Доки дитина маленька, не варто різко змінювати кліматичні умови під час відпочинку, вводити її у незнайомі флору і фауну, заводити домашніх тварин. Для її екологічного благополуччя вистачає приємного, затишного, знайомого, наближеного до житла природного довкілля.

Показники основ компетентності дитини на кінець першого року життя

Знання	<p><i>Рослинний світ.</i> Розрізняє відомі та невідомі рослини; впізнає деякі з них (траву, куш, дерево); підкоряється забороні дорослого зривати рослину, брати до рота невідомі та брудні плоди.</p> <p><i>Тваринний світ.</i> Розрізняє за назвою, зовнішністю та голосом відомих їй тварин і птахів (кішку, собаку, корову, півника, курочку, голуба).</p> <p><i>Явища природи.</i> Має елементарне уявлення про деякі явища природи: дощ, сніг, вітер. Адекватно емоційно реагує на коментар дорослого щодо сонячної, теплої, дощової, холодної погоди.</p> <p><i>Природні об'єкти.</i> Знає, що вода буває теплою і холодною, чистою і брудною; знає, де на дитячому майданчику є пісок; обирає знаряддя для гри в піску (відерце, совочок)</p>
---------------	---

Уміння	<p><i>Рослинний світ.</i> Наближається, дотягується, доповзає, тримаючись за руку дорослого, підходить до рослини, роздивляється її, торкається рукою; концентрує увагу на знайомих рослинах (квітах, траві, кущах, деревах); спостерігає, як на них сідають бджоли, метелики, пташки; координує рухи пальців відповідно до величини плоду, який прагне взяти; може перекладати предмети з однієї посудини в іншу; наслідуючи дорослого, прагне взяти участь у догляді за кімнатними рослинами.</p> <p><i>Тваринний світ.</i> Із допомогою дорослого з інтересом спостерігає за пташками, кішкою, собакою; роздивляється, як вони ідять, граються, рухаються, «розмовляють»; упізнає відомих їй тварин; радіє спілкуванню з ними; на прохання дорослого відтворює голос відомої тварини («гав-гав», «ко-ко», «му-у-у», «ме-е-е» тощо); показує на іграшках частини тіла тварини (тулуб, голову, лапи, хвіст тощо); діє з іграшками (кидає, стукає, прокочує, нюхає, бере до рота); гладить, «годує» іграшкових тварин; прагне годувати пташку; бере посильну участь у спільному з дорослими догляді за тваринами; робить спроби, після нагадування дорослого, дотримуватися елементарних правил безпечної поведінки під час годування пташок, кішки, собаки.</p> <p><i>Явища природи.</i> На прохання дорослого дивиться у вікно, емоційно реагує на погодні прояви: радіє сонцю, дощу, теплу; прислухається до звучання крапель дощу, завивання вітру, шуму грози; разом з дорослим роздивляється хмарки на небі, дощові краплі на склі вікна, сніжинки на одязі.</p> <p><i>Природні об'єкти.</i> Виявляє інтерес до води, піску, камінців різної величини, форми та кольору; виявляє бажання гратися ними поряд із дорослим та короткий час наодинці; коли не знаходить на місці знаряддя для гри, звертається по допомогу; починає розуміти, що сміття дорослі збирають у спеціальний контейнер, намагається кинути в нього, наприклад, порожню пляшку</p>
Початки базових якостей	<p><i>Сприйнятливність.</i> Чутливе до яскравих, привабливих, приемних на дотик об'єктів природи; виявляє елементарну чуйність до рослин і тварин.</p> <p><i>Допитливність.</i> Потреба у нових враженнях є однією з провідних. Повертає голову до знайомих і нових об'єктів найближчого природного оточення, емоційно реагує на звуки, намагається спробувати доступне на смак і дотик; кидає його, трясє, вкладає, маніпулює; вказує на те, що зацікавило, рухається до нього, спрямовує рухи дорослого.</p> <p><i>Самостійність.</i> Може обрати об'єкт природи, який зацікавив; намагається до нього наблизитися, вдається до активних дій з ним; ініціює готовність допомогти дорослому доглянути рослини, нагодувати тварин</p>

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА У СВІТІ КУЛЬТУРИ»

ПРЕДМЕТНИЙ СВІТ

ВІКОВІ МОЖЛИВОСТІ

Дитина народжується з потребою в активних діях. Протягом перших трьох місяців життя вона цілеспрямовано тягнеться до підвішених предметів, оволодіває хапальним рухом: торкається рукою та захоплює предмети всіма пальцями. У період між третім–шостим місяцями життя обмацує, утримує предмети, розглядає їх, перебуваючи в різних положеннях. Починає маніпулювати предметами, наприклад: розмахувати іграшкою, кидати її, брати в кожную руку по іграшці, точно спрямовувати руку до предмета, схоплювати його і тривалий час утримувати. Може відкидати дрібні предмети, складати долоні разом, переплітати пальці, виконувати кожною рукою незалежні рухи. У другій половині першого року життя дитина виконує різноманітні дії з предметами (іграшками): стискає гумові іграшки, прокочує кульки, м'ячі, бере предмети з кошика (коробки) та кладе їх у нього. Вона вже може виконувати рухові дії за словесною вказівкою дорослого: «Знайди м'ячик», «Дай руку», «Візьми ляльку», «Підніми ніжки», «Поклади кубик у кошик», «Іди до мене», «Принеси іграшку». Крім того, виконує певні рухові дії, наслідуючи дорослих: «ладусі», «до побачення», «ось який великий». Дитина упізнає свої іграшки, речі, яскраві предмети найближчого довкілля.

Чутливість, гострота сприймання зовнішніх впливів (звернень дорослого, дій з предметами), особлива допитливість, постійна жага нових вражень, базова довіра до світу є надбаннями цього вікового етапу, передумовами формування в немовляти здібностей та базових якостей особистості.

Перше півріччя першого року життя

Предмети побуту і вжитку. Під час безпосереднього емоційно-го спілкування з дорослим дитина з інтересом вдивляється у предмети найближчого довкілля, що вирізняються яскравим кольором і зацікавлюють її. Так у неї поступово виникає уявлення про предмети і речі побуту, формується вміння хапати та утримувати іграшки, придивлятися до них, трясти.

Предметний світ за межами житла. На руках у дорослого в положенні «стовпчиком» та сидячи дитина уважно роздивляється все навкруги: автомобілі, трамваї, автобуси, що рухаються, будинки; емоційно реагує на них, виявляє бажання наблизитися.

Предметно-практична діяльність. Дитина виявляє інтерес до своїх кінцівок, обмацує їх та бавиться ними деякий час. Вона простягає руку до предмета, що їй сподобався, хапає його, тримає у руці, радіє одержаним враженням.

Друге півріччя першого року життя

Предмети побуту і вжитку. Дитина не лише концентрує увагу на вже знайомих предметах побуту та вжитку, а й цікавиться незнайомими. Показує пальцем на предмет, що її зацікавив; спрямовує рух дорослого в його бік; хапає той, що вміщується в руку; якщо предмет завеликий — обмацує його, плескає по ньому рукою. Дитина може сама дістатися кухні, ванної або туалетної кімнати. У коридорі вона може зацікавитися взуттям, щітками, одягом, маніпулювати ними. Особливо її цікавить кухня, на якій дитина знаходить безліч цікавого: посуд, пляшки з рідиною, овочі, фрукти, зелень, насіння тощо. Дитина може подовгу ними бавитися, нюхати, куштувати на смак, стукати, кидати, штовхати, м'яти, розламувати. У неї формуються сенсорні та моторні здібності.

Предметний світ за межами житла. На прогулянці увагу дитини привертають яскраві, великі предмети, а також ті, що рухаються (транспорт). Вона певний час спостерігає за автомобілем, трамваем, тролейбусом, вагонами метро, радіє своїм враженням, супроводжує побачене відповідними звуками й жестами. До доступних предметів дитина намагається наблизитися, стимулює до цього дорослого, з цікавістю роздивляється їх, плескає по них. Коментар дорослого щодо кольору та призначення предметів докільця сприяє розширенню уявлень дитини про предметний світ за межами житла.

Предметно-практична діяльність. Важливою ознакою цього періоду є плескання рукою по предмету. Дитина плескає рукою, стукає предметом, б'є предметом об предмет, ударяє предмет ногою. З'являються реакції наслідування: дитина наслідує дії дорослого («ладусі», «до побачення», «полетіли-полетіли»). Вона рухає руками, головою, ногами, реагує модуляціями голосу. Починає використовувати деякі предмети вжитку за призначенням: тримає пляшку чи чашку, п'є з них. Дитина починає експериментувати з різними предметами та речами, виконувати дії на кшталт «спроб і помилок».

ОСНОВНІ ОСВІТНІ ЗАВДАННЯ

Розвивальні:

- розвивати інтерес до предметів та речей найближчого довкілля; звертати увагу на колір, форму, величину;
- підтримувати прагнення дістатися до предмета, схопити та утримувати його, маніпулювати ним;
- стимулювати цілеспрямовані рухи руками та наслідувальні дії;
- сприяти реалізації самостійних предметних дій, особливо продуктивних.

Навчальні:

- розширювати уявлення про предмети найближчого довкілля;
- навчати розрізняти предмети побуту та вжитку від предметів за межами житла;
- навчати співвідносити практичні дії зі здобутим результатом, спонукати до його відтворення;
- навчати видозмінювати дії з різноманітними предметами залежно від їх величини, фізичних властивостей.

Виховні:

- виховувати позитивне ставлення до предметної діяльності, спільних із дорослим дій;
- формувати передумови бережливого ставлення до предметів та речей, звертаючи увагу на деякі їхні властивості (б'ється, гнеться, ламається);
- виховувати бажання разом із дорослим брати участь у впорядкуванні іграшок, предметів, речей; виконувати знайомі дії самостійно.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Для того щоб забезпечити елементарну компетентність немовляти в предметному довкіллі, дорослий створює розвивальне предметне середовище, яке передбачає наявність дитячого ліжка, манежу, різноманітних яскравих предметів (скажімо, іграшок, брязкалець, кульок), доріжок, дощок, невисоких ящиків, кубів, драбинок, банкеток тощо.

Для зорового зосередження над ліжечком дитини першого півріччя життя доцільно підвішувати різноманітні іграшки, на відстані 10–15 см від грудей; обабіч розміщувати великі м'які іграшки, що спонукатиме її перевертатися на бік, живіт, доповзати до них. Іграшки на бильцях ліжечка чи манежу викликатимуть бажання вставати й переміщуватися.

Дорослий повертає увагу дитини до кольору, форми та величини предметів, називає кожний, проговорює його призначення.

Для вдосконалення слухового зосередження, рефлекторних реакцій та рухових дій немовляти необхідно активно спілкуватися з ним, викликати позитивну емоційну реакцію. Рухові дії дитини дорослий супроводжує словами, називаючи дію саме тоді, коли дитина виконує її. Кілька разів повторюючи назву дії, дорослий домагається, щоб слово-назва перетворилося на регулятор активності. Дорослий допомагає дитині виконувати рухові дії, згодом спонукає її до самостійного виконання, висловлює схвалення, показує способи дій з предметами та без них, пропонує повторювати їх, допомагає, якщо в дитини щось не виходить.

Важливо спонукати немовля активно діяти з предметами, наслідуючи дії дорослих, досягати певного результату: відкривати й закривати кришку коробки, вкладати один предмет у другий або ставити один на один (кубик на кубик, знімати й нанизувати кільця на стрижень тощо). Дорослий навчає виконувати ігрові дії з м'ячем та кулькою: прокочувати, котити, кидати двома та однією рукою, підкидати. Він спонукає дитину наслідувати виконання дій з іграшками: годувати зайчика, кішечку, колихати ляльку тощо. Розвиває самостійність, наполегливість у діях з іграшками чи предметами. Хвалить дитину за намагання досягти успіху, заохочує прояви радості від виконання різноманітних практичних дій.

Дорослий повертає увагу дитини до предметів побуту і вжитку, називає основні з них, пояснює і показує способи їх використання. У кінці першого року життя дитини він запитує у неї: «Де лежить наш ведмедик (м'яч, книжечка)?»; пропонує знайти гумову качечку і взяти її у ванну кімнату («час купатися»); дає дитині можливість показати, де зберігаються тарілки, ложки, чашки («кухня»). Доречно час від часу влаштовувати дитині екскурсії різними приміщеннями житла, у ході яких озвучувати їх назви, розповідати про призначення кожного приміщення та предметів, що розміщені в них, показувати способи дій із цими предметами, пропонувати дитині повторити ці дії (з милом, рушником, зубною щіткою, гребінцем), схвалювати досягнення певного результату.

Під час прогулянки з дитиною дорослий має зважати на її бажання роздивитися ближче те, що привернуло увагу (автомобіль, автобус, маршрутне таксі, вагон метро, ігровий або будівельний майданчик). Він називає предмет, характеризує його основні властивості (колір, величину, форму), розповідає про призначення, показує (якщо можливо) способи застосування, пропонує разом покататися на гойдалці, проїхати в автобусі, посидіти на лавочці, кинути в урну сміття тощо).

Закріпленню елементарних уявлень дитини про предметний світ за межами житла сприятимуть дії з іграшковим транспортом та іншими предметами, що імітують вуличний рух, роботу на будівельному майданчику тощо. У пригоді дитині стануть коментарі дорослого, його активна допомога, емоційна підтримка.

Показники основ компетентності дитини на кінець першого року життя

Знання	<p><i>Предмети побуту і вжитку.</i> Розрізняє свої та чужі предмети, іграшки, речі; знає, де лежать його іграшки, книжки, одяг.</p> <p><i>Предметний світ за межами житла.</i> Починає розрізняти простір свого житла і предметний світ за його межами; впізнає знайомі предмети з найближчого оточення.</p> <p><i>Предметно-практична діяльність.</i> Має уявлення про те, що книжку читають і розглядають, м'ячем граються, з кубиків будують, у скриньку вкладають, із чашки п'ють, ложкою їдять</p>
Уміння	<p><i>Предмети побуту і вжитку.</i> Добре орієнтується в домашньому просторі, намагається дістатися улюбленої іграшки, предмета, що зацікавив; розрізняє свої речі та речі дорослого, подає їх на його прохання.</p> <p><i>Предметний світ за межами житла.</i> Упізнає і вказує пальцем на свій будинок, колиску, одяг; визначає рух у напрямку до предмета, що зацікавив (автомобіль, тролейбус, вагон метро, поїзд, колиска, ліхтар), емоційно реагує на них; граючись іграшками, відображує їх призначення; імітує знайомі звуки.</p> <p><i>Предметно-практична діяльність.</i> Маніпулює предметами найближчого оточення (розмахує, кидає, постукує, штовхає, стискає, вкладає; з допомогою дорослого нанизує, відкриває); радіє своїй вправності, результатам дій; п'є з чашки; ставить один кубик на другий</p>
Початки базових якостей	<p><i>Сприйнятливість.</i> Чутливе до предметного довкілля свого житла та прилеглої до нього території, емоційно реагує, побачивши їх; виокремлює з-поміж багатьох предметів улюблені.</p> <p><i>Самостійність.</i> Із власної ініціативи обирає предмет, що зацікавив; знаходить маму у приміщенні свого житла; самостійно ставить кубик на кубик, п'є з пляшки та чашки; з інтересом грається іграшками певний час за відсутності дорослого; приносить на прохання дорослого знайомий предмет, річ.</p> <p><i>Допитливість.</i> Виявляє неабиякий інтерес до предметів побуту та вжитку у приміщенні свого житла та за його межами; використовує вказівний жест, визначаючи у предметному довкіллі предмет, що зацікавив; протягом певного часу вивчає його властивості, маніпулює ним, відчуваючи від цього задоволення</p>

СВІТ МИСТЕЦТВА

СВІТ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

ВІКОВІ МОЖЛИВОСТІ

У дитини домінує права півкуля головного мозку, що позначається на світосприйманні та персональному сенсорному «оформленні образу світу». Сприймання дитини є синтезованим. Це пояснює феномен її «поліхудожності», особистісну забарвленість емоційного реагування на звуки, кольори, форми, смаки, аромати, рухи. Цей віковий період сприятливий для закладання основ естетичного розвитку дитини, створення передумов естетичного сприймання, формування особистої художньої картини світу, заохочення проявів творчого самовираження. Дитина з цікавістю розглядає запропоновані дорослим народні звукові (свищики, брязкальця) та рухомі іграшки (пташки, метелики), фігурки (коники, півники); не залишається байдужою до предметів з яскравим петриківським розписом. Вона концентрує увагу на звуках, кольорах, рухах, обстежує форму та фактуру дотиком пальців та язика, випробовує предмети на звучання та міцність. Наприкінці першого року життя в дитини виникає інтерес до картинок, зображальних дій дорослого, з'являються перші наслідувальні дії. Утримуючи в руках фломастер, пензлик з фарбою або пальчиком дитина намагається залишити слід на папері, маніпулює будівельним матеріалом, папером; радіє результату.

Перше півріччя першого року життя

Художньо-естетичний розвиток. Період до шести місяців життя є часом споглядання. Дитина зосереджує увагу на гарних, яскравих об'єктах, предметах; вона не лише спостерігає, а й обирає, наполегливо тягне руку до кольорових, барвистих іграшок, предметів з оточення, картинок. У спільних діях з дорослим немовля набуває перших навичок художнього сприймання (розглядає, обстежує рухом, емоційно реагує, віддає перевагу за власним покликом), виявляє чутливість до краси, гармонії. Дитина постійно потребує нових вражень, пов'язаних з естетичними переживаннями. Розвиток її естетичного сприймання відбувається переважно природно-спонтанним шляхом через актуалізацію сенсорно-перцептивної та емоційної сфер. Під час ігор з картинкою та об'єктом, предметом реальності закладаються перші уявлення дитини про реальність та зображення, об'єм та плоскість. За умови

урізноманітнення зорових, тактильних, смакових, рухових, слухових, нюхових стимулів дитина накопичує враження, потрібні для утворення образного фонду, уможливлення самостійного художнього розвитку та творчого самовираження.

Образотворча діяльність. Дитина активно прилучається до перших художніх дослідів. Спонтанно, але активно пізнає властивості матеріалу.

Художньо-естетичне самовираження. Здійснивши перший власний вибір привабливої іграшки, предмета, відчуває та своєрідно виявляє радість від самостійного задоволення своєї потреби. Голосом, мімікою, активними рухами виявляє свій настрій. Кожна дитина робить це по-своєму. Виникає вибірковість у ставленні до іграшок певного кольору, форми, звучання, фактури. Дитина віддає перевагу одним та залишається байдужою до інших, або зовсім відмовляється від них.

Друге півріччя першого року життя

Художньо-естетичний розвиток. Ускладнюються розвиток та поведінка, підвищується інтерес до довкілля, розширюється простір активних дій з предметами. Зорові диференціювання стають витонченішими. Дитина розрізняє різко контрастні за зовнішнім виглядом іграшки, впізнає на фотографії близьку людину, починає розглядати картинки та книжечки з ілюстраціями. Зорову увагу привертають уже знайомі предмети. Ускладнюється зорово-моторна координація: немовля навчається по-різному захоплювати предмети залежно від їх величини, властивостей, віддаленості. Під контролем зору формуються диференційовані захвати пальцями (двома та трьома), виникає вказівний жест. Дитина намагається дістатися об'єкта, який привернув її увагу, радіє його отриманню, використовує різні способи обстеження: роздивляється, обмацує, стукає, тисне, зминає, розриває, кусає, нюхає, прикладає до обличчя. Збільшується чутливість до іграшок, предметів, речей різної фактури, виготовлених з різних матеріалів, різної форми та величини. Виникає потреба у спілкуванні з дорослим щодо дій з предметами, в ігровій співпраці. Емоційний стан дитини залежить не лише від задоволення її органічних потреб, а й від того, як упорядкована її діяльність.

Образотворча діяльність. Навичка сидіння, розвиток моторики рук та пальців, зоровий контроль сприяють пробудженню художньо-творчої активності дитини у здобуванні першого художнього досвіду. Вона із задоволенням, уважно спостерігає за дорослим, який малює,

ліпить, конструює з паперу, ігрового будівельного або природного матеріалу. Радіє відкриттю того, що фломастер, пензлик залишають сліди на папері. Дитина усвідомлює, що треба робити з фломастером, фарбами, потребує, аби дорослий співпрацював з нею під час зображальної гри. Вона намагається наслідувати його дії з конкретними предметами. Це означає, що дитина здатна опанувати деякі «технічні» прийоми елементарного малювання: пальцем, долонею, пензлем, фломастером (правою та лівою руками), робити плями та несвідомі мазки пензлем, риски фломастером, губкою, штампом; ліплення: стискувати та зминати глину; паперопластики: зминати та відривати шматочки паперу; будівництво: ставити та приставляти кубики та інші деталі конструктора.

Художньо-естетичне самовираження. У найближчому докількі дитина виокремлює те, що яскраве, приємне для неї на дотик, ритмічно звучить; смачно пахне. Обираючи спосіб обстеження предмета (зосереджене обмацування пальцями, гучне стукання, кидання, торкання ним обличчя тощо), дитина виявляє власний темперамент, характер, природний артистизм, який відображається мімікою, звуком, рухом. Наприкінці першого року життя дитина вже готова до участі у спільній із дорослим ігровій формі художньої творчості, до активного дослідження нових об'єктів, предметів, форм; маніпулювання ними. Вона тримає в руках пензлик, фломастер, крейду; стукає ними; прикладає до паперу, залишаючи сліди, робить плями та риски; підставляє руку дорослому або самостійно занурює пальчик, долоньку у фарбу, виявляючи бажання побачити сліди від них на папері. Отримує задоволення від результату власних дій та своєрідно його виявляє.

ОСНОВНІ ОСВІТНІ ЗАВДАННЯ

Розвивальні:

- розвивати емоційну сприйнятливність, чутливість до виявів краси природного довкілля, предметно-просторового оточення;
- сприяти стійкості зорового зосередження; формувати елементарну здатність концентрувати увагу, зосереджуватися певний час, обстежувати предмети й об'єкти, радіти своїм враженням;
- привертати увагу до предметів, об'єктів, явищ різного кольору, форми, величини, фактури, смаку, запаху у створеному емоційно затишному, естетично привабливому середовищі;
- збагачувати простір сенсорно-перцептивної, художньо-естетичної активності дитини; насичувати його різнофактурними предметами та творами мистецтва;

- пробуджувати та заохочувати перші прояви художньо-естетичної активності;
- підтримувати бажання наслідувати, повторювати за дорослим образотворчі дії.

Навчальні:

- навчати розглядати предмети, вироби народного мистецтва, репродукції, книжкові ілюстрації;
- навчати способів обстеження та дослідження предметів і матеріалів під час спільних з дорослим предметно-ігрових дій;
- підтримувати прояви особистісних переваг;
- показувати способи дій із пластичним матеріалом, фломастером, фарбою, папером.

Виховні:

- створювати передумови для формування особистісного художньо-естетичного ставлення до світу;
- прищеплювати дитині інтерес до мистецтва, художньої творчості;
- сприяти проявам художньо-естетичної самореалізації дитини;
- прищеплювати елементарні навички культурного самовираження, виховувати елементарну культуру поведінки під час спільної з дорослим художньої діяльності.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Під час прогулянки дорослий спілкується з дитиною, розповідає їй про те, що бачить та відчуває, привертає її увагу до яскравих об'єктів та явищ природи, називає їх, коментує їх значущість для себе, висловлює захопленість їх красою; заохочує бажання дитини утримати свій погляд на них протягом певного часу та схвалює це. Він підтримує бажання дитини взяти в руки листочок, плід каштану; підійти ближче до квітки, понюхати її, розглянути пташку, собачку, комаху; простягнути ручки до сонечка, відчути його тепло; підняти голову до неба тощо.

У приміщенні дорослий пропонує дитині помилуватися собою у дзеркалі: красиві очі, м'яке волосся, охайне й нарядне вбрання. Разом з нею дорослий «мандрує» житловим приміщенням, обирає те, що їм обом видалося найбільш красивим, яскравим. Важливо усвідомлювати: розвивати в немовляти почуття краси можна й необхідно щодня й у різні способи.

Створюючи сприятливе для художньо-естетичного розвитку дитини першого року життя середовище, дорослий має розуміти,

що надмірно барвистий інтер'єр руйнує внутрішню гармонію приміщення, спричиняє втомленість і розпорошеність уваги, а от кольорові, відтінкові та світлотіньові ефекти сприяють спогляданню. Дорослий керується тим, що в оточенні дитини мають бути іграшки та предмети, виготовлені з різних матеріалів, різної фактури. Ознайомлення дитини з мистецтвом дорослий починає з виробів народної творчості (писанки, яворівські іграшки, вироби з петриківським розписом, дрібна пластика Опішні). Дорослий уводить дитину у світ краси, художньої творчості, образотворення через активну співпрацю, заохочення наслідувати способи його дій, емоційне ставлення до твору мистецтва, процесу та результату образотворчої діяльності у поліхудожньому сенсорно-збагаченому середовищі. Індивідуальні заняття малюванням можна об'єднати зі слуханням музики, масажем долонь та стоп, «пасивними» пластичними рухами (як тло для занять використовують класичну музику). Матеріалами та обладнанням є: гуаш, широкі пензлі (№ 10, № 22, № 24), поролонові губки, фломастери (товсті на водній основі), воскова крейда, тісто, текстиль різної фактури, папір різних видів (для малювання, ватман, картон) та форматів (A4 і більше), репродукції живопису, книжкові ілюстрації, народні іграшки, вироби народних художніх ремесел, ігрові будівельні матеріали тощо. Можна використати такі ігрові вправи: «Тренування пальчиків», «Звуконаслідування», «Сховані картинки», «Малюнки пальцями», «Малювання фарбами», «Малюємо ніжками», «Граємо з тістом», «Розвиваємо чутливість», «Тримаємо пензлик» тощо.

Закладанню передумов особистісного становлення та художньо-естетичного самовираження дитини сприятимуть вправлення в умінні виражати свій емоційний стан, настрій, ставлення до довкілля; заохочення її віддавати певні переваги у виборі предметів, речей, іграшок, об'єктів уваги, партнерів для спілкування та предметно-практичної діяльності, проявляти елементарну самостійність. Дорослий використовує реальні життєві ситуації у приміщенні та за його межами, а також моделює їх, прищеплюючи дитині елементарні навички культурного самовираження.

Домінантою у педагогічному супроводі розвитку образотворчої діяльності та особистості дитини в ній є відкриття результатів власної творчості, вивчення кольору і форми. Цьому сприяють:

- ігри з кольором, художньо-ігрові вправи — «Збери крапельки у стакан», «Поклади цукерки у вазочку», «Прив'яжи ниточки до кульок», «Змішай кольори», «Посади метелика на квітку»,

«Збери намисто для мами»; ігри з кольоровим шифоном; ігри з фарбами (монотипія, печатки з овочів, малювання губками, валиками);

- малювання ліній (вправа «Тренуємо пальчики» з використанням трафаретів, розмальовок). Діти можуть з'єднувати лініями наклеєні картинки, форми, крапки. Наприклад, з'єднавши крапки, діти з радістю впізнають «рибку», «яблучко», «грибок», «будинок» тощо. При цьому використовують такі матеріали: пастель, олівці М, 2М, фломастери, ручки кулькові різноколірні, крейда (рисування на дошці);
- ігри з конструюванням-будуванням (крупна мозаїка, конструктор «LEGO» крупний, будівельні набори, конструктор з поролонових кольорових губок);
- ігри з папером і тканиною (аплікація, створення доріжок і килимків з клаптиків тощо);
- ліплення (ігри в «пісочниці», досліди з тістом, ліплення з глини — «Зернятка для курочки», «Сніг на ялинці», «Колобки» тощо).

Показники основ компетентності дитини на кінець першого року життя

Знання	<p><i>Художньо-естетичний розвиток.</i> Розуміє, що у природному, предметному та соціальному довкіллі є багато цікавих для пізнання об'єктів, речей, явищ; усвідомлює існування предмета, зображеного на картинці, у зліпку; розрізняє контрастні кольори.</p> <p><i>Образотворча діяльність.</i> Знає, що можна робити з фарбами, фломастерами; має уявлення про деякі образотворчі інструменти та матеріали (пензлик, тісто, папір).</p> <p><i>Художньо-естетичне самовираження.</i> Диференціює для себе красиве – некрасиве, емоціями та активними рухами демонструє це</p>
Уміння	<p><i>Художньо-естетичний розвиток.</i> Виявляє сенсомоторний інтерес до предметів, об'єктів, явищ, людей; протягом певного часу зосереджує на них увагу; емоційно на них реагує; реагує на всі основні кольори; намагається наблизитися до найгарніших предметів (об'єктів), які привернули увагу; сприймає властивості предметів та матеріалів зором, на слух, смак, нюх, дотик; активно діє з предметами, матеріалами та формами (стукає, зминає, погладжує, кидає); користується вказівним жестом; по-різному захоплює предмети залежно від їхньої форми, величини, віддаленості.</p>

	<p><i>Образотворча діяльність.</i> Виявляє емоційний інтерес до художньої діяльності дорослого; із задоволенням спостерігає за ним, намагається взяти участь у його діяльності, наслідує доступні дії; утримує в руці пензлик, фломастер, розглядає та випробовує їх у дії; тримає в руці шматок тіста, паперу (стискає, зминає, відриває): умочує палець у фарбу та разом із дорослим робить крапки; залишає на папері сліди губкою, штампом.</p> <p><i>Художньо-естетичне самовираження.</i> Потребує співпраці з дорослим та по-своєму це виявляє; має свої уподобання у виборі іграшок, предметів, речей, об'єктів: обирає улюблені, ігнорує ті, що не зацікавили, налякали, вже добре знайомі; намагається узгоджувати свої дії з діями дорослого, усвідомлює правила поведінки під час спільної художньої діяльності; радіє самостійно залишеним слідам на папері, з великим задоволенням повторює дію</p>
Початки базових якостей	<p><i>Сприйнятливість.</i> Зосереджує погляд, диференціює контрастні іграшки, упізнає на фото близьку людину, знайомі предмети, починає розглядати картинки, книжечки з ілюстраціями; емоційно реагує, виокремлює для себе знайоме, красиве, яскраве, виразне у зображеннях та в природі, предметному довкіллі, зовнішньому вигляді (зачіска, усмішка, прикраси), вбранні людей та своєму.</p> <p><i>Самостійність.</i> Намагається наслідувати дії дорослого: умочує палець у фарбу, бере в руки фломастер, олівець, пензлик, папір, маніпулює ними, розглядає; на прохання може подати їх дорослому, покласти на стіл.</p> <p><i>Допитливість.</i> Виявляє значний інтерес до барв природи, предметів, речей, людського вбрання; показує вказівним жестом на об'єкт своєї уваги, очікуючи від дорослого пояснень; намагається його дослідити, виявити особливості та зрозуміти призначення</p>

СВІТ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

ВІКОВІ МОЖЛИВОСТІ

У перші дні життя немовля синтезує голос матері, шурхіт її кроків, скрип дверей, що відчиняються і зачиняються, тобто звукові сигнали, що несуть життєво важливу інформацію. Слід зазначити, що звукова сенсорна інформація інтенсивно обробляється навіть за відсутності уваги. Ця унікальна властивість слухової системи, вироблена в результаті еволюції, дає змогу ліпше орієнтуватися в зовнішньому середовищі, але, на жаль, призводить до неможливості ігнорувати небажаний звук.

Немовля може розрізнити дуже схожі звуки (наприклад два тони, віддалені на одну ноту за музичною шкалою), відрізняє звук людського голосу від інших звуків. Здатне розрізнити музичні тембри і загальне

забарвлення звучання (інтонацію), найхарактернішою ознакою якого є консонансність/дисонансність.

Показово, що саме реакцію на звук вважають однією з основних ознак переходу від періоду новонародженості до віку немовляти (припадає на другий місяць життя), коли дитина починає реагувати усмішкою на звучання людського, передусім материнського, голосу, криком — на крик іншої дитини, виявляти цікавість до своїх звуків. Оскільки інтонаційний слух не потребує значного досвіду (він працює на генетичній основі), дитина радісно реагує на слова, якими її картають, але які вимовлені ласкавим, ніжним голосом, і навпаки, — починає плакати у відповідь на похвалу, сказану інтонаційно грубо, сердито. Завдяки музичному слуху з мішанини звуків дитина вирізняє окремі блоки — «музичні фрагменти», композиції яких утворюють слова.

Перше півріччя першого року життя

Шуми і звуки довкілля. Новонароджена дитина реагує на звукові подразнення, у другій половині першого місяця життя у неї з'являється слухове зосередження. У два–три місяці життя немовля прислухається до звуків та шумів — прагне побачити їх джерело, переводить погляд, повертає голову. Дитина по-різному реагує на звукові подразники, наприклад, різкі, гучні звуки можуть викликати плач. У чотири–шість місяців життя вона починає активніше реагувати на різноманітні звуки, розрізняє їх звучання, починає вдаватися до звуконаслідування.

Музичні звуки. У два–три місяці життя дитина реагує на дзвін брязкальця, відрізняє звук людського голосу від інших звуків, диференціює голоси рідних, зокрема впізнає голос матері. На лагідний голос дорослого, звук іграшки в дитини виникає реакція пожвавлення: вона радіє, перестає кричати. Натомість сердитий голос може її налякати. У першому півріччі життя в дитини з'являється здатність диференціювати звуки за тембром, висотою, звуки, що відрізняються один від одного характером (музичні звуки від шумів).

Музична діяльність. Першими музичними творами, які чує дитина, є колискові. У два–три місяці життя проявляється увага до мелодії, на відміну від немусичних звуків. У чотири–шість місяців життя дитина виявляє інтерес до музики, охоче прислухається до спокійної, ритмічної; проявляє диференційовані реакції у відповідь на почуту музику різного характеру (коліскова, танець). У дитини можуть виникати негативні емоційні реакції (пхикання, плач) на дисгармонійну музику;

спостерігається відповідність рухових реакцій ритмові музики, вокалізаціям. Піврічна дитина здатна слухати музику лише протягом 15–20 секунд у зручній для неї позі. У першому півріччі життя в дитини закладаються передумови розвитку основних музичних здібностей: відчуття ритму, ладу, здатність до слухового уявлення, що виражається диференційованою реакцією дитини не лише на загальний характер музики, а й на її ритмічну структуру тощо.

Друге півріччя першого року життя

Шуми і звуки довкілля. У другому півріччі першого року життя дитина з цікавістю дослухається до шумів і звуків; повертаючись тулубом чи голівкою, визначає їх джерело; любить видавати звуки.

Музичні звуки. Дитина уважно прислухається до голосу дорослого, емоційно реагує на його інтонацію; починає розуміти окремі слова, повертає голову до дорослого, який звертається до неї, повторює за ним окремі склади. Удосконалюється здатність диференціювати інтонацію, тембр, силу голосу. Проявляється підвищена увага до музичних звуків, дитина відчуває задоволення від сприймання їх звучання.

Музична діяльність. Із шести місяців дитина радісно сприймає музику: уважно стежить за діями дорослого, який співає чи грає на музичному інструменті; дитина усміхається, сміється під час «пританцювання»; агукає у відповідь на спів; наслідує інтонації та рухи дорослого (удари по барабанчику, гра в ладусі тощо). Дитина впізнає знайомі мелодії, здатна довше слухати музику. Після музичних занять дитина по-жвавлену: лепече, радісно рухається. Наприкінці першого року життя дитина мімікою, жестами, рухами, вигуками супроводжує сприймання музики, співу, звучання дитячих музичних інструментів. Радісно, з допомогою дорослого та самостійно, повторює звуки, односкладові слова, ігрові дії та рухи (повороти кистей рук, бокові переступання тощо), намагається відтворити звуки на дитячих музичних інструментах.

ОСНОВНІ ОСВІТНІ ЗАВДАННЯ

Розвивальні:

- розвивати здатність реагувати на звукові стимули, диференціювати звуки найближчого оточення;
- розвивати емоційну чутливість — створювати радісну атмосферу засобами музики, бажання слухати її; викликати різні емоційні реакції на неї (зосередженість, усмішку, голосові та рухові реакції);

- зацікавлювати різними музичними іграшками та дитячими музичними інструментами, привчати вслухатися в їх звучання.

Навчальні:

- залучати до наслідування звуків, навчати співвідносити іграшку у вигляді тварини (птаха) з відповідним звуконаслідуванням;
- спонукати наслідувати окремі співочі інтонації дорослих, повторювати за ними окремі звуки та склади;
- заохочувати до виконання спільно з дорослим нескладних рухів, ігрових дій з предметами відповідно до слів та характеру музики; сприяти запам'ятовуванню рухів, пов'язаних з музикою;
- надавати можливість відтворювати звуки на музичних іграшках.

Виховні:

- заохочувати та підтримувати перші самостійні спроби дитини наслідувати звуки, склади, нескладні рухи, пов'язані з музикою;
- виховувати цікавість до музичних іграшок та дитячих музичних інструментів; заохочувати відтворення звуків на музичних інструментах;
- закладати основи сприйнятливості як базової якості особистості.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Протягом першого року життя дитини дорослий ознайомлює її з різноманітними звуками. Це можуть бути звуки природи, голоси тварин, звуки предметів, звуки, пов'язані з дією і працею людей, голоси людей, музичні звуки. Ефективності сприймання, диференціації звукового матеріалу сприяє спільна діяльність двох аналізаторів: зорового і слухового. Зоровий аналізатор допомагає утримати в пам'яті зоровий образ предмета (демонстрування предмета, іграшки, їх дії), а слуховий аналізатор — звуковий образ, його звучання. Тому всі звуки, запропоновані дитині, слід пов'язувати з явищами, діями, предметами, іграшками, музичними інструментами, картинками.

Щоб залучити дитину до слухання, варто використовувати різні комунікативні ситуації сприймання музики, різні джерела відтворення звуку («жива» музика, спів, аудіозаписи) та стимулювати дитину до слухання. Значущим для музичного розвитку є слухання класичної музики. Ознайомлюють дитину з класичною музикою поступово й у тісному емоційному контакті з дорослим (під час прослуховування фрагментів музичних творів дитину можна погладжувати; мімікою, жестами підкреслювати характер музики, виражати ставлення до неї). Добираючи

музику для прослуховування, важливо враховувати те, що дитині не подобаються надто сильні, голосні звуки, різкі, динамічні, нав'язливі ритми та жалібні інтонації.

Звертатися до дитини слід спокійно, ласкаво. Називаючи її, можна проспівувати один–три звуки. Бажано, щоб від самого народження дитина чула спів щодня (дитячі пісеньки, колискові; зі словами і без них), оскільки навіть найпростіший наспів є сильним психоемоційним стимулом, у відповідь на який у дитини виникає емоційна реакція. Це дає їй змогу почуватися комфортно, захищено. Особливе значення мають колискові та народні пісні — виразні, різні за характером (ліричні, танцювальні та ін.). Вони прості у виконанні та доступні для сприймання, зокрема тексти народних пісень несуть позитивну інформацію про довілля. Важливо, щоб дитина поступово засвоїла кілька простих мелодій, які стануть для неї першим кроком у світ музики.

Дитині також до вподоби звучання музичних інструментів. Музичні інструменти зі звукорядом (наприклад хроматичний металофон, губна гармоніка) мають характерне звучання, надають новизну й виразність тій самій мелодії, яку прослуховує дитина. Музичні враження дитина отримує й під час самостійних дій з інструментами-іграшками без звукоряду (дзвіночок, музичний трикутник, бубен, брязкальця тощо). Завдяки різноманіттю тембрів вони збагачують слуховий досвід дитини. Тому дорослим слід подбати про наявність удома та в дитячому садку різних музичних іграшок та дитячих музичних інструментів, забезпечити дитині можливість чути їхні звуки.

Доцільно, щоб удома звучали спокійна музика та спів. При цьому слід пам'ятати, що постійне гучне звучання радіо й телевізора шкідливе для дитини.

Показники основ компетентності дитини на кінець першого року життя

Знання	<i>Шуми і звуки довкілля.</i> Диференціює звуки, визначає їх джерело. <i>Музичні звуки.</i> Має уявлення про окремі співочі інтонації дорослих та тембр деяких дитячих музичних інструментів. <i>Музична діяльність.</i> Упізнає знайомі потішки, пісеньки, забавлянки тощо; знає рухи, які їх супроводжують
Уміння	<i>Шуми і звуки довкілля.</i> Реагує на звукові стимули; зіставляє іграшку у вигляді тварини, птаха з відповідним звуконаслідуванням. <i>Музичні звуки.</i> Повторює за дорослим окремі звуки, звукосполучення. <i>Музична діяльність.</i> Повторює за дорослим окремі рухи під музику, спів; відтворює звуки на музичних іграшках

Початки базових якостей	<p><i>Сприйнятливість.</i> Емоційно реагує на шуми, звуки, музику.</p> <p><i>Допитливість.</i> Цікавиться звуком, його джерелом.</p> <p><i>Самостійність.</i> Наслідує окремі співочі інтонації дорослого, повторює за ним звуки, склади, нескладні рухи та ігрові дії, що відповідають словам пісні та характеру музики, відтворює звуки на музичних іграшках та дитячих музичних інструментах</p>
--------------------------------	---

СВІТ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

ВІКОВІ МОЖЛИВОСТІ

Протягом першого року життя немовля сприйнятливе до яскравих кольорів, форм, фактури й текстури матеріалів, предметів, іграшок; воно тягнеться до них рукою, хапає, маніпулює, радіє, побачивши знайомі зображення, театральні атрибути. Дитина ще не використовує за призначенням театральні атрибути, однак її дії з ними є підґрунтям для майбутньої здатності передавати свої життєві враження рухами, звуками, голосом, мімікою.

Немовля оволодіває вміннями та навичками сприймання театралізованих дій, забав з іграшками — упізнає знайомі, реагує на них поживаленням, позитивними емоціями, починає розуміти мовлення, жести, міміку, насамперед рідних і близьких людей. Під час спільної з дорослим театралізованої діяльності дитина впізнає знайомі тексти забавлянок, пестушок та вчиться наслідувати звуки, жести, міміку, повторює окремі слова коротеньких віршиків, потішок; виконує дії спочатку за показом і вказівкою, а потім — лише за вказівкою дорослого.

Перше півріччя першого року життя

Ознайомлення з творами мистецтва. Немовля прислухається до спокійної, лагідної колискової, народної мелодії, співанки; реагує на шум, звуки народної іграшки (торохкальця, свищика, брязкальця) мімікою, рухами; проявляє специфічну реакцію на колір та форму; помічає рух театральних атрибутів.

Художньо-практична діяльність. Дитина сприймає театралізовану гру; реагує на звуки, колір, музику, голос, інтонацію; отримує задоволення від руху яскравих різноколірних предметів. Усмішкою реагує на народні пантомімічні ігри-забавлянки «Кую-кую ніжку», «Ку-ку», «Іде коза рогата», «Ладусі», «Дай ручку», «Гулі полетіли», «Сію-сію мак-мак»; намагається повторити протяжні звуки.

Елементи самодіяльності. Немовля передає свій настрій звуком, голосом, мімікою, жестами; отримує задоволення від шумових звуків, руху яскравих предметів та обстеження іграшок на дотик; бере пасивну участь у театралізованій грі; самостійно намагається відтворювати звуки.

Друге півріччя першого року життя

Ознайомлення з творами мистецтва. Дитина сприймає звуки, голос, різні фактури, форму предметів; активно реагує на рух театральних атрибутів, міміку, кольори, шум, звуки народних іграшок (торохкальця, свищика, брязкальця тощо), обстежує їх пальчиками. Вона здатна прислухатися до спокійної, лагідної колискової, народної мелодії, співанки, ритмічних звуків; проявляє специфічну реакцію на колір та рух.

Художньо-практична діяльність. Дитина звертає більше уваги на колір, форму, фактуру предметів; розглядає та впізнає знайомі різнокольорні яскраві іграшки, театральні атрибути; обстежує їх та дає їм характерні назви. Під музичний супровід немовля активно рухає кінцівками та імітує танцювальні рухи. Упізнає знайомі ігри. Спостерігає за діями дорослого і проявляє інтерес до театралізації — захоплено реагує на звуки, колір, музику, голос, інтонацію та запам'ятовує прості театралізовані дії, приміряє на себе елементи костюма; за допомогою жестів, міміки та найпростіших слів відтворює казковий образ.

Елементи самодіяльності. Немовля наслідує інтонації дорослого, імітує спів; прагне передати свій настрій через звук та міміку; намагається долучитися до театралізованої гри; віддає перевагу певним ролям; відтворює образи знайомих персонажів найпростішими рухами тіла, використовуючи мімічні та пантомімічні жести; самостійно намагається наслідувати звуки персонажів.

ОСНОВНІ ОСВІТНІ ЗАВДАННЯ

Розвивальні:

- розвивати здатність позитивно реагувати на музику, спів, зокрема колискові, римовані народні потішки та відповідні рухи під музичний супровід, забавлятися яскравими різнокольоровими іграшками, картинками;
- розвивати емоційну чутливість, здатність удивлятися та прислухатися, зосереджувати увагу на предметі, звуці, голосі;
- сприяти отриманню задоволення від набутих вражень; запам'ятовуванню найпростіших звуків, рухів, предметних забавок;

стимулювати емоційно реагувати на ритм римованих лічилок-пісеньок, звуконаслідувати їх та повторювати відповідні рухи.

Навчальні:

- вправляти в умінні стежити за ігровими діями дорослого, які той супроводжує виразними словами;
- створювати сприятливі умови для спостереження за яскравими іграшками; навчати зосереджувати погляд на яскравих іграшках, театральних атрибутах.

Виховні:

- пробуджувати цікавість до театральних дійств;
- формувати початки посидючості, зосередженості.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Дорослий створює насичене позитивними емоціями середовище, яке задовольняє потребу немовляти у сприйманні звуків, кольорів, різних рухів, форм, нових вражень. Вправляє дитину в умінні чути, бачити, сприймати, елементарно діяти, адекватно переживати. Діяльність дорослого щодо збагачення сенсорного досвіду дитини закладає основу для формування в неї базових якостей особистості.

Дорослий створює та наспівує спокійні співанки, лагідні колискові; народні пісеньки супроводжує відповідними жестами, мімікою, звуками. Він налаштовує дитину на позитивне сприймання театралізованих дій з іграшками: показує кожну іграшку, розповідає про неї, привертає увагу до її зовнішнього вигляду, кольору, форми, налаштовує на очікування цікавого дійства.

Дорослі організують для дитини обігрування — показ забавлянок, пестушок за допомогою образних іграшок та іграшок-рукавичок. Під час такої діяльності використовують пестливі вислови, дитячі віршики, знайомі дитині й нові іграшки та предмети, що сприяє ліпшому сприйманню нею театралізованих дійств. Утім, «затягувати» в часі театралізовані дії не варто.

Усвідомлюючи важливість наслідувальних дій, дорослий заохочує дитину наслідувати звуки, голос, міміку, жести; стимулює обстеження народних іграшок на дотик; сприяє отриманню нею задоволення від шуму, руху яскравих предметів та театралізованих ігор, стимулює передавання настрою звуком та мімікою.

Оскільки дитина охоче самостійно займається протягом 5–10 хвилин, дорослий у цей часу підтримує її намагання наслідувати міміку, звуки, рухи театральних персонажів. Для цього використовує якісні

твори народного мистецтва, музику, пісні, змістовні та цікаві театралізовані ігри; елементи театральних костюмів. Разом із дитиною дорослий виконує дії театралізованої гри, сприяє опануванню дитиною простих дій («на голівку сіли», «полетіли»); розглядає театральні атрибути; розіграє пальчикові сюжетні ігри. Дорослий вправляє дитину в умінні зосереджуватися на театралізованих діях з іграшками, елементарно диференціювати їх за емоційним забарвленням та змістовим наповненням; підтримує радісний, бадьорий настрій дитини, закріплює набуті нею вміння та збагачує її життєві враження.

Дорослий створює зрозуміле, доступне театралізоване дійство, що зацікавлює дитину, розвиває емоційну чутливість до кольору, форми, фактури, тембру голосу, звуків народних іграшок; спонукає до обстеження їх пальчиками; привертає увагу до спокійної, лагідної коліскової, співанки, ритмічних звуків тощо.

Дорослому важливо володіти виразним мовленням, абеткою емоцій, жестів, рухів, голосовою тональністю, адже він є прикладом для наслідування. Слід підтримувати бажання дитини імітувати звуки, голос, інтонацію, танцювальні рухи, наслідувати дії дорослого, відтворювати образи казкових персонажів; вправляти в умінні впізнавати персонажів; розширювати репертуар театралізованих ігор, уникаючи ускладнених, довгих, негативно забарвлених, «затягнутих» у часі театралізованих дій.

Показники основ компетентності дитини на кінець першого року життя

Знання	<p><i>Ознайомлення з творами мистецтва.</i> Упізнає знайомі віршики, веселу мелодію, фігури людей, тварин, предметів і речей на ілюстраціях; має елементарне уявлення про типову поведінку кожного знайомого персонажа.</p> <p><i>Художньо-практична діяльність.</i> Має елементарні уявлення про можливість відтворення під час театралізованої гри дій, звуків персонажів, які їй подобаються, звуків транспорту тощо</p>
Уміння	<p><i>Ознайомлення з творами мистецтва.</i> Емоційно реагує радісними вокалізаціями, мімікою, жестами, активними рухами на веселі ритмічні мелодії, яскраві предмети, іграшки, ілюстрації, театралізовану гру.</p> <p><i>Художньо-практична діяльність.</i> Бере посильну участь у спільній із дорослим грі; упізнає на ілюстраціях знайомих персонажів; у спілкуванні використовує не лише міміку та жести, а й окремі слова та знайомі звуконаслідування; позитивно ставиться до сюжетно-рольової театралізованої гри.</p> <p><i>Елементи самодіяльності.</i> Намагається самостійно відтворити окремі елементи ролі декого зі знайомих персонажів (ляльки, тварини)</p>

Початки базових якостей	<p><i>Сприйнятливість.</i> Мімікою, жестами, активними рухами, радісними вокалізаціями реагує на веселі ритмічні мелодії, яскраві предмети, іграшки, ілюстрації, театралізоване дійство; тривожиться, відвергається, супиться, плаче, реагуючи на страшне зображення, різку тональність голосу театральних персонажів; радіє, побачивши яскравий одяг персонажів, іграшки, атрибути.</p> <p><i>Допитливість.</i> Цікавиться новим, невідомим; жваво реагує на красиве, динамічне, барвисте, приємне під час театралізованого дійства; вимагає, щоб дорослий повторив свої дії; вказує пальцем на те, що найбільше сподобалося.</p> <p><i>Самостійність.</i> Упізнає знайомі забавлянки, пестушки, намагається наслідувати звуки, жести, міміку, окремі слова коротеньких віршиків, потішок; виконує дії спочатку за показом і вказівкою, а потім лише за вказівкою дорослого; самостійно обирає і по-різному приміряє елементи костюма; пробує відтворювати звуки.</p> <p><i>Людяність.</i> Емоційно реагує на настрій та дії персонажів театралізованого дійства; віддає перевагу деяким з них, виявляє співчуття</p>
--------------------------------	--

СВІТ ЛІТЕРАТУРНОГО МИСТЕЦТВА

ВІКОВІ МОЖЛИВОСТІ

Із перших місяців життя дитина чує римовані народні потішки, дитячі віршики, коротенькі казочки. Так вона ознайомлюється з художньою літературою та усною народною творчістю. Фольклорні та літературні твори сприяють розширенню її уявлень про навколишній світ: людей, тварин, рослини, явища природи, предмети, іграшки, дії; збагачують враження, розвивають пізнавальну та емоційну сфери; пробуджують інтерес до читання книжок дорослими. Дитина позитивно сприймає художнє слово, помічає його мелодійність та виразність.

Перше півріччя першого року життя

Ознайомлення з творами мистецтва. Немовля слухає потішку, приказку; реагує на голос дорослої людини, яка їх проговорює; сприймає та емоційно реагує на інтонацію персонажів народних казок.

Художньо-практична діяльність. Короткочасно зосереджує увагу на яскравій іграшці, простягає до неї руки, намагається втримати її, радіє їй. Дитина прислухається до маминого голосу, римованих народних потішок, колискових, зосереджує погляд на яскравих ілюстраціях, роздивляється їх.

Елементи самодіяльності. Дитина передає свій настрій через звук, голос, міміку, жести; отримує задоволення від інтонації голосу, намагається відтворювати звуки — гулить.

Друге півріччя першого року життя

Ознайомлення з творами мистецтва. Дитина сприйнятливіша до кольорів, форм, виразних звуків; активно реагує на них; особливого значення для неї набуває людський голос — співучий, лагідний, різної тональності. Вона починає самостійно гортати сторінки книжок, розглядати ілюстрації, картинки; впізнає казкових персонажів, намагається повторити назву казки та імена основних персонажів; уважно слухає читання дорослого, просить повторити. Удосконалюється зорова та слухова активність дитини через збагачення її життєвих вражень, уточнення уявлень.

Художньо-практична діяльність. Дитина обстежує предмети, що її зацікавили; зосереджує свою увагу на яскравих кольорах, незвичних формах, інтонаціях людських голосів. Вона активно реагує на слова, повторює звуки, одно-двоскладові слова. Слухає дитячі казки, упізнає знайомих персонажів; з інтересом спостерігає за сюжетом казки, яку розіграє хтось із батьків, емоційно реагує на вигляд, слова та дії персонажів (радіє, дивується, розчаровується, лякається); уважно стежить за переміщенням персонажів: шукає тих, які зникли, впізнає улюблених, намагається повторити окремі дії.

Елементи самодіяльності. Захоплено слухає виразне читання дорослим віршика, казки; наслідує інтонацію, намагається повторити окремі слова, віддає перевагу певним персонажам. Дитина отримує задоволення від інтонації голосу рідних людей; за допомогою звуків, рухів, міміки намагається відтворити характерні риси знайомих персонажів у казках, піснях, потішках, приказках; повторює за дорослим елементи простих віршованих текстів.

ОСНОВНІ ОСВІТНІ ЗАВДАННЯ

Розвивальні:

- привертати увагу до художнього слова, його краси, співучості, розвивати здатність вдивлятися, прислухатися, радіти приємним враженням;
- розвивати сприйнятливість до простих літературних творів;
- заохочувати супроводжувати знайомі тексти рухами (погойдуванням тощо), пожвавленням, позитивними емоціями.

Навчальні:

- ознайомлювати з доступними за віком римованими потішками, віршиками, забавлянками, закличками, народними піснями та колисковими;
- вправляти в умінні диференціювати тональність людського голосу під час слухання зразків усної народної творчості;
- навчати зосереджувати увагу на ігрових діях дорослого, які супроводжуються виразними словами, заохочувати наслідувати дії дорослого, супроводжувати слухання фольклорних творів виразними мімікою та жестами;
- навчати наслідувати звуки й окремі слова віршників та забавлянок; хвалити за це.

Виховні:

- виховувати інтерес до дитячої книжки, яскравих ілюстрацій, знайомих персонажів, процесу читання;
- підтримувати радісний та бадьорий настрій під час прослуховування віршованих рядків;
- формувати культуру поводження з книжкою, її належного зберігання.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Дорослий залучає дитину до художнього слова, розвиває її чутливість до рідної мови, формує елементарні літературні уподобання. Він варіює тон голосу, міміку, вдається до виразних рухів і жестів для посилення вражень дитини від почутого слова.

Розглядаючи книжки, дитина намагається означити звуками побачене, зупиняє погляд на яскравих ілюстраціях і радіє, упізнаючи зображення людей і тварин. Дорослий при цьому підтверджує правильність її здогадів; заохочує відчутти красу художнього слова, віршованих текстів. Спільне з дорослим розглядання ілюстрацій у книжках сприяє запам'ятовуванню та розумінню дитиною почутого. У пригоді стануть книжки-розгортки, книжки-іграшки, книжки-ширмочки, звукові книжки. Дорослий звертає увагу дитини на яскраві ілюстрації, навчає акуратно гортати сторінки звичайних та музичних книжок, разом з дитиною радіє її успіхам, заохочує її прагнення наслідувати звуки, рухи, міміку знайомих персонажів казок, пісень, потішок, приказок.

Дорослий пропонує дитині знайти знайомого персонажа, розвинути ілюстрації в книжках-розгортках, книжках-іграшках, книжках-ширмочках; словами-узагальненнями назвати побачене в книжках;

заохочує цікавість, прагнення домогтися від дорослого називання того, що зацікавило в ілюстрації, розповіді про нього. Дорослий вправляє дитину в умінні відтворювати окремі звуки і слова.

Показники основ компетентності дитини на кінець першого року життя

Знання	<p><i>Ознайомлення з творами мистецтва.</i> Упізнає знайомі казки, потішки, віршики; знає слова-назви окремих персонажів.</p> <p><i>Художньо-практична діяльність.</i> Розрізняє кольори, форми, звуки, інтонації; диференціює книжки-розгортки та музичні книжки.</p> <p><i>Елементи самодіяльності.</i> Виявляє цікавість до нового; має уявлення про те, як діяти з книжкою</p>
Уміння	<p><i>Ознайомлення з творами мистецтва.</i> Уважно слухає потішку, віршик, казку; емоційно на них реагує; має серед них свої уподобання.</p> <p><i>Художньо-практична діяльність.</i> Намагається самостійно перегорнути сторінки дитячої книжки; розглядає ілюстрації, впізнає знайомі образи; повторює за дорослим окремі слова; наслідує деякі дії.</p> <p><i>Елементи самодіяльності.</i> Використовує звукосполучення і слова, що стосуються знайомих персонажів; упізнає їх у книжці, прагне означити своє ставлення звуком, словом; емоційно їх забарвлює, збагачує мімікою, жестами, поглядом, виразними рухами</p>
Початки базових якостей	<p><i>Сприйнятливність.</i> Чутливе до інтонації та міміки людей; відповідно реагує на слова та поведінку персонажів художніх творів; намагається виразити співчуття до персонажів, які цього потребують.</p> <p><i>Самостійність.</i> Прагне без допомоги та за підтримки дорослого гортати по одній сторінці книжки.</p> <p><i>Допитливість.</i> Виявляє інтерес до книжки, розглядання ілюстрацій; показує, що найбільше зацікавило у віршику, казці.</p> <p><i>Людяність.</i> Виявляє інтерес до інтонацій різних персонажів; розпізнає їх настрій, стан; намагається адекватно на нього реагувати.</p> <p><i>Самовладання.</i> Здатне недовго зачекати виконання обіцяного — доки дорослий зможе почитати йому книжку, разом роздивитися ілюстрації</p>

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДІЯЛЬНІСТЬ ДИТИНИ»

ВІКОВІ МОЖЛИВОСТІ

Протягом першого року життя в дитини формуються навички маніпулятивної та предметної діяльності, відображувальної гри. Дитина починає виконувати функціональні дії, які відтворюють дії дорослих із предметами.

Перше півріччя першого року життя

Особистісне спілкування. У віці двох–шести місяців провідною діяльністю дитини є емоційне спілкування з дорослим, а основною його формою — особистісне спілкування. Емоційне спілкування передбачає сформовану потребу дитини в емоційній взаємодії з дорослим та його доброзичливій увазі до неї; здатність комплексом поживлення (мімікою задоволення, відповідними жестами, активними рухами, вокалізаціями) реагувати на зверненні до неї усмішку, пестощі, слова дорослого; уміння впізнавати матір і батька, виділяти їх з-поміж інших людей, по-особливному їм радіти, виявляти готовність підтримати контакт. Найактивніше проявляється емоційний відгук дитини під час ігрового спілкування з дорослим. Дитина реагує комплексом поживлення та вокалізаціями на забавлянки, приспівки, потішки, примовки, хованки, загравання («дожену-дожену», «ладі-ладусі», «ку-ку», «ту-ту-ту» тощо).

Предметно-маніпулятивна діяльність. У віці двох–трьох місяців дитина здатна короткочасно зосереджувати погляд на яскравих предметах, іграшках, що привертають її увагу. У другій половині першого півріччя першого року життя дитина намагається схопити предмет, що привернув її увагу, виконує з ним здебільшого некоординовані рухи, обмацує, облизує, смочке.

Друге півріччя першого року життя

Особистісне спілкування. У віці шести–дванадцяти місяців провідною діяльністю дитини залишається емоційне спілкування з дорослим, форми якого урізноманітнюються за рахунок предметної (маніпулятивної) діяльності та перших наслідувальних ігрових дій, заснованих на її потребі у спілкуванні з дорослим як партнером у спільних діях.

Предметно-маніпулятивна діяльність. Дитина проявляє бажання маніпулювати предметами. Вона мімікою, жестами, вокалізаціями «запрошує» рідного дорослого до емоційної взаємодії в предметній діяльності, «вимагає» від нього показу способів дій з предметами та іграшками, радіє відкриттям їхніх властивостей, намагається відтворити елементарні предметні дії, орієнтується на дорослого як зразок для наслідування. У предметно-маніпулятивній діяльності дитини виникають перші найпростіші ігрові дії, пов'язані з особистим досвідом, власною життєдіяльністю: дитина годує, вкладає спати, заколисує, купає ляльку або іграшкову тваринку.

Важливим показником оптимального розвитку провідної діяльності дитини є своєчасний перехід від особистісного спілкування до взаємодії в предметній діяльності. Тривале затримання дитини лише на стадії особистісного спілкування з дорослим, повільний її перехід до предметно-маніпулятивної діяльності засвідчує відставання в її психічному та особистісному розвитку і потребує від дорослого уваги й допомоги.

ОСНОВНІ ОСВІТНІ ЗАВДАННЯ

Розвивальні:

- розвивати прояви пізнавальної активності, заохочувати до спілкування з дорослим;
- сприяти розвитку предметної маніпулятивної діяльності, заохочувати до елементарних ігрових наслідувальних дій.

Навчальні:

- за допомогою показу та заохочення допомагати оволодіти елементарними діями з предметами;
- навчати нових способів дій та ознайомлювати з властивостями різних предметів.

Виховні:

- виховувати позитивне ставлення до предметної діяльності;
- заохочувати та підтримувати радісний настрій від спільної з дорослим предметної діяльності, виховувати довірче ставлення до дорослих;
- формувати передумови бережливого ставлення до предметів та матеріалів.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Для дитини з двомісячного віку важливо створити умови, за яких до її рук потраплятимуть різноманітні іграшки та предмети. Це дасть змогу формувати в неї орієнтувальні дії (реакцію уподібнення), дії

елементарного експериментування та цільові дії. Дорослий збагачує враження дитини, пов'язані з природою, предметами, людьми та власним тілом. Він стимулює дитину оволодівати маніпулятивними діями з предметами, сприяє зростанню її рухової активності, зміцненню м'язів та розвитку дрібної моторики рук.

Дорослий заохочує дитину брати предмети в руки, маніпулювати ними — трясти, стукати, кидати, крутити; діяти з природними та рукотворними матеріалами — хлюпати водою, робити спроби копати пісок, стискати та рвати папір тощо. Він підтримує бажання дитини обстежувати доступні та безпечні для життя предмети, людей, об'єкти природи, супроводжуючи дії простими й чіткими коментарями. Навчає дитину орієнтуватися у своїх діях на слова «можна» і «не можна», спонукає її повторювати вдалі результативні дії. Схвалює позитивні прояви активності, намагання продуктивно маніпулювати предметами, діяти шляхом спроб і помилок, ураховуючи свій вдалий і невдалий досвід. Дорослий допомагає дитині варіювати свої дії з предметами, співвідносити їх з отриманими результатами, дивуватися, радіти. Він забезпечує дитині змогу вправлятися в розрізненні *відомого й невідомого* їй в навколишньому природному, предметному та соціальному середовищі; підтримує її прагнення ознайомитися з новими, невідомими предметами, показує різні способи їх використання, дій з ними.

Дитина з допомогою дорослого вправляється у виокремленні невідомого, концентрує на ньому увагу, затихає, дивується, виражає елементарні інтелектуальні емоції вигуками, фіксує наявність нового вказівним жестом, вимагає інформації про невідоме («Дай!»). Із метою розвивати в дитини здатність до узагальнення дорослий використовує спеціально дібрані іграшки, предмети та дії з ними. Пропонує іграшки (предмети) з однаковою назвою, але такі, що виготовлені з різних матеріалів і відрізняються за величиною, формою, кольором.

Розвитку елементарної самодіяльності дитини сприяє варіювання дорослим способів використання іграшок та предметів: ту саму іграшку (предмет) використовують у різних ситуаціях, з нею виконують різні дії. Розвивальний ефект має демонстрування дитині однакової дії з різними іграшками (предметами). Адже варіативність є важливим засобом розвитку в майбутньому творчої активності. Однак надмірне ускладнення завдань може спровокувати відмову дитини сприймати нову інформацію, викликати негативні емоції. Тож ускладнювати ігри слід поступово, рухатися малими кроками, співвідносячи їх зі здатністю конкретної дитини радо сприймати новинку, розуміти можливість використання одного предмета по-різному і різних — однаково.

Дитина наслідує дії дорослого з відомими та новими іграшками, активізує власні дії за допомогою практичного вивчення іграшки: розглядання, обмацування, кидання, постукування, домагання її звучання. Наслідує дії, що поєднують використання двох або більше іграшок (ставить кубик на кубик, нанизує на стрижень кільця, кладе дрібні предмети в порожнє відерце, кошик, коробку або виймає з них); для виконання дитиною деяких функціональних дій з предметами й іграшками (м'яч штовхає, котить; коробку закриває й відкриває); навчає здійснювати узагальнювальне перенесення відомих дій на нові іграшки.

Дорослий заохочує дитину наслідувати маніпулятивні дії у жартівливих іграх-забавах («Іде коза рогата», «Сорока-ворона», «Кую-кую чобіток»); під колискові «заколисувати» ляльку чи іншу іграшку; відтворювати однорідні ігрові дії («варить їжу» — помішує ложкою в каструлі, годує ляльку — підносить ложку ляльці до рота тощо).

Показники основ компетентності дитини на кінець першого року життя

Знання	<p><i>Особистісне спілкування.</i> Упізнає рідних, виділяє їх з-поміж інших людей; радіє можливості спілкуватися з ними.</p> <p><i>Предметно-маніпулятивна діяльність.</i> Звертається до дорослого як носія інформації, партнера у спільних діях з метою розширення й уточнення елементарних уявлень про деякі властивості предметів, матеріалів з найближчого довкілля</p>
Уміння	<p><i>Особистісне спілкування.</i> Комплексом пожвавлення реагує на контакт із дорослим. Мімікою, жестами, вокалізаціями «запрошує» дорослого до емоційного спілкування.</p> <p><i>Предметно-маніпулятивна діяльність.</i> Відчуває потребу у спілкуванні з дорослим як партнером у спільних діях; хоче і вміє маніпулювати предметами з найближчого довкілля; мімікою, жестами, вокалізаціями «просить» дорослого повторити способи дій з різними предметами; орієнтується на дорослого як на зразок для наслідування; намагається самостійно відтворити елементарні предметні дії; мімікою, жестами, вокалізаціями виражає радість від отримання елементарного практичного результату</p>
Початки базових якостей	<p><i>Сприйнятливність.</i> Чутливе до зовнішніх впливів, тонко реагує на подразники.</p> <p><i>Самостійність.</i> У знайомих ситуаціях, виконуючи дії з відомими предметами, намагається діяти незалежно від дорослого.</p> <p><i>Допитливість.</i> Виявляє жагу до нової інформації, вражень; відає перевагу новому над знайомим.</p> <p><i>Людяність.</i> Виявляє елементарні форми прихильного ставлення до рідних дорослих, турботи про них</p>

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ»

ВІКОВІ МОЖЛИВОСТІ

Протягом першого року життя дитина оволодіває вмінням стежити за людиною, яка рухається, від центру до периферії поля зору і у зворотному напрямку. Із допомогою дорослого вона вправляється в умінні передбачати результат дій із предметом. Дитина здатна відшукати очима джерело звуків, знайомі іграшки, предмети, речі. Удосконалюються та стають взаємоузгодженішими рухи її рук і очей. Дитина багато рухається та маніпулює предметами різного призначення, кольору, форми, величини, фактури, завдяки чому відбувається своєчасне дозрівання мозкових мовно-рухових структур. Іграшка із заспокійливого засобу перетворюється на об'єкт дослідження. Мовлення дорослого стає важливим регулятором пізнавальних дій та маніпулятивної діяльності. Як правило, дитина спочатку оволодіває динамічними рухами (зміна положення і переміщення у просторі), а потім статичними (зберігання певного положення тіла).

Перше півріччя першого року життя

Пізнавальний інтерес. Дитину приваблюють блискучі, яскраві, а також рухомі об'єкти, звуки мовлення людини, музичні звуки. Особливо вона цікавиться новими об'єктами: вирізняє їх з-поміж знайомих і зосереджує увагу саме на них. Дитина здатна зіставити нові враження з тими образами, які вже є в її свідомості; відрізнити знайоме обличчя від незнайомого. Вона потребує нової інформації, прагне пізнати нове. Початки пізнавального інтересу дитини виявляються в зацікавленості різними сенсорними стимулами, розгляданні різних природних об'єктів, предметів, людей та в прояві емоцій під час їх дослідження.

Сенсорно-перцептивний досвід. Іntenсивно розвиваються всі сенсорні системи, які забезпечують сприймання дитиною навколишнього світу та самої себе. Особливістю цього життєвого періоду є випереджувальний розвиток сенсорних систем порівняно з моторикою, тому

цікавість до будь-яких предметів виявляється насамперед через зорове та слухове зосередження на них. Дитина зосереджує погляд на обличчях дорослих членів родини, намагається встановити з ними контакт: спостерігає за ними, усміхається; намагається аналізувати сигнали, які надходять ззовні. У віці близько шести місяців у дитини з'являється здатність сидіти, завдяки чому розширюється простір для обстеження нею предметного світу. Вона починає вибірково обстежувати іграшки, предмети (утримувати, хапати, перевертати), розглядати їх та прислухатися до звуків на відстані; робить цільові спроби хапати іграшки різної форми та величини.

Передумови логіко-математичного розвитку. У шестимісячному віці хапальні рухи дитини стають скоординованішими, у результаті чого формуються перші вміння співвідносити рухи руки з величиною та формою різних предметів. Маніпуляції предметами та іграшками є основою для подальшого ознайомлення дитини з їх властивостями. Дитина починає орієнтуватися у розміщенні предметів. Розглядаючи різні за величиною, формою, звучанням іграшки, предмети, маніпулюючи ними, вона починає розрізняти їх, робить спроби виконувати повторювальні дії.

Початки цілісної картини світу. Дитина починає оволодівати елементарними уявленнями про навколишній світ (зовнішній вигляд батьків та інших членів родини, дії з догляду за нею; деякі властивості знайомих предметів та об'єктів) та саму себе (фізичні особливості). Вона починає розрізняти людей (свої-чужі), стани (холодно-жарко, темно-світло, приємно-неприємно).

Друге півріччя першого року життя

Пізнавальний інтерес. Дитина стає відкритішою до нових вражень, виявляє особливий інтерес до нових іграшок, предметів, речей, об'єктів. Перш ніж виконувати дії з предметом, вона намагається зорієнтуватися в його властивостях.

Сенсорно-перцептивний досвід. Із допомогою дорослого та самостійно дитина обстежує іграшки, предмети, які привернули її увагу. Вона обмацує їх поверхню, тисне, перевертає, повільно рухає, облизує. Увагу дитини починає привертати власне відображення у дзеркалі або зображення на фото. Вона «експериментує» з різними предметами та речами. Завдяки вмінню повзати збільшується простір для дослідження навколишнього предметного світу. Дитина активно пізнає властивості предметів під час маніпуляцій з ними. Вона перекладає предмети з однієї руки

в другу, вчиться діяти одночасно двома руками з двома предметами; виконує перші результативні дії з предметами, що можуть викликати приємні враження; впізнає знайомі предмети. У неї розширюються можливості орієнтування в навколишньому світі. Починає формуватися зорове сприймання форми і розмірів предметів. Дитина відкриває для себе такі властивості предметів: здатність рухатися, звучати, падати; м'якість чи твердість тощо. Підвищується її здатність самостійно зосереджуватися протягом певного часу на певній діяльності або на ігровій дії.

Передумови логіко-математичного розвитку. У дитини з'являється бажання повторювати дії дорослого. Вона поплескує рукою по предметах, перекладає іграшку з однієї руки в другу. Цікавість до таких рухів пов'язана з розширенням орієнтувальної діяльності дитини, яка вже вміє розглядати предмети, сприймати їх колір, форму, виконувати елементарні дії з ними. Розвиваються елементарні просторові реакції дитини. Вона повертає голову в бік названого об'єкта, емоційно на нього реагує. У процесі оволодіння такими взаємопов'язаними діями розвивається дрібна мускулатура кисті руки, встановлюється чітка координація рухів очей і рук. Наприкінці першого року життя дитина починає розуміти елементарні узагальнення іграшок за істотними ознаками, розвивається її здатність відтворювати в пам'яті ті образи, яких вона в цей момент не бачить. Дитина починає виконувати рухи, пов'язані з пошуком предметів та іграшок, однакових за формою та величиною, знає назви частин тіла (очі, ніс, руки, ноги тощо). Орієнтація у просторі стає більш осмисленою й конкретною. Дитина починає розуміти існування елементарних причинно-наслідкових зв'язків між своїми діями та реакцією дорослих, поведінкою тварин, виглядом іграшки тощо.

Початки цілісної картини світу. У свідомості дитини починають виникати елементарні схематичні образи об'єктів пізнання (людей, предметів, іграшок, об'єктів природи), які існують постійно, навіть тоді, коли ці об'єкти не перебувають у полі зору дитини. Вона починає впізнавати їх, незалежно від місця розміщення. Оскільки в цьому віці дитина здатна розрізняти елементарні приємні або неприємні враження та відчуття, які отримує від зовнішнього середовища або власного організму, вона починає вибірково ставитися до людей з найближчого оточення та об'єктів довкілля. Спілкування з дорослими збагачує уявлення дитини про свою значущість для них та їхню для неї, про цінність і красу природи, рукотворних речей. Вона починає адекватно реагувати на вимоги дорослих, звертати увагу на інтонацію та зміст прохань, виявляти прихильність до себе та довкілля.

ОСНОВНІ ОСВІТНІ ЗАВДАННЯ

Розвивальні:

- розвивати цікавість до предметів, речей, тварин, рослин, людей, до себе, заохочувати проявляти емоції щодо об'єктів пізнання;
- сприяти розвитку дій з предметами за словесними вказівками дорослого;
- розвивати пасивне та активне мовлення, пов'язане з пізнанням довкілля та самої себе.

Навчальні:

- формувати елементарні уявлення про себе та довкілля, взаємозв'язки та взаємозалежність між людьми, предметами, природними об'єктами;
- спонукати обстежувати деякі безпечні об'єкти довкілля різної форми та величини, заохочувати до маніпулювання ними;
- вправляти у вмінні співвідносити рухи руки з величиною та формою предмета;
- формувати зорові, слухові та тактильні реакції на яскраві об'єкти, звуки, рухи, мовлення дорослого;
- навчати застосовувати словесну інформацію, почуту від дорослого;
- сприяти становленню вмінь, пов'язаних з пошуком предметів, однакових за величиною та формою;
- формувати вміння встановлювати елементарні причинно-наслідкові зв'язки між своїми діями та їх наслідками для себе й інших.

Виховні:

- виховувати позитивне ставлення до природних об'єктів, предметів, найближчих дорослих та до самої себе;
- сприяти найпростішим проявам ініціативи у пізнанні світу, спілкуванні з іншими;
- стимулювати бажання застосувати набуті раніше знання та вміння в новій ситуації.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Пізнавальна активність дитини багато в чому залежить від особливостей її спілкування з найближчими дорослими. Дорослий емоційно підтримує дитину, аби вона могла виявити свій пізнавальний інтерес і почати активну пізнавальну діяльність. Організовує стабільно тепле особистісне спілкування та заохочує до предметної діяльності: виявляє

позитивні емоції під час спілкування з дитиною, називає її ім'я різними інтонаціями, вживає пестливі слова; мотивує до пізнання за допомогою коментувального мовлення та звертань («Поглянь, як рухаються стрілки годинника», «Яка гарна пташка! Погодуймо її» тощо).

Дорослий підтримує й розвиває ініціативу дитини цілеспрямовано діяти: сидючи, хапати предмети й обмацувати їх; після шести місяців — розподіляти функції між правою та лівою руками. Привертаючи увагу дитини до яскравих предметів та іграшок, дорослий спонукає її стежити за ними, зосереджувати увагу, прислухатися до звуків, радіти своїм враженням. Процес пізнання дитиною навколишнього світу, зокрема вправне наслідування дій дорослих, він супроводжує похвалою, спонукає дитину до повторення та вдосконалення цих дій, підтримує її радість від отриманого результату. Дорослий заохочує дитину не лише звертати увагу на природні об'єкти, предмети, людей, а й самостійно обирати те, що її зацікавило, за умови безпечних наслідків цього вибору. Із розумінням ставиться до намагань дитини виявити власні відчуття: звільнитися від незручного положення чи одягу, домогтися комфортного стану.

Дорослий сприяє формуванню в дитини зорової, слухової та тактильної реакції на яскраві об'єкти, звуки, рухи; розвитку в неї навичок фіксування погляду на певному об'єкті, координації рухів очей та вміння стежити за об'єктом, який рухається з одного боку в інший. Спонукає дитину прислухатися до побутового шуму, стукоту, дзвінків, мелодій, голосів тварин, звуків людського мовлення, заохочує розглядати яскраві іграшки, предмети тощо. Дорослий демонструє дитині за допомогою міміки, жестів, голосу звуки природи, голоси тварин, побутовий шум. Він вкладає безпечні предмети, іграшки, природні об'єкти в руку дитини, торкаючись її долонь, пальчиків; вправляє дитину в обмацуванні обстежуваних об'єктів; звертає її увагу на їх колір, форму, величину, фактуру, текстуру; надає змогу маніпулювати ними (рвати, жмакати, постукувати, переміщувати з одного місця на інше, брати й стискати в руці).

Дорослий заохочує дитину спрямовувати руки в бік різних об'єктів, хапати їх і наближати до себе, утримуючи в руках протягом короткого проміжку часу. Дитину наприкінці першого року життя дорослий стимулює повторювати за ним пантомімічне імітування природних явищ: «сонечко усміхається», «дощик танцює», «хмарка супиться». У цей період варто навчати дитину здійснювати очима «орієнтовні дії» — відстежувати місцезнаходження природних об'єктів та предметів: «вгорі», «внизу», «збоку».

Дорослий, багаторазово створюючи ту саму ситуацію, навчає дитину встановлювати елементарні причинно-наслідкові зв'язки: якщо іграшку кинути, то вона впаде; якщо бути необережним, сидячи на стільчику, можна з нього впасти; якщо дуже перехилити чашку, п'ючи з неї воду, можна облили одяг тощо.

У процесі організації життєдіяльності дорослий розвиває загальний пізнавальний інтерес дитини до різних сфер життя, спонукає дитину обстежувати предмети різної форми, величини, маніпулювати ними, відстежувати зором переміщення предметів чи об'єктів у просторі; сприяє прояву сенсомоторних реакцій щодо напрямку: «вгорі» (небо, сонечко, хмаринка), «збоку» (деревце, квітка, будинок), «внизу» (травичка, киця, собачка).

Дбаючи про формування в дитини цілісних уявлень про світ, дорослий має дати їй елементарні уявлення про деякі природні об'єкти, предмети, людей та власне Я дитини. Він показує предмети, іграшки, рослини, називає їх, розповідає про них та радіє їм. Дорослий привертає увагу дитини до привабливих предметів навколишнього світу, природних об'єктів, людей, до себе; розповідає про них та демонструє дитині їхні властивості та способи дій з ними; навчає розрізняти речі за належністю.

Показники основ компетентності дитини на кінець першого року життя

Знання	<p><i>Пізнавальний інтерес.</i> Має елементарні уявлення про деякі природні об'єкти, предмети, членів родини та про себе; виявляє інтерес до іграшок, предметів, власних речей та речей членів родини, частин тіла (власних та дорослого); усвідомлює, що об'єкти пізнання мають назву, різняться між собою.</p> <p><i>Сенсорно-перцептивний досвід.</i> Має уявлення про те, що предмети, природні об'єкти та люди мають свої властивості, можуть рухатися, з ними можна виконувати певні дії: обстежувати самостійно та разом з дорослим, виявляти власну ініціативу; розуміє, що позитивне ставлення до оточення та самого себе отримує схвалення дорослого.</p> <p><i>Передумови логіко-математичного розвитку.</i> Знає місцезнаходження окремих предметів та об'єктів; розуміє існування причинно-наслідкових зв'язків між власними діями та їх наслідками. Має уявлення про різні за величиною і формою предмети; розуміє значення слів: «великий», «маленький»; знає основні частини свого тіла та тіла дорослих людей.</p> <p><i>Початки цілісної картини світу.</i> Має елементарні уявлення про свої фізичні здібності, деякі властивості предметів та речей із найближчого довкілля, природних об'єктів; з допомогою дорослого починає розуміти їх взаємозв'язок та взаємозалежність</p>
---------------	--

Уміння	<p><i>Пізнавальний інтерес.</i> Роздивляється навколо, зосереджує увагу на яскравих та динамічних явищах, природних об'єктах, предметах, членах родини; робить себе предметом уваги; виявляє певну самостійність під час вибору об'єктів пізнання; на прохання дорослого відстежує очима місцезнаходження об'єктів пізнання; прислухається до звуків довкілля, побутового шуму, може повторити за дорослим деякі з них; затихає і звертає увагу на джерело звуку.</p> <p><i>Сенсорно-перцептивний досвід.</i> Обстежує поглядом і на дотик іграшки, предмети та речі з найближчого оточення, рідних людей; зіставляє свої рухи з розміром та формою об'єкта пізнання, робить спроби пристосовувати до нього рухи руки; сприймає та адекватно реагує на показ і поради дорослого.</p> <p><i>Передумови логіко-математичного розвитку.</i> Показує місцезнаходження природних об'єктів та предметів: «угорі», «внизу», «збоку»; відстежує очима переміщення предметів чи об'єктів у просторі; орієнтується на собі — показує частини обличчя, тіла; встановлює елементарні причинно-наслідкові зв'язки між своїми діями та їх наслідками.</p> <p><i>Початки цілісної картини світу.</i> Орієнтується у своїй поведінці та маніпулятивних діях з предметами, має уявлення про їхні основні властивості, дослухається до елементарних вимог дорослого; починає більш-менш адекватно реагувати на схвалення, застереження, заборону, пов'язує їх із власними діями</p>
Початки базових якостей	<p><i>Сприйнятливість.</i> Емоційно сприйнятливе до впливів довкілля, чутливе до змін у природі, побуті, до настрою дорослих, їхнього ставлення до нього.</p> <p><i>Самостійність.</i> За власним бажанням обирає для обстеження природні об'єкти, предмети, іграшки; вибірково ставиться до спілкування з дорослими; наслідує елементарні дії дорослого. Завдяки збагаченню життєвого досвіду відчувається впевненіше.</p> <p><i>Допитливість.</i> Дивується новому, прагне отримати від дорослого пояснення незрозумілого. Робить невеликі власні відкриття щодо природних об'єктів, іграшок, предметів, інших людей та себе.</p> <p><i>Самовладання.</i> Слухає пояснення дорослого щодо природних об'єктів, предметів чи іграшок, інших людей, які її зацікавили, та щодо себе. Близько 15 хв. може обстежувати природні об'єкти, предмети, іграшки, інших людей, себе</p>

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «МОВЛЕННЯ ДИТИНИ»

ВІКОВІ МОЖЛИВОСТІ

Перший рік життя є дофонемним періодом, протягом якого дитина не диференціює звуки, сприймаючи їх як єдину звукову конструкцію. У цей період закладаються основи мовлення, створюється фундамент для подальшого розвитку пасивного та активного словників дитини. Крик немовляти є нормою і закономірним явищем, він відіграє важливу роль у становленні мовного дихання та підготовці мовленнєвого апарату до звуковимови.

Зазвичай після шести місяців дитина прислухається до звуків і слів, розрізняє інтонації, починає розуміти окремі слова, пов'язані з елементарними практичними діями (годуванням, одяганням, купанням); може виконати на прохання дорослого певну дію (дати, сісти, подивитися); розрізняє імена рідних; має уявлення про назви деяких предметів, іграшок, тварин, впізнає їх на картинках. Дитина розуміє й адекватно реагує на слова-схвалення і слова-заборону.

Перше півріччя першого року життя

Фонематичний слух, звуковимова. Протягом перших місяців життя у відповідь на звернення дорослого в дитини виникають перші передмовленнєві реакції — агукання та гуління. Дитина прислухається до людського голосу, відгукується на різне його інтонаційне забарвлення. Агукання, що з'являється на другому місяці життя, нагадує звуки «ау», «уа», «ху», «г», «агу» і є реакцією дитини на приємні контакти з дорослим. Під час систематичних контактів дорослого з немовлям агукання набуває більшої активності, дитина стає ініціатором подібних «розмов». Поступово дорослий спонукає активність немовляти не лише «розмовою», а й своєю присутністю, усмішкою, поглядом «очі в очі». Затихання дитини під час мовлення дорослого свідчить про зосередження зорової та слухової уваги, які є передумовою розвитку її фонематичного слуху. У тримісячному віці дитина розрізняє звуки різної висоти, за звуком знаходить об'єкт — повертає голову

до джерела звуку. На четвертому місяці життя дитини виникає гуління: спочатку вона вимовляє складні комплекси звуків, які важко відтворити дорослій людині: «фр-р-р», «тль-ль-ль» тощо, а надалі — співуче гуління (трелі) у вигляді звуків «аль-ле-є-ли», «аги-аи» тощо. На цьому етапі дитина за допомогою голосових реакцій привертає увагу дорослого до себе.

На межі п'яти-шести місяців з'являється белькотання. Це складна стадія становлення звуків, коли дитина вибудовує їх у рівномірні інтонаційно забарвлені ряди («ма-ма-ма-ма», «ба-ба-ба»). Белькотання готує мовленнєвий апарат до вимови звуків, складів та слів, сприяє розвитку фонематичного слуху.

Комунікативне мовлення. Наприкінці другого місяця життя дитина починає фіксувати зорові та слухові подразники, сміється, стежить за іграшкою, що рухається. У три місяці ініціативу у спілкуванні проявляє дитина: шукає поглядом дорослого, розрізняє звуки різної висоти, голосно сміється, промовляє звуки («а-а-а»; «е-е-е»), рухає руками, ногами. Чотиримісячна дитина сама ініціює спілкування з дорослим за допомогою голосових реакцій — агукання та гуління. У п'ять місяців вона шукає спілкування з ровесниками, усміхається, промовляє окремі звуки. Спілкування відбувається за допомогою експресивно-мімічних засобів.

Друге півріччя першого року життя

Фонематичний слух, звуковимова. Протягом другого півріччя триває розвиток у дитини голосових реакцій: промовляння складів (белькотання), окремих звуків та звуконаслідування. Активно розвивається наслідування звуків на основі власного белькотання, а пізніше (у віці дев'яти-десяти місяців) наслідування звуків, що відсутні в белькотанні. Дитина ще не диференціює звуки, слово вона сприймає як неподільний звукокомплекс. Завдяки розвитку слухового аналізатора немовля розрізняє різноманітні фонетичні елементи, однак для їх появи в його мовленні недостатньо артикуляційних навичок. У десять місяців дитина повторює за дорослим різні звуки та склади.

Словниковий запас. Наприкінці першого року життя дитини її активний словник сягає близько 15–20 слів, багато з яких дитина вживає у формі слова-складу, двоскладових слів у спрощеному варіанті (ляля, моня, бібі, цяця тощо). На прохання дорослого вона відтворює

перші слова з певним значенням. У мовленні дитини з'являються слова «так», «ні». Немовля вживає слова свідомо, цікавиться всім навколо себе. Спостерігається деяке випередження появи перших слів, як і загального мовленнєвого розвитку, у дівчаток.

Комунікативне мовлення. Дитині вже недостатньо доброзичливої уваги, їй потрібно, щоб дорослий цікавився діями, які вона виконує, і брав у них безпосередню участь. Протягом другого півріччя життя дитини дорослий унаочнює спілкування з нею. Для поліпшення розуміння його дитиною супроводжує свої слова жестами та діями. Дитина сприймає дорослого як помічника, учасника й організатора спільних дій. Експресивно-мімічні засоби спілкування доповнюються предметними діями й першими словами, словами-реченнями.

ОСНОВНІ ОСВІТНІ ЗАВДАННЯ

Розвивальні:

- розвивати слуховий і мовно-руховий аналізатори — вміння прислухатися до різних звуків (звучання іграшок, дзвіночка), впізнавати знайомий голос;
- розвивати голосові реакції (агукання, гуління, белькотання) у відповідь на звернення дорослого та дрібні м'язи пальців руки як підгрунття для розвитку голосових реакцій;
- сприяти розвитку комунікативного мовлення — говорити з дитиною, використовуючи різноманітні приємні для її слуху інтонації, усміхатися до неї, пестити її, повторювати і проспівувати звуки, які вона здатна чути та відтворювати.

Навчальні:

- збагачувати пасивний та активний словник;
- формувати вміння розуміти дорослого, адекватно реагувати на його прості звернення і прохання, прислухатися до його голосу;
- вправляти в умінні реагувати на словесні звернення, виконувати за вказівкою найпростіші дії, повторювати склади та прості слова;
- надавати правильні зразки висловлювань у різних життєвих ситуаціях.

Виховні:

- формувати цікавість та позитивне ставлення до мовлення людей навколо;

- заохочувати бажання спілкуватися звуками, словами, мімікою, жестами;
- схвалювати самостійні намагання влучно використовувати слово.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Дорослий продовжує розвивати зорову і слухову зосередженість дитини. Починаючи з трьох-чотирьох місяців проводить вправи з іграшками: показує яскраву іграшку, яка видає звуки, викликаючи при цьому в дитини зорове і слухове зосередження, називає її словом чи звуконаслідуванням, а потім ховає, закликаючи дитину до пошуку. У розмові з дитиною повторює звукокомплекси, що імітують «розмову» («гу», «агу»), вимовляє окремі звуки «ба-ба», «та-та», «ма-ма», спонукаючи дитину до їх повторення. У другому півріччі продовжується робота щодо стимулювання повторення знайомих і деяких нових звуків, складів, слів. Дорослий проводить ігри-перегукування, «хованки», звуконаслідувальні ігри. Щоб викликати звукове наслідування, він декілька разів повторює склади, називає ім'я дитини, лагідно усміхається. При цьому дитина обов'язково має бачити артикуляційну міміку дорослого. Для того щоб розвивати голосові реакції дитини, варто тренувати дрібні рухи пальців рук уже з трьох-чотирьох місяців. На початковому етапі дорослий робить масаж кисті руки, пасивні згинання і розгинання пальців немовляти. Із семи-восьми місяців навчає дитину перебирати великі, а потім дрібніші яскраві предмети (кільця, пірамідки, крупні гудзики й мозаїку). У десятимісячної дитини слід продовжувати активно тренувати пальці: заохочувати її катати кульки з пластиліну, рвати папір на дрібні шматочки, складати пірамідку, ляльку-вкладку тощо.

Для повноцінного мовленнєвого розвитку дорослий створює належне розвивальне мовленнєве середовище. Спілкуючись із немовлям, він використовує якісні зразки українського мовлення, прості за звукобудовою слова, елементарні за структурою речення, приємні за тональністю вирази, супроводжуючи їх відповідними емоціями, мімікою та жестами. У перший місяць життя протягом коротких періодів активного неспання відбувається перше спілкування дитини з дорослим, яке здійснюється на емоційному тлі. Дорослий усміхається, грає з дитиною, намагаючись утримати на собі її погляд, викликати усмішку, вимовити звуки («агу», «гу-гу»). Із трьох місяців дорослий спілкується з дитиною на відстані, стимулюючи її до пошуку джерела

звуку, перегукується з нею, змінює інтонацію, промовляє звуки, спонукає дитину повторювати їх. Емоційне спілкування дорослого з дитиною супроводжується приємною усмішкою, ласкавими звертаннями та розповідями з різною інтонацією, торканням частин тіла дитини, зверненням до неї на ім'я.

Основна мета спілкування дорослого з дитиною не має обмежуватися лише емоційним контактом, дорослий заохочує дитину до виконання певних дій. Організація зорового сприймання і розглядання іграшок, предметів сприяє розумінню дитиною їх назв. Щоб закріпити слова-назви, дорослий стимулює дитину до пошуку потрібного предмета, викликає зорову орієнтовно-пошукову реакцію запитанням «Де?». Показавши іграшку, дорослий запитує: «Де лялька?», «Де ведмедик?» тощо. Він спонукає дитину виконувати за вказівкою низку рухів — подати ручку, іграшку, предмет, відшукати поглядом предмети, дорослих. Заохочує її до ігрових словесних вправ, навчає відповідно реагувати на них. Мовлення дорослих має бути грамотним, чітким, виразним, доступним та привабливим для дитини. У спілкуванні з немовлям бажано використовувати не лише слова-ознаки предметів із найближчого оточення, а й назви найпростіших явищ природи, рослин і тварин, якостей людей, різних видів мистецтва. У другому півріччі дорослий стимулює дитину до виконання дій з предметами: показує іграшку, називає її, виконує з нею дії, називає словами: «зайчик — скік-скік», «лялька — тут-туп»; до виконання відповідних рухів на слова «ладусі-ладусі», «до побачення» та під час забавлянок «Сорока-Білобока», «Іде коза рогата», «Наш хлопчик» та ін. Взаємодіючи з немовлям, батьки й педагоги максимально використовують малі фольклорні форми, які спонукають дитину до рухової активності — підстрибувати, плескати в долоні, змахувати руками, тупати ногами тощо. Вони вчать поєднувати слова з відповідною дією, що сприяє розумінню дитиною мовлення людей, створює належні умови для поступового оволодіння нею елементарними словами. Перші слова дитини не мають конкретного значення, вони носять дифузний, ситуативний характер. Словом дитина позначає не предмет, а загальний характер ситуації, у якій вона може діяти з певним предметом. Стимулюючи дитину до засвоєння слів, дорослий називає дитяче «автономне» слово, а слідом за ним правильне слово: «коко — яйце», «моня — молоко», «гав-гав — собачка» та ін., домагаючись, щоб наприкінці першого року життя дитина свідомо повторювала за дорослим окремі склади й слова.

Показники основ компетентності дитини на кінець першого року життя

Знання	<p><i>Фонематичний слух, звуковимова.</i> Має елементарне уявлення про те, що звуки і слова слід вимовляти чітко.</p> <p><i>Словниковий запас.</i> Знає слова, які позначають найближчих рідних — «мама», «тато», та ті, якими можна звернутися до дорослого з проханням, — «на», «дай», «візьми»; упізнає деякі названі предмети, об'єкти, явища, адекватно на них реагує; знає своє ім'я.</p> <p><i>Комунікативне мовлення.</i> Розуміє фрази; розрізняє інтонацію, з якою до неї звертаються, імена кількох дорослих і дітей</p>
Уміння	<p><i>Фонематичний слух, звуковимова.</i> Вокалізаціями, звуками, словами-узагальненнями намагається позначити побачене в природі; домагається від дорослого, щоб він назвав те, що зацікавило, розповів про нього; прагне відтворити нові звуки й слова; використовує звукосполучення і слова, що позначають знайомі об'єкти, упізнає їх у довкіллі, на площинних зображеннях, прагне виразити своє ставлення звуком, словом.</p> <p><i>Словниковий запас.</i> Вимовляє перші усвідомлені слова, що вплетені в загальну поведінку («мама», «тато», «дай», «баба», «так», «ні» тощо); використовує їх для прояву своєї прихильності та бажань, емоційно їх забарвлює, збагачує мімікою, жестами, поглядом, виразними рухами; розуміє звернення дорослого, його прохання, елементарні словесні інструкції; адекватно на них реагує. Відгукується на своє ім'я.</p> <p><i>Комунікативне мовлення.</i> За допомогою перших слів та слів-речень залучає дорослого до співпраці; на його прохання виконує знайомі дії: «покажи машинку», «подай м'яч», «візьми ложку», «погойдай ляльку»</p>
Початки базових якостей	<p><i>Сприйнятливність.</i> Уважно вслухається у мовлення людей навколо; запам'ятовує та повторює нові слова, найпростіші вислови та фрази; виявляє чутливість, радіє, коли чує своє ім'я, диференціює тональність звернень дорослого, намагається певним звукосполученням означити себе, посилюючи його вказівним жестом, спрямованим на себе або в дзеркало.</p> <p><i>Самостійність.</i> Намагається самостійно відтворити елементарні предметні дії, рухи, жести на прохання дорослого; імітувати показом дій знайомі забавлянки, пісеньки; називати знайомі предмети словами.</p> <p><i>Гідність.</i> Чутлива до крику, образливих слів, очікує схвалення дорослого у разі правильної вимови звуків та слів</p>

Ранній вік

Wolters Kluwer

Цифрове видавництво МЦФЕР

З питань придбання друкованої
версії телефонуйте: 0 44 586 56 06

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ОСОБИСТІТЬ ДИТИНИ»

ФІЗИЧНИЙ РОЗВИТОК

ВІКОВІ МОЖЛИВОСТІ

Раннє дитинство — це особливий період у житті дитини, коли бурливо відбувається її фізичний розвиток, підвищуються опірність організму, працездатність нервової системи (стабільнішими стають процеси збудження та гальмування). Змінюються антропометричні показники росту, маси тіла, окружності грудної клітки, а також співвідношення між величиною голови, тулуба, кінцівок. Прорізаються 20 молочних зубів. Дитина починає ходити, що пов'язано зі збільшенням пізнавальної активності, удосконалюються її навички самообслуговування.

Характерною особливістю цього вікового періоду є підвищення у дитини цікавості до різних рухів. Одні рухи потрібні їй для задоволення «дослідницького» рефлексу — отримати якомога більше інформації про навколишні предмети. Інші продиктовані фізіологічною потребою — фізичні навантаження необхідні для повноцінного розвитку всіх систем і функцій організму. Дитина відчуває потребу в різних рухах (ходити, бігати, стрибати, лазити, кидати), що сприяють розвитку моторики, чіткості та координації рухової активності. Оскільки дитина часто змінює види рухів і пози, відбувається почергове напруження та розслаблення різних груп м'язів, що запобігає втомі.

Збагачуються уявлення дитини про власний організм, його можливості. Триває активний сенсомоторний розвиток, розширюються адаптивні можливості, удосконалюються рухи, збагачується їхній зміст. Спостерігаються значні індивідуальні відмінності в руховій діяльності дітей, проте між руховою активністю хлопчиків і дівчаток істотної різниці немає. Протягом раннього віку відбуваються значні зміни в оволодінні дитиною руховими діями. Якщо на початку цього вікового періоду вона потребує допомоги та постійної уваги дорослого під час виконання рухових дій, то наприкінці вже більше прагне до самостійності, може обходитися без допомоги у знайомих умовах.

Другий рік життя

Здоров'я та фізичний розвиток. Другий рік життя дитини характеризується високим ступенем розвитку її рухливості та вправності. Спостерігаються якісні зміни в розвитку хребта, м'язової системи, що забезпечує утримання положення тіла. Мускулатура дитини вже добре сформована, поступово зростає її функціональна стійкість. Дитина впевнено ходить, намагається бігати, підстрибувати, при цьому більш скоординованими є рухи її кінцівок, тулуба. Вона може протягом певного часу висіти, тримаючись руками за пальці дорослого чи за перекладину, міцно утримувати предмети, іграшки. Денний сон у другому півріччі другого року життя одноразовий і триває близько трьох годин. Їсть дитина з апетитом, їжа — різноманітна. При погіршенні самопочуття рухова активність дитини уповільнюється, вона стає млявою, може капризувати, не завжди вказує на локалізацію болю. У здоровому стані поводить себе врівноважено, спокійно грається тривалий час.

Рухова активність. Основним надбанням для дитини є вміння ходити. Це дає їй змогу самостійно пересуватися в просторі, адаптуватися до умов навколишнього середовища. Під час ходьби розвивається здатність утримувати рівновагу, рухатися в заданому напрямку. Наприкінці другого року життя поступово збільшується швидкість ходьби, однак для бігу та стрибків виникають лише передумови. Поліпшення координації рухів забезпечує виконання дитиною різних вправ. Так, вона може лазити, підлізати та пролізати, прокочувати та кидати м'яч однією чи обома руками у визначене місце. Дитина може з допомогою дорослого залізти на драбину, похилу дошку, один кінець якої піднятий на 20 см, та в довільний спосіб спуститися з підвищення. Дитина вправно присідає, самостійно піднімається, виконує різні рухи руками, повороти, нахили тулуба.

Гігієнічні навички. Дитині подобається перебувати в чистому провітреному приміщенні, вона помічає чистоту й охайність свою та людей навколо, висловлює невдоволення дискомфортом, пов'язаним із забрудненим одягом, взуттям, тілом. Як правило, дитина завчасно повідомляє про фізіологічні потреби. Якщо ж справляння нужди відбувається спонтанно, то відчуває незручність від перебування в забрудненій білизні. У цілому позитивно реагує на гігієнічні процедури; самостійно підставляє руки, обличчя під струмінь води; користується рушником; виявляє задоволення та радість від купання, плескання, обтирання та обливання водою, ходіння босоніж, перебування на свіжому повітрі.

Безпека організму та рухової активності. Рухливість у поєднанні з пізнавальною активністю спонукають дитину освоювати більш широкий життєвий простір. Утім, вона може натрапити на небезпечні предмети, діяти з ними та травмуватися. Водночас дитина іноді неадекватно реагує на заборону дорослого вирушати самостійно в незнайомому напрямку, куштувати незнайомі плоди, напої, торкатися небезпечних приладів та предметів тощо. Деякі діти активно протидіють заборонам дорослих — кусаються, б'ються, демонструють безпечність у подоланні перешкод, залазять на підняття, зістрибують із нього тощо. Особливістю дитини цього віку є нездатність оцінити власні можливості та спрогнозувати ймовірні наслідки.

Третій рік життя

Здоров'я та фізичний розвиток. Зміцнюється організм дитини, утримується стійке положення її тіла, поліпшується координація частин тіла під час виконання рухових вправ. Дитина має елементарне уявлення про здоровий спосіб життя, залюбки наслідує дорослих під час виконання загартовувальних процедур — ходить босоніж по сухій та вологій підлозі, землі, обтирається масажною рукавичкою тощо. Дитина зазвичай має добре самопочуття, вона бадьора, усміхнена, врівноважена. Спить спокійно, їсть з апетитом, зокрема тверду їжу, бо має майже всі молочні зуби. Може розповісти дорослому про своє самопочуття. У разі нездужання пояснює, що їй де болить. Виявляє співчуття до близьких, які захворіли, травмувалися, намагається бути корисною. Знає й називає свою стать, основні правила статево-рольової поведінки.

Рухова активність. Триває удосконалення рухової сфери. Дитина ліпше орієнтується в довір'ї, намагається дотримуватися заданого напрямку та темпу руху, координованості дій у грі та вправах з м'ячем, іншими предметами та знаряддям. Завдяки сформованій вправності, умілості, під час виконання рухів та вправ вона освоює значно ширший простір. Зростає потреба в нових враженнях та відкриттях. Дитина за власним бажанням може дістатися того, що її зацікавило, утримуючи рівновагу. Вона доволі рухлива, оптимістична, витриваліша, активніша, добре орієнтується в довір'ї. Справно бігає в колоні з однолітками, по обмеженій площині; вилізає приставним кроком по драбині, похилій поверхні, гімнастичній стінці; перестрибує через проведену на відстані 10–30 см від неї лінію, покладену палицю, мотузку; відштовхуючись обома ногами, стрибає в довжину з місця, зістрибує з предметів заввишки 10–15 см. Дитина виконує різні вправи: піднімає, згинає

та розгинає руки; повертає та нахиляє тулуб у заданому напрямку; піднімає, опускає ноги; одночасно виконує рухи ногами й руками; присідає, тримаючись за опору, піднімається; стає на носок, п'ятку; згинає й розгинає стопу. Разом з дорослим гойдається на гойдалці; освоєю водне середовище — плескається у воді, пірнає, намагається лежати на воді, рухаючи ногами й руками, пробує плавати з надувними подушками, нарукавниками, іграшками. Наприкінці третього року життя дитина починає вчитися їздити на триколісному велосипеді, самокаті, спускатися на санчатах з невисокої гірки, робити перші кроки на лижах.

Гігієнічні навички. Дитина розуміє необхідність підтримувати чистоту та вчиться самостійно вживати їжу. Вона намагається утримувати своє тіло чистим, з допомогою дорослого мити руки та обличчя, чистити зуби, користуватися милом, щіткою, зубною пастою, гребінцем, вологими та сухими серветками, рушником. Дитина знає їх місцезнаходження, елементарні правила використання й зберігання. Вона почувається незручно через забруднене обличчя, руки, ноги, інші частини тіла, а також одяг і взуття. Намагається помити, почистити їх самостійно. Якщо не вдається це зробити, звертається по допомогу до дорослого. Частіше порівнює себе з іншими, оглядає в дзеркалі, щоб мати охайний, привабливий вигляд. Терпляче витримує процедуру підстригання волосся, нігтів. Дитина володіє елементарними навичками самообслуговування, намагається без сторонньої допомоги справити нужду, а після цього довести себе до ладу.

Безпека організму та рухової активності. Дитина здатна оволодіти елементарними уявленнями про правила безпечної поведінки та рухової активності. Вона частіше, ніж раніше, звертається до дорослого за поясненнями невідомого в повсякденному житті, намагається поводитися обачніше на ігровому, спортивному майданчиках, біля водойм, багаття. Дитина починає розуміти небезпечність своїх ризикованих дій, виконання складних фізичних вправ. Вона пригадує, що слід попросити дозволу дорослого на споживання невідомих харчових продуктів. Уважно прислухається до пояснень дорослого щодо їстівних та неїстівних грибів і ягід, на його прохання утримується від споживання брудних фруктів та овочів. Вільне пересування, активізація пізнавальної потреби та зростаюча самостійність спонукають дитину застосовувати попередньо засвоєні знання та вміння в нових життєвих ситуаціях. Однак дитина третього року життя ще не здатна зважати на різні чинники та особливості невідомого їй довкілля,

ймовірні наслідки неконтрольованої рухової активності. Враховуючи попередній досвід потрапляння в незручні й небезпечні ситуації, дитина починає рухатися обережніше, уникати ймовірних ризиків.

Статева належність. Дитина починає усвідомлювати свою статеву належність, охоче її приймає. Вона знає і намагається дотримуватися основних правил догляду за собою як представником певної статі. Намагається орієнтуватися на зразки соціальної поведінки осіб різної статі.

ОСНОВНІ ОСВІТНІ ЗАВДАННЯ

Розвивальні:

- сприяти зміцненню здоров'я, розвитку систем та функцій дитячого організму;
- стимулювати цікавість та залучати до здорового способу життя;
- розвивати потребу в русі, вміння використовувати для рухової діяльності наявні умови;
- удосконалювати життєво необхідні рухи — біг, ходьбу, лазіння, стрибки; дії з фізкультурним знаряддям;
- розвивати сенсомоторику, рухову пам'ять, уяву;
- сприяти подоланню страху, розвивати відчуття обережності під час виконання рухових дій;
- розвивати статеву свідомість та статево-рольову поведінку.

Навчальні:

- навчати «азбуки рухів», спонукати до активного й самостійного їх виконання;
- сприяти накопиченню рухового досвіду, поступовому переходу від природнього виконання основних рухів до їх виконання різними способами з ускладненнями;
- навчати відповідно реагувати на сигнал під час виконання рухів;
- формувати самоконтроль рухової діяльності у фізкультурно-предметному середовищі;
- навчати користуватись основними засобами гігієни;
- ознайомлювати з елементарними правилами безпеки рухової діяльності.

Виховні:

- виховувати позитивне ставлення до занять фізичною культурою;
- навчати радіти своїй вправності;
- виховувати бажання бути охайною, дотримуватися правил особистої гігієни;

- схвалювати готовність дотримуватися правил належної організації рухової діяльності;
- стимулювати бажання виконувати загартовувальні процедури, допомагати усвідомити їх значення для зміцнення здоров'я;
- сприяти становленню елементарних форм статевої свідомості та статево-рольової поведінки, позитивного ставлення до неї.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Організуюючи буття дитини, дорослий збалансовує періоди її активності та відпочинку, спільної з іншими та самостійної діяльності. Важливо враховувати психофізіологічні особливості дитячого організму, стать дитини, її індивідуальні прояви. Слід пам'ятати, що для кожної дитини характерний власний темп фізичного розвитку, тому біологічний вік не завжди є орієнтиром для визначення фізичних навантажень. Ось чому важливо спостерігати за реакцією дитини для визначення допустимої для неї межі фізичних навантажень. Перевантаження, штучні прискорення, примушування можуть негативно позначитися на ставленні до занять фізичною культурою, призвести до формування недовіри дитини до дорослого та власних можливостей. Дорослий стимулює цікавість дитини до власного зовнішнього вигляду та зовнішності людей навколо, називає основні частини тіла та органи, елементарно пояснює їх призначення (руки, щоб діяти; ноги, щоб бігати; очі, щоб бачити; вуха, щоб чути; ніс, щоб відчувати запах тощо).

Важливо здійснювати диференційований підхід до розвитку рухової активності дітей різної статі та статури (зросту, маси тіла). На прогулянці та під час спеціально організованих занять слід вправляти дітей в умінні змінювати темп ходьби, шикуватися та перешикуватися. Варто пропонувати вправи на рівновагу, біг, повзання, лазіння, стрибки. Стануть у пригоді ігри з м'ячем, під час яких дитина вдосконалює навички його катання, кидання, ловіння. Корисно разом з дітьми виконувати вправи для рук і плечового пояса, ніг та тулуба. Вправлення в основних рухах, виконання загальнорозвивальних вправ виробляє звичку рухатися, відчуття задоволення своєю вправністю.

Організація життєдіяльності дитини має передбачати різні форми рухової активності, зокрема такі: щоденна ранкова гімнастика (4–5 хв.), щоденні оздоровлювальні прогулянки (2,5–3 год.) з ігровими вправами та рухливими іграми (20–35 хв.), фізкультурні заняття (10–20 хв.), гімнастика після сну (3–4 хв.). Дорослий спонукає дитину

до рухової діяльності, регулює її активність, схвалює намагання виявити самостійність, вольові зусилля. При цьому він розуміє, що кожна дитина індивідуально набуває рухового досвіду в притаманному їй темпі залежно від рівня рухливості, природних можливостей та здібностей. Дорослий спостерігає за поведінкою дитини під час рухової активності й відповідно забезпечує її оптимальний обсяг та тривалість. Це дає змогу уникнути перевантаження, стомлення та появи недовіри в дитини до власних можливостей. Фізкультурне обладнання слід розміщувати так, щоб діти мали до нього вільний доступ. Дорослий створює безпечні умови для рухової діяльності дітей: вільний безпечний простір з килимовим покриттям, гімнастичні стінки, під якими розміщують мати, спортивне та ігрове обладнання, зібране в корзини, сітки. Обладнання має бути чистим, безпечним, привабливим.

Загартовування та зміцнення здоров'я — головне в організації життєдіяльності дітей. Їхній одяг має бути легким, двошаровим, із натуральної, гігроскопічної тканини. У приміщеннях забезпечують оптимальний температурний режим (+21...+22 °С) та чистоту повітря, чому сприяють періодичні провітрювання. Під час сну оптимальна температура повітря у спальні має становити +16...+18 °С. Узимку діти можуть перебувати на свіжому повітрі до чотирьох годин за температури не нижчій від -12...-10 °С. Улітку життєдіяльність дітей доцільно максимально організовувати на свіжому повітрі.

Загартовування варто запроваджувати поступово. Рекомендується ходити босоніж з різною інтенсивністю та тривалістю по килиму, нерівній, зволоженій поверхні; тупцювати у ванночці з морською водою та дрібною галькою; поєднувати загартовування з масажем рефлекторних зон стопи; обливати ноги водою кімнатної температури з поступовим її зниженням до +18 °С.

Загальними загартовувальними процедурами є:

- сухе та вологе обтирання тіла махровою рукавичкою;
- обливання тіла (душ) з поступовим зниженням температури води (від +34...+35 °С до +26...+20 °С), що проводять у теплу пору року, як правило, після прогулянки;
- обливання тіла водою контрастних температур;
- повітряні й сонячні ванни тощо.

У безвітряну погоду за температури повітря не нижче +25 °С корисно організовувати купання дітей у басейні чи відкритій водоймі. Температура води має становити +23 °С. Тривалість купання слід поступово збільшувати від 3 до 6–8 хв.

Дитина має умиватися прохолодною водою перед та після прийому їжі, після сну; прополіскувати ротову порожнину після їжі.

Необхідно забезпечувати культуру гігієнічного обслуговування — доброзичливо допомагати дитині проводити гігієнічні процедури — умивання, купання, приймання їжі, відвідування туалету. Дорослий навчає дитину за потреби (відвідування туалету, одягання, роздягання тощо) звертатися до нього по допомогу. Розповідаючи дитині веселі вірші, схвалюючи її самостійні намагання, дорослий поступово привчає її ретельно мити з милом руки, обличчя, користуватися рушником, створює умови для позитивного сприймання купання, підстригання нігтів, розчісування волосся, користування носовичком, серветками. Він звертає увагу дитини на привабливість охайного зовнішнього вигляду та непривабливість забруднених тіла, одягу, взуття, іграшок; заохочує мати охайний вигляд. Під час годування закріплюють уміння дитини сідати за стіл, самостійно пити із чашки, їсти ложкою, а згодом — виделкою, користуватися серветкою, вживати рідку страву з хлібом, дякувати після їжі, вставати з-за столу, підсувати стілець. Важливою й водночас непростою справою є привчання дітей своєчасно повідомляти про свої фізіологічні потреби.

З огляду на недостатню скоординованість рухів дитини, яка в ранньому віці ще не усвідомлює небезпеки деяких дій, дорослий дбає про створення умов для її безпечної рухової діяльності. Помешкання, де перебуває дитина, має містити обладнання та іграшки, що відповідають гігієнічним вимогам та її віковим особливостям. Його не слід захарашувати зайвими та небезпечними предметами. Кожна дитина має перебувати в полі зору дорослого. За допомогою читання, розповіді, наочного показу він формує в дитини елементарні уявлення про небезпечність дій з вогнем, електроприладами, гострими предметами. Під час бесід, ігор привчає дотримуватися правил безпеки рухової діяльності: без дорослого не виходити за межі двору, майданчика, на дорогу; не заходити у воду, ліфт; не виходити на балкон; не визирати у вікно; не куштувати незнайомих плодів.

Слід приділяти увагу засвоєнню дитиною правил статево-рольової поведінки. Під час занять, дидактичних ігор, прогулянки розширювати та збагачувати уявлення дитини про статеві відмінності, динаміку вікових змін у зовнішньому вигляді та поведінці дівчаток — жінок, хлопчиків — чоловіків (жінки одягають сукні, спідниці, блузи, носять взуття на підборах, прикраси; чоловіки — штани, сорочки, краватки, можуть мати вуса та бороду). Дорослий звертає увагу дитини на характерні

особливості вікового розвитку організму: «Дитя маленьке, слабке, потребує піклування та допомоги», «Дорослі (мама, тато, тітка, дядько) високі, дужі, спритні», «Літні люди (дідусь, бабуся) мають слабше здоров'я, гірше бачать, чують, повільніше ходять, мають зморшки на обличчі, сиве волосся» тощо.

Показники компетентності дитини на кінець третього року життя

Знання	<p><i>Здоров'я та фізичний розвиток.</i> Називає та показує на собі та іншому частини тіла, знає функціональне призначення голови, кінцівок, очей, рота, носа, вух, зубів.</p> <p><i>Рухова активність.</i> Має уявлення про позитивний вплив рухів на здоров'я; називає деякі рухи, що може виконувати (ходьба, біг, повзання, лазіння, стрибки, гра з м'ячем).</p> <p><i>Гігієнічні навички.</i> Розуміє важливість догляду за своїм тілом, волоссям, зубами, зокрема миття рук, купання, чищення зубів, розчісування волосся, підстригання нігтів, користування носовичком та серветками. Має уявлення про непривабливість забрудненого тіла, знає, що про фізіологічну потребу слід повідомити завчасно.</p> <p><i>Безпека організму та рухової активності.</i> Має уявлення про небезпечність неконтрольованих рухів (власних та інших дітей); розуміє, що є їстівні та неїстівні плоди, гриби; усвідомлює важливість одержання дозволу дорослого на розширення території своєї рухової діяльності, купання у водоймі, споживання харчових продуктів.</p> <p><i>Статева належність.</i> Орієнтується у своїй статевій належності, називає свою стать; має уявлення про відмінності у зовнішності та поведінці хлопчиків і дівчаток; знає, що з часом хлопчик стає чоловіком, а дівчинка — жінкою</p>
Уміння	<p><i>Здоров'я та фізичний розвиток.</i> У хорошому фізичному стані охоче рухається, активно діє; повідомляє дорослому про погане самопочуття; орієнтується в можливостях власного організму, переживає радість від власного м'язового напруження, рухливості, вправності.</p> <p><i>Рухова активність.</i> Володіє елементарними навичками ходьби та бігу в різних темпах; ходьби по доріжці, дощці, утримання рівноваги; уміє повзати, лазити, перелазити, підлазити; скочує м'яч по похилій площині, прокочує його, збиває ним предмети, кидає вперед двома руками знизу, від грудей, з-за голови; підстрибує на місці на двох ногах, пересуваючись уперед; перестрибує через лінію або мотузку; стрибає в довжину з місця; зістрибує з предметів заввишки 10–15 см; охоче виконує вправи для рук, плечового пояса, ніг, тулуба.</p>

	<p><i>Гігієнічні навички.</i> Позитивно ставиться до гігієнічних та загартовувальних процедур, охоче купається, доглядає за своїм тілом; на пропозицію дорослого та з його допомогою використовує мило для миття рук та обличчя, чистить зуби, розчісується гребінцем, витирається рушником, користується носовичком та серветкою; завчасно повідомляє дорослого про фізіологічні потреби; має елементарні навички поведінки під час приймання їжі, догляду за своїм тілом, речами та предметами (одягом, взуттям, іграшками тощо).</p> <p><i>Безпека організму та рухової активності.</i> Перш ніж виконати певні рухи, приміряється до розміру приміщення чи ділянки; намагається дотримуватися правил безпечної рухової діяльності в приміщенні та поза його межами; адекватно реагує на застереження та обмеження дорослого; враховує свій попередній досвід потрапляння в халепу, прагне поводитися обережніше.</p> <p><i>Статева належність.</i> За зовнішніми ознаками ідентифікує себе з представниками своєї статі та визначає статево-рольові відмінності, поведінкові прояви хлопчика і дівчинки; намагається орієнтуватися на зразки соціальної поведінки осіб своєї статі</p>
Базові якості	<p><i>Самостійність.</i> Рухається в заданому напрямку, бігає, пролізає, намагається стрибати. За нагадуванням дорослого та самостійно користується засобами особистої гігієни, опікується власним зовнішнім виглядом, їсть без допомоги дорослого, користується столовими приборами, серветками.</p> <p><i>Людянність.</i> Намагається дотримуватися товариських та доброзичливих стосунків з дітьми під час спільних ігор.</p> <p><i>Допитливість.</i> З інтересом спостерігає за руховими діями дітей та дорослих, намагається повторювати за ними рухи, вправи, ігрові дії.</p> <p><i>Відповідальність.</i> Виявляє відповідальне ставлення до виконання гігієнічних та загартовувальних процедур, різних фізичних вправ; може пояснити іншим їх важливість для зміцнення здоров'я.</p> <p><i>Елементи самовладання.</i> Мобілізує власні зусилля, виявляє наполегливість під час виконання непростих фізичних вправ та рухів, намагається зосередитися на дії, виявити елементарну витримку.</p> <p><i>Креативність.</i> Проявляє фантазію під час рухової діяльності, рухливих ігор</p>

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

ВІКОВІ МОЖЛИВОСТІ

У віці від двох до трьох років зростає активність дитини, вона набуває більшої визначеності, спрямованості, стає стабільнішою. Дитина, маніпулюючи предметами, досягає певних результатів, прагне їх оцінки значущими для неї дорослими. Починає формуватися система її ставлень до себе та навколишнього світу. Дитина засвоює певні правила, приймає їх, розуміє їх значущість, намагається дотримуватись основних з них. Розвивається здатність дитини бути певний час наодинці, самостійно знаходити собі заняття, визначитися зі своїми інтересами, «будувати власний світ». Поведінка залишається емоційно забарвленою, імпульсивною, перебіг емоцій — сильним, амбівалентні (протилежні) переживання — непоодинокими (дитина одночасно прагне чогось і боїться, радіє і сердиться). Дорослий потрібний дитині як *помічник, носій інформації, авторитетний експерт*. Формуються фундаментальні, життєво важливі здібності дитини: з одного боку — бути відкритою для світу, довіряти йому, з другого — бути певною мірою автономною, почуватися захищеною. Баланс відкритості та закритості, довіри й автономності — запорука психологічного здоров'я дитини раннього віку, повноцінного розвитку її особистості. Найважливішими надбаннями в цьому віці є: довіра до світу, первинна самооцінка, здатність діяти за правилами, перетворення мовлення на регулятор поведінки, поява вміння аналізувати та узагальнювати.

Другий рік життя

Уявлення про себе та самоставлення. Чіткішим, більш диференційованим стає образ свого тіла, формується елементарне уявлення дитини про себе, початки самооцінки. Вона відділяє себе від дорослого, вибудовує межі свого Я, виокремлює себе, усвідомлює свою схожість-несхожість з людьми навколо. Дитина впізнає себе у дзеркалі, на фотографіях. У неї формується почуття власності, оцінне ставлення до себе («Я — хороша»). Дитина починає усвідомлювати рольові стосунки в найближчому оточенні та своє місце в ньому. Розрізняє «я» і «ти», «моє» і «твоє». Говорить про себе у третій особі, відгукується на своє ім'я.

Емоційний досвід. Дитина яскраво демонструє всім навколо радість, любов, гнів. «Заражається» емоційним станом рідних людей та інших дітей. Виявляє свої почуття щиро, сильно, не приховує їх. Проявляє прихильність до дорослого, любов до нього. Ревнує його до інших — не дає говорити, всіляко привертає до себе увагу, виявляє невдоволення тими, хто відволікає. Помічає емоційний стан рідних дорослих, розрізняє вирази обличчя, чутлива до них. Не терпить сильних емоційних випробувань, пов'язаних із неухважністю дорослого, конфліктами. Гостро переживає образу й несправедливість.

Спрямованість особистості. Закладаються основи елементарних звичок, пов'язаних із харчуванням, гігієнічними процедурами, спільною з дорослими діяльністю. У дитини з'являється потреба експериментальним шляхом з'ясувати, що вона може робити самостійно, без дорослого. Формується елементарне уявлення про свою цінність для дорослих. Дитина все частіше використовує слово «хочу», коли бачить те, що сподобалося. Розширюється коло її інтересів. Розвивається система мотивів, зокрема щодо нових вражень, під час спілкування та предметної діяльності з дорослими. Дитина починає диференціювати «хочу» і «треба».

Довільна поведінка. Дитина вільно пересувається, оволодіває мовленням, стає впевненішою. Усе більше часу вона займається наодинці, виявляє елементарну автономність та незалежність від допомоги й підтримки дорослого. Завдяки спілкуванню з ним та отриманню досвіду самостійного вибору в дитини починають формуватися зачатки довільної регуляції поведінки, спрямованість на досягнення мети, здатність долати невеликі труднощі. Протягом певного часу вона може чекати бажаного, виявляти елементарну терплячість.

Безпека життєдіяльності. З допомогою дорослого дитина починає диференціювати «можна» і «не можна», належно реагувати на них та на слова «Обережно!» і «Стій!». Саме вони регулюють поведінку дитини, є для неї орієнтирами й обмежують її активність, адже дитина ще не в змозі усвідомити наслідки ризикованих рухів і дій.

Третій рік життя

Уявлення про себе та самоставлення. Дитина починає більше, ніж раніше, цінувати своє тіло, його цілісність і непорушність, гостро переживає синці та подряпини, перебільшує ризики, пов'язані з тілесними ушкодженнями. Формується статево-рольове Я — засвоюється статева

роль, відповідна модель поведінки дитини, вона знає, що вона хлопчик (дівчинка). До біологічної складової її Я додається психологічна — уявлення про себе розширюється, збагачується. Дитина сприймає себе як активно діючого суб'єкта, що потребує від батьків, насамперед, зміни ставлення до неї, прийняття її зрослих можливостей. Незмінна позиція дорослих призводить до проявів упертості, негативізму, що засвідчують розуміння дитиною своєї здатності думати, відчувати, діяти окремо та незалежно від дорослого. Дуже розвинене самовідчуття, прагнення незалежності й усвідомлення своєї вправності викликають бажання виділити простір Я, опредметнити його. Формується елементарна самооцінка.

Емоційний досвід. Дитина вирізняється високою емоційністю, чутливістю, вразливістю, плінністю емоцій. Легко змінюється її настрій — від веселого до роздратованого, від радісного до гнівного. Проте поступово дитина стає більш емоційно врівноваженою. Чутлива до характеру звернень дорослих, виразу їхніх облич, виразності рухів і жестів, тональності голосів, інтенсивності та змісту дій. Завдяки спостереженням та поясненням дорослих дитина починає розрізняти, коли батьки, родичі, інші діти радіють, засмучуються, сердяться; вчиться виявляти співчуття (жаліти, допомагати, заспокоювати). З'являються нові переживання: впевненість – невпевненість у собі, сором, ніяковість, засмученість. Дитина хоче подобатися іншим. У присутності сторонніх вона може втриматися від капризувань, проявів негативізму, плачу. Почуття провини й сорому виникають у дитини лише після визнання дорослим порушення нею норм поведінки.

Спрямованість особистості. Розширюється коло інтересів дитини. Формуються елементарні звички. Вона все частіше намагається самовизначитися, робити те, що хоче, що їй подобається. Розуміє, що її бажання можуть відрізнятись від бажань інших людей, не збігатися з вимогами дорослого. Вона має елементарні уявлення про те, що люди навколо оцінюють як позитивне. Дитина домагається визнання своїх досягнень авторитетними для неї людьми, прагне пересвідчитися у своїй значущості, цінності для них. Прагне бути «хорошою», робити «як треба». З допомогою дорослого вона оволодіває умінням виділяти в довкіллі значуще для себе, набуває здатності діяти вибірково, віддавати комусь (чомуś) перевагу, відмовляти в прихильності, приймати нескладні рішення. Дитина виявляє гордість за свої досягнення та проявлені якості. Зрослі потреби й можливості засвідчуються висловлюванням: «Я сама!».

Довільна поведінка. Дитина часто наполягає на своєму, проявляє негативізм, свавілля, прагнення володарювати над іншими, починає використовувати слово-заперечення «ні». Такий егоцентризм допомагає їй відмежувати своє Я від дорослих і з часом зникне. Вона починає передбачати наслідки своїх дій та ймовірні реакції на них дорослого. Дитина починає контролювати себе за допомогою засвоєних слів. Час від часу сама собі вголос проговорює, чого не можна робити. Уважно стежить за виконанням правил, дотриманням порядку, збереженням звичного ритуалу, перетворюється на прискіпливого контролера дій інших, але поки не своїх.

Безпека життєдіяльності. Оволодіння словом розширює можливості дитини розуміти та засвоювати елементарні правила безпечної поведінки вдома, на вулиці, у транспорті, громадських місцях. Вона з цікавістю спостерігає за рухом транспорту, поведінкою пішоходів, зміною сигналів світлофора, спілкуванням людей навколо. Пояснення батьків (педагогів) закладають основу для формування елементарних знань про безпеку руху. Наприкінці раннього віку дитина вже має досвід спільного з батьками безпечного переходу вулиці, поїздки в різних видах транспорту (автобусі, тролейбусі, метро, автомобілі), перебування певний час у колі незнайомих людей. Завдяки цьому вона має елементарні уявлення про свою «правильну» й «неправильну» поведінку вдома, на вулиці, в дошкільному закладі, поліклініці. Дитина отримує задоволення від своїх перших спроб вчинити «як треба», «як просить дорослий».

ОСНОВНІ ОСВІТНІ ЗАВДАННЯ

Розвивальні:

- збагачувати цілісне уявлення про себе — зовнішність, фізичні можливості, здібності, поведінку, діяльність, чесноти і вади;
- розвивати емоційну сприйнятливність, емоційний досвід, здатність розрізняти, називати, адекватно реагувати на основні емоції;
- розширювати коло інтересів, уявлення про свої потреби (бажання).

Навчальні:

- навчати час від часу зосереджуватися, спостерігати за своїми діями, виробляти початки самооцінки, висловлювати задоволення – незадоволення собою;
- сприяти диференціації безпечного і небезпечного, соціально схвалюваного і небажаного;

- навчати розуміти причинно-наслідкові зв'язки між поведінкою дитини та настроєм і діями дорослих;
- формувати вміння зіставляти свої бажання з вимогами, робити вибір, приймати елементарні рішення, віддавати чомусь перевагу, досягати успіху;
- вправляти у найпростіших самостійних, цілеспрямованих та наполегливих діях;
- сприяти засвоєнню правил, що регламентують активність та визначають межі безпечної та небезпечної, соціально схвалюваної та неприйнятної поведінки.

Виховні:

- виховувати позитивне ставлення до себе;
- запобігати «емоційній глухоті», байдужості;
- окультурювати дитячі бажання, виховувати вміння зачекати їх реалізації;
- прищеплювати звичку завершувати розпочату справу;
- плекати обережність, бажання уникати небезпечних ситуацій.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Дорослий створює сприятливе середовище для розширення, поглиблення та систематизації знань дитини про її тіло, зовнішність, уміння, здібності, поведінку, якості, ставлення, для формування в неї *елементарного цілісного уявлення про себе*. З цією метою він: час від часу пропонує дитині роздивитися себе у дзеркалі в різному одязі, за різного настрою, у різних життєвих ситуаціях; запитує про отримані враження, підкреслює позитивне в образі; звертає увагу на особливе, оригінальне; розмірковує про сильні сторони її статі; коментує її позитивні дії, схвалює добрі намагання, радіє її досягненням, висловлює довіру її можливостям, підтримує в ситуаціях розпачу та зневіри. Дорослий довірливо запитує дитину, чого вона боїться; разом з нею зображує її образ на малюнку, складає про неї веселі, добрі вірші, оповідання, загадки; варіює форму і звучання імені дитини («домашня» — Катруся, «доросла» — Катерина, «ділова» — Катерина Іванівна); розповідає про цікаві випадки з її минулого, порівнює її сьогоднішню з учорашньою, називає, що змінилося в її зовнішності, можливостях, поведінці; вголос мріє про її щасливе майбутнє («Коли ти подорослішаєш, ...»).

Дорослий створює атмосферу безумовної любові, комфорту, безпеки, спокою. Він варіює вирази свого обличчя (радісне, сердите, здивоване, засмучене), коментує та оцінює кожен із них, розповідає,

які життєві ситуації можуть його спричинити, пропонує дитині пригадати, коли вона відчувала подібне. Дорослий вправляє дитину у *розпізнаванні, оцінюванні та адекватному реагуванні* на різні людські емоції. Разом з нею спостерігає за зміною настрою знайомих дорослих та дітей; характеризує їхні міміку, жести, дії; робить припущення щодо причин виникнення переживань; пропонує разом вибрати й роздивитися відповідне зображення. Дорослий складає оповідання, вірші, казки про хороший і поганий настрій, його вплив на результативність діяльності та самопочуття людей. Підтримує бажання дитини бути життєрадісною, знаходить для цього вагомі причини, схвалює її бажання виглядати приємною, доброзичливою.

Дорослий надає дитині право самовизначитися — самостійно обрати іграшку, гру, товаришів, схвалює її спроможність зробити це, підтримує її «Я сама!», радіє разом з нею її досягненням, роз'яснює ймовірні ризики. Дорослий пояснює дитині, що всі бажання людини не можуть справдитися (пропонує обрати найважливіші для неї), що бажання різних дітей і дорослих суттєво відрізняються (наводить приклади, запитує дитину про її бажання), і що бажання дитини мають різне значення для неї та інших (деталізує свою думку, наводить приклади, намагається окультурити дитячі бажання). Дорослий уголос коментує ситуації, коли бажання дитини суперечать об'єктивним можливостям, реальній необхідності або вимогам дорослого; підтримує намагання дитини відстрочити своє бажання, зачекати певний час, поводитися гідно. Дорослий привертає увагу до того, який вчинок є соціально схвалюваним, а який — неприйнятним і чому; вправляє дитину в умінні їх розрізняти (читає, розповідає, запитує, доступно обґрунтовує причини, роз'яснює ймовірні наслідки для оточення).

Дорослий розширює простір самостійних дій дитини, утримується від надмірного контролю та опіки, без потреби не втручається в її самостійну діяльність, допомагає визначитися з межами простору її Я в групі (дає змогу іноді усамітнитися, дотримується безпечної для неї дистанції, створює умови для вираження дитиною свого Я). Поглиблює знання дитини про правила належного поведіння під час розв'язання завдань, занять, спілкування з однолітками; формує позитивне ставлення до їх розв'язання. Під час ігрової, предметної діяльності, малювання, конструювання, музикування, театрального дійства дорослий культивує звичку дитини *завершувати розпочату справу*. Він роз'яснює та наочно демонструє дитині (читає, придумує оповідки, пропонує поспостерігати за однолітками під час спільних ігор

або занять) негативні наслідки зловживання запереченням «ні», яке руйнує взаємодію, протиставляє бажання однієї людини іншій. Дорослий використовує кожну можливість схвалити готовність і вміння дитини завершити розпочате, досягти успіху, контролювати себе за допомогою засвоєних слів, мобілізуватися для подолання труднощів, виявляти наполегливість, відстрочити задоволення свого бажання на певний час.

Показники компетентності дитини на кінець третього року життя

Знання	<p><i>Уявлення про себе та самоставлення.</i> Має елементарні уявлення про свою зовнішність, фізичні можливості, вміння, поведінку, якості; може назвати свої основні чесноти; знає свою статеву належність, своє ім'я, імена членів сім'ї.</p> <p><i>Емоційний досвід.</i> Розуміє назви деяких емоцій (радість, гнів, смуток); диференціює вирази обличчя дорослого, розпізнає стан людини, робить припущення щодо його причин; усвідомлює, що дорослі її люблять і цінують; розуміє, що бути приємною для людей — це добре; орієнтується в тому, чи збігається настрої людей навколо з її власним.</p> <p><i>Спрямованість особистості.</i> Орієнтується в головних соціальних ролях дорослого (партнер у спілкуванні, захисник, носій інформації, авторитетний експерт); у тому, що схвалюють і негативно оцінюють авторитетні дорослі; знає, що рідні — найдорожчі люди в житті; розуміє, що її бажання можуть не збігатися з бажаннями інших, суперечити їм.</p> <p><i>Довільна поведінка.</i> Розуміє, що для досягнення успіху слід докласти зусиль; орієнтується в основних правилах належної поведінки.</p> <p><i>Безпека життєдіяльності.</i> Має уявлення про елементарні правила безпечної поведінки на вулиці (слід тримати дорослого за руку, переходити вулицю на переході й лише на зелене світло світлофора) та у громадських місцях (не капризувати, не плакати, спокійно чекати, дякувати, прощатися); розуміє, що самій, без дозволу дорослого, не можна виходити на вулицю, бавитися з тваринами, зривати рослини</p>
Уміння	<p><i>Уявлення про себе та самоставлення.</i> Може себе охарактеризувати; задоволена собою — зовнішністю, фізичними можливостями, уміннями, якостями; прагне дотримуватися моделі своєї статево-рольової поведінки; відстоює «простір свого Я», намагається протистояти несправедливим оцінкам, образам, утискам; починає порівнювати себе з іншими; соціально прийнятним способом самостверджується; пишається своїми досягненнями, розраховує на їх справедливе оцінювання дорослими.</p> <p><i>Емоційний досвід.</i> Щиро і яскраво реагує на різні життєві враження; орієнтується у своїй поведінці на основні емоції, адекватно реагує на стан і настрої людей навколо; намагається враховувати настрої рідних, поводитися відповідно; під час спілкування використовує емоційно-виразний вербальний репертуар.</p>

	<p><i>Спрямованість особистості.</i> Орієнтується у поведінці на свої уявлення про навколишній світ і саму себе та оцінки авторитетних дорослих; має власні переваги у харчуванні, грі, спілкуванні; самовизначається з вибором іграшок, занять, партнерів; збагачує свої життєві враження, досліджуючи нове; ініціює ділові контакти з дорослим; починає узгоджувати свої бажання з вимогами дорослого; цінує все своє, проявляє почуття власності; у неї сформовані елементарні звички (мити руки перед їжею, їсти сидячи за столом, дякувати за послугу, спати в ліжку, не перебивати розмову дорослих, зачекати, поки вони завершать розпочату справу).</p> <p><i>Довільна поведінка.</i> Звертається по допомогу до дорослих за необхідності, намагається обійтися власними силами; не вимагає до себе надмірної уваги дорослого; намагається доводити розпочату справу до кінця; прагне гідно поводитися у складних та конфліктних ситуаціях; з допомогою дорослого намагається впоратися з труднощами, досягти успіху.</p> <p><i>Безпека життєдіяльності.</i> У незнайомій ситуації (місцевості) тримається поряд з дорослим, дотримується його вказівок, не відходить далеко, поводить себе обережно, запитує дозволу щодо своїх дій; на вулиці дивиться на світлофор, очікує зеленого світла, переходить вулицю по пішохідному або підземному переходу, тримаючи дорослого за руку; у громадських місцях не відходить від батьків, поводить себе чемно, не капризує</p>
Базові якості	<p><i>Сприйнятливість.</i> Досить тонко диференціює приємне – неприємне, безпечне – загрозове; реагує на них відповідною мімікою, жестами, діями, словами, поведінкою, збільшенням – зменшенням дистанції; привітна з рідними та знайомими, стримана з чужими.</p> <p><i>Самостійність.</i> Відстоює право на автономність висловом «Я сама!»; близько півгодини з інтересом займається наодинці; прагне розширити межі своєї свободи, звільнитися від опіки й надмірного контролю; обирає заняття та партнерів у грі за власним бажанням; намагається прийняти й реалізувати власні елементарні рішення.</p> <p><i>Гідність.</i> Намагається виконати завдання «як треба», «як вимагає дорослий», «бути хорошою», досягти успіху; пишається своїми досягненнями, повертає до них увагу інших, домагається їх визнання значущими людьми; чутлива до образ, несправедливості, принижень, безцеремонності.</p> <p><i>Елементи самовладання.</i> Може зачекати бажаного, відкласти його виконання на деякий час; стикаючись із проблемою, намагається конструктивно її розв'язати, утримується від плачу, не залишає виконання завдання на півдорозі; у незнайомій ситуації «бере себе в руки», знаходить предмет інтересу, поводить себе спокійно.</p> <p><i>Креативність.</i> Виконує найпростіші предметні та художні дії; намагається варіювати їх, вносити елементи новизни, виявляє елементарну самодіяльність; починає вигадувати, фантазувати, придумувати, робити по-своєму</p>

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СОЦІУМІ»

ВІКОВІ МОЖЛИВОСТІ

Активно розвивається спілкування як вид діяльності дитини. Вона продовжує пізнавати дорослих та однолітків, потребує теплого, уважного, люблячого ставлення. Дитина починає розуміти свою причетність до світу людей, спільність із ним, те, що вона одна з багатьох. З'являються й активно розвиваються навички ситуативно-ділового спілкування дитини, головний мотив якого — співпраця з дорослим. Істотно розширюється коло її спілкування: крім рідних та близьких дорослих з'являються незнайомі — у дошкільному закладі, транспорті, магазині, на вулиці. Дитина стає більш самостійною і незалежною від близьких дорослих, у неї розвивається здатність установлювати емоційні та ділові контакти з іншими, пристосовуватися до нових умов життєдіяльності, адекватно сприймати вимоги, оцінні судження, реагувати на звернення людей. Соціальний розвиток у ранньому віці відбувається в таких напрямках: з одного боку, дитина засвоює елементарні правила поведінки, з іншого — вправляється у реальній взаємодії з ширшим колом людей, ніж сімейне.

Другий рік життя

Сім'я, родина. Дитина виділяє матір, батька з людського оточення, радіє їм, виявляє свою готовність спільно діяти. Вона починає розрізняти речі за приналежністю членам родини (мамина сумка, татове взуття, бабусині окуляри), на прохання дорослих приносить їх, радіє успішним діям. Виконує прості моральні правила, які формулюють члени родини, орієнтується в поняттях «можна», «не можна», «добре», «погано», «молодець». На другому році життя дитина все частіше вчиняє відповідно до вимог батьків та інших членів родини, упізнає родичів, з якими нещодавно бачилася, поводить з ними привітно. У спілкуванні з рідними та близькими людьми дитина може віддавати перевагу комусь із них, оволодіває досвідом особливої взаємодії з кожним, знаходить у цьому приємні та неприємні сторони.

Інші люди. На другому році життя дитина залишається залежною від дорослого. Завдяки спілкуванню з рідними, педагогами, іншими знайомими дорослими вона оволодіває елементами нормативної поведінки. Дорослий, залишаючись для неї зразком для наслідування, водночас перетворюється на наставника, партнера, помічника. Дитина починає краще орієнтуватися серед людей, чітко розрізняє «своїх» і «чужих», виявляє готовність спілкуватися з першими і соромиться, ховається від других (особливо надокучливих). Перебуваючи на руках у близького дорослого, вона з цікавістю розглядає незнайомих людей на вулиці, розпізнає їх за ознаками віку («ляля», «баба») та статі («тьотя», «дядя»), емоційно реагує на яскраве вбрання, цікаві для неї дії. Все частіше дитина другого року життя зосереджує увагу на дорослих-фахівцях — придивляється до процесу ремонтування будівельниками доріг, дій водія, електрика, телевізійного майстра тощо. Поступово вона починає диференціювати правила поведінки з рідними та чужими людьми, з дорослими та однолітками. Дитина починає розуміти, що налагодженню контактів з людьми сприяють лагідна усмішка, пестливі слова, подільчивість.

Дитяче товариство. Однолітки все більше цікавлять дитину. Вона спочатку приглядається до інших дітей, потім виявляє готовність гратися поруч (разом з дорослим), зацікавлено розглядає, «обстежує» іншу дитину, як нову іграшку. Цікавість до дітей зростає зі збільшенням часу спільного перебування з ними в дошкільному закладі, на ігровому майданчику. У дитини виникають перші симпатії — вона намагається гратися з уподобаною дитиною, помічає її відсутність, сумує. Дитина вчиться порівнювати свої вчинки та вміння з вчинками та вміннями інших, наслідує їх, з'являються перші спроби побудови міжособистісних стосунків.

Об'єднання людей. Наприкінці цього вікового періоду дитина має уявлення про те, що різні люди утворюють угруповання, об'єднуються за спільними інтересами та прихильністю. З допомогою дорослого вона починає розуміти, що сім'я, група у дошкільному закладі, його працівники утворюють різні об'єднання. Дитина цього віку вже має елементарний досвід спілкування з людьми різного віку й статі в сім'ї, на ігровому майданчику, у поліклініці, магазині тощо. Вона цікавиться тим, чому певні люди разом живуть, спільно діють, товаришують.

Третій рік життя

Сім'я, родина. Дитина ласкава й привітна з батьками, братом, сестрою, дідусем, бабусею; з довірою та любов'ю ставиться до них. Вона охоче допомагає їм по господарству, намагається брати посильну участь у спільній з ними корисній діяльності: ремонті меблів, іграшок, книжок, виготовленні прикрас. Усе сильніше помітні пріоритети в її виборі, емоційно-ціннісному ставленні до різних членів родини. Інколи під час спілкування дитини з членами родини виникають конфлікти: вона демонструє їм свою спроможність діяти самостійно, незалежно, відмовляється від надмірної опіки та передчасної допомоги, заявляє про це славнозвісним «Я сама!». Дитина починає порівнювати себе з рідними дорослими, прагне бути схожою на тата (маму), домагається визнання ними її досягнень. Вона стає особливо чутливою до схвалень, проявів ніжності, заборон і покарань рідних дорослих, емоційно реагує на них. Дитина бере посильну участь у написанні вітального листа, виготовленні або купівлі подарунка, спільному прикрашанні житла до свята.

Інші люди. Затишно почуваючись у сімейному середовищі, дитина починає більше цікавитися широким колом людей — друзями батьків, які приходили в гості, сусідами, незнайомими людьми в транспорті, магазині, поліклініці. Вона пильно вдивляється в обличчя, розглядає деталі вбрання, які її зацікавили, ставить запитання щодо незрозумілого, презентує свої здібності та вміння іншим. Усвідомлюючи свою статеvu належність, дитина третього року життя пильно спостерігає за особливостями поведінки дітей та дорослих своєї та протилежної статі, намагається її наслідувати. Завдяки зрослій самостійності, фізичній вправності уможливорюється спілкування дитини з її ініціативи з приємними для неї людьми. Право на вибір надає діям дитини третього року життя впевненості, цілеспрямованості, продуктивності. Вона усвідомлює та намагається дотримуватися різної тактики поведінки під час спілкування зі знайомими та незнайомими людьми — тримається на певній відстані, поводить чемно. Її увагу все більше привертають люди різних професій (лікар, продавець, водій), їх діяльність, знаряддя та обладнання, яким вони користуються.

Дитяче товариство. Дитина орієнтується в елементарних моральних нормах, може підкоритися правилам під час спільної з однолітками предметно-практичної діяльності. Вона починає виявляти довіру і прихильність до декого з однолітків, ділитися з ними іграшками та солодощами, адекватно реагує на їхні прохання та пропозиції.

Під час спільних ігор з приємними дитині однолітками вона прагне «приміряти» на себе роль дорослого, наслідує висловлювання, інтонацію, дії дорослих. З'являються перші ігрові дійства, які поки схожі на гру поруч. Але поволі діти починають об'єднуватися завдяки єдиному ігровому сюжету, спільним іграшкам, ігровим атрибутам та матеріалам. Дитина намагається ласкаво звернутися до однолітка, короткими висловлюваннями зреагувати на його дії, вислухати його (хоча і переважає бажання говорити самій), запитати про те, що її зацікавило. Вона стикається з тим, що думки інших дітей можуть не збігатися з її власною, навіть суперечити їй. Проте їй складно визнати їх правомірність — механізм центрації на собі поки домінує.

Об'єднання людей. Дитина звертає увагу, що люди час від часу гуртуються, об'єднуються в групи за спільними інтересами, уподобаннями, симпатіями, місцем проживання, професійною необхідністю. Під час прогулянок з дорослим, відвідування закладів соціального призначення вона спостерігає за гуртом людей на зупинках, чергою в магазині та поліклініці, рухом строю школярів. З допомогою дорослого поступово розширюються її уявлення про найближче, дещо віддалене та далеке людське оточення. У майбутньому це стане опорою для розуміння того, що у світі існують різні народи, країни, що відрізняються культурою, способом життя, вбранням, харчуванням. Дорослий заохочує інтерес дитини до українських казок, творів мистецтва.

ОСНОВНІ ОСВІТНІ ЗАВДАННЯ

Розвивальні:

- розвивати інтерес до людей різної спорідненості, статі, віку, роду занять;
- підтримувати зацікавлене ставлення до дитячого товариства;
- задовольняти зрослому цікавість до різних об'єднань людей, до України як своєї держави.

Навчальні:

- розширювати уявлення про сім'ю як об'єднання людей, що живуть разом, люблять, турбуються, підтримують, захищають одне одного;
- формувати елементарні уявлення про близьке та далеке людське оточення, різні народи, представники яких відрізняються зовнішнім виглядом, способом життя, культурою, видами діяльності; про Україну як державу, український народ, українські художні твори для дітей;

- навчати правильних способів налагодження контактів з однолітками та дорослими;
- навчати організовувати спільну гру, ділитися, допомагати.

Виховні:

- плекати прихильне ставлення до всіх членів родини, вдячність та повагу до них;
- підтримувати бажання встановити контакт з однолітками, виявити позитивне ставлення до них;
- виховувати вміння визнавати свої помилки, брати до уваги чесноти та досягнення іншого;
- формувати співчуття до дітей, які залишилися поза дитячим товариством;
- виховувати доброзичливість, вправляти в умінні приємно спілкуватися: вітатися, привітно звертатися, виявляти прихильне ставлення та увагу.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Як правило, у ранньому віці дитина виходить за межі родинного оточення, починає відвідувати дошкільний заклад. Це до певної міри стресова ситуація, що супроводжується яскравими емоційними переживаннями. Найліпший спосіб вивести дитину з подібного стану — переключити її на рухову діяльність, фізично навантажити. Тому найоптимальнішим способом організації життєдіяльності дітей буде їхня самостійна рухова активність з іграшками (машинками, ляльками), простим фізкультурним знаряддям. Важливо, щоб педагог організував ігри дітей у підгрупах, пропонував кожному «його» іграшку та місце, де вони змогли б вільно пересуватися, не заважаючи одне одному. Організуючи у такий спосіб дитячу зайнятість, дорослий має змогу поспостерігати за дітьми, отримати максимум інформації про індивідуальні особливості, інтереси, поведінку кожного, щоб уміло поєднувати індивідуальні особливості дітей з груповими потребами.

Оскільки дитина щойно вийшла зі звичного кола сім'ї, зіткнулася з новими для себе умовами буття та вимогами, педагог вчинить правильно, якщо протягом перших днів перебування дитини раннього віку в новому середовищі дозволить матері чи батьку бути поруч. Оскільки сім'я протягом усього дитинства залишатиметься для дитини оберегом, важливо плекати, підтримувати, «підживлювати» її прихильне ставлення до членів своєї родини (високо оцінювати їх значення

в її житті, привертати увагу до чеснот, пригадувати випадки, коли батьки допомогли, захистили, зробили приємне). Цьому сприятимуть читання відповідних художніх творів, наспівування пісень, перегляд діафільмів, сімейних фотографій.

Дорослий організовує буття дитини так, щоб під час спільної предметної діяльності допомогти їй засвоїти елементарні моральні правила та норми взаємодії — послуговуватися словами культурного звертання, подяки, прохання, вислуховувати пояснення, запитувати, повідомляти про власні бажання та інтереси, використовувати різні засоби комунікації — міміку, жести, тональність голосу, мовлення. Важливо гармонійно поєднувати ділове спілкування з особистісним — не лише скеровувати діяльність дитини та бути носієм нової інформації, а й пестити її, радіти успіхам, заспокоювати у разі невдачі, підтримувати, довіряти її можливостям, допомагати усвідомити доцільність об'єднання зусиль задля спільної справи, навчати отримувати задоволення від спілкування.

Спілкуючись під час діяльності з однолітками та дорослими, дитина діє на рівні, що перевищує її «звичайну норму», перебуває в «зоні найближчого розвитку», де співпраця з партнерами, які мають більше досвіду і знань, допомагає їй реалізувати свої потенційні можливості. Потрібно створювати сприятливі умови для спілкування дітей між собою, закріплювати позитивні міжособистісні контакти, заохочувати виявляти ініціативу, підтримувати дитячу цікавість до співпраці та спільної справи. Для цього дорослий може запропонувати дітям погратися разом — повести ляльку на прогулянку, сходити в магазин, перекочувати одне одному м'ячика, допомогти застібнути гудзики, зав'язати шарф під час підготовки до прогулянки тощо. Об'єднуючи в такий спосіб дітей, педагог поступово привчає їх до взаємодопомоги, взаєморозуміння, взаємодії, формує комунікативні вміння й навички.

Хоча дитина поки не здатна осягнути всієї складності людського буття, зрозуміти складні зв'язки між різними людьми, народами, країнами, однак слід привертати їй увагу до зовнішності представників різних культур, надавати елементарну інформацію про життя людей в Україні та інших країнах, про рідну мову, національних героїв. Читання віршів, казок (українських та народів світу), коментарі та короткі оповідки допоможуть у цьому. Під час свят варто звертати увагу дитини на державний прапор, пропонувати послухати Гімн України.

Показники компетентності дитини на кінець третього року життя

Знання	<p><i>Сім'я, родина.</i> Усвідомлює, що до складу родини входять батько, мати, діти та інші найближчі родичі, які живуть разом; має уявлення про рідних дорослих і може пояснити їх значення для неї; орієнтується в інтересах, способі життя, обов'язках членів своєї родини; знає деяких родичів, які з нею не живуть; усвідомлює, що коли члени родини погано почувуються, їх треба пожаліти, підтримати, допомогти.</p> <p><i>Інші люди.</i> Орієнтується в найближчому соціальному оточенні, виокремлює приємне – неприємне, корисне – шкідливе; має уявлення про те, що люди відрізняються зовнішністю, віком, статтю, уподобаннями; диференціює рідних, знайомих та незнайомих людей; порівнює між собою представників своєї та протилежної статі, людей різного віку; знає основні правила поведінки зі знайомими та незнайомими людьми; має уявлення про деякі моральні норми; усвідомлює, що не слід вередувати у присутності багатьох людей, голосно кричати.</p> <p><i>Дитяче товариство.</i> Має уявлення про свою схожість – відмінність з іншими дітьми; розрізняє поняття «добре» і «погано»; знає, що з однолітками слід поводитися приязно, використовувати слова ввічливості, утримуватися від образливих слів, жестів, дій.</p> <p><i>Об'єднання людей.</i> Знає, що група в дошкільному закладі є об'єднанням дітей одного або різного віку; знає, що живе в Україні</p>
Уміння	<p><i>Сім'я, родина.</i> Порівнює себе з дорослими членами родини; виявляє готовність допомогти; співчуває, коли хтось із них почувується погано; вивчає реакцію батьків на свої вчинки; відстоює свою незалежність, заявляє батькам: «Я сама!»; не погоджується з негативною думкою про себе, несправедливою оцінкою батьків; під час спільної з батьками діяльності виявляє своє позитивне ставлення до них; ніяковіє, коли діє неpravно; піддається на переконання рідного дорослого.</p> <p><i>Незнайомі люди.</i> Виявляє інтерес до життя та діяльності людей, диференціює їх за ознаками спорідненості, віком, статтю; поводить розкуто в присутності «своїх», стримано — серед «чужих», вибірково ставиться до людей навколо; ініціює контакти з приємними та знайомими дорослими, дітьми; спілкується з незнайомими лише з дозволу батьків, педагога; спостерігає за діями людей різних професій, цікавиться їхніми знаряддями для праці.</p> <p><i>Дитяче товариство.</i> Проявляє елементарні моральні почуття; ініціює готовність спілкуватися з приємними для неї дітьми; під час спільної з однолітками діяльності ставить їм запитання, вносить пропозиції, починає узгоджувати свої дії з їхніми; виявляє співчуття, прагнення допомогти; може поділитися іграшками.</p>

	<p><i>Об'єднання людей.</i> Спостерігає за групами людей, запитує про них у дорослого; радіє зустрічі з дітьми своєї групи, можливості об'єднатися для спільної гри або предметно-практичної діяльності; виокремлює з-поміж інших людей тих, які відрізняються від рідних та знайомих дорослих зовнішністю, вбранням, мовою, манерою поведінки; зацікавлено слухає розповідь дорослого про різні країни, народи, культури; розповідає про місце свого проживання</p>
Базові якості	<p><i>Сприйнятливість.</i> Помічає стан дорослих та інших дітей, відповідно на нього реагує: втішає, радіє, заспокоює, жаліє, виявляє готовність допомогти; чутлива до прохань, вимог, порад дорослого, намагається їх виконати.</p> <p><i>Самостійність.</i> Прагне звільнитися від опіки дорослого, діяти незалежно, впливати на інших, намагається самостійно себе обслуговувати, допомагати в цьому іншим дітям; протягом певного часу спілкується з однолітками без втручання дорослого.</p> <p><i>Людяність.</i> Привітно вітається, прощається з дорослими та дітьми, чемно звертається до людей навколо з проханням, запитанням, пропозицією.</p> <p><i>Допитливість.</i> Уважно спостерігає за людьми навколо — їх зовнішністю, поведінкою, діями; порівнює рідних, знайомих, чужих людей, виділяє спільне – відмінне; знаходить нове у знайомих, знайоме у чужих людях; ставить запитання дорослому щодо різних професій, видів праці.</p> <p><i>Справедливість.</i> Диференціює поняття «правильно – неправильно», адекватно на них реагує; на прохання дорослого або з власної ініціативи ділиться іграшками.</p> <p><i>Відповідальність.</i> Свідомо ставиться до вимог і норм поведінки, прохань та доручень дорослого, за його підтримки завершує доручену їй справу</p>

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ

«ДИТИНА У ПРИРОДНОМУ ДОВКІЛЛІ»

ВІКОВІ МОЖЛИВОСТІ

На другому–третьому роках життя формуються елементарні уявлення дитини про природу Землі, природні явища, рослинний і тваринний світ, життєдіяльність людини у природному довкіллі. Її увага стає більш стійкою, дитина стає спостережливішою, виявляє підвищений пізнавальний інтерес до об'єктів і явищ природи. Вона робить безліч відкриттів, активно пізнає доступне природне довкілля. Мовлення дорослого починає все більше регулювати поведінку дитини. Вона розуміє його інструкцію, може переключитися зі спостереження на іншу діяльність, виконати прохання дорослого. Завдяки зростим фізичним та інтелектуальним можливостям, здатності до самостійності дитина все частіше намагається відстояти своє право діяти незалежно від дорослого («Я сама!»), проявити ініціативу. З огляду на те, що на цей період дитинства припадають дві вікові кризи (одного та трьох років), поведінку дитини часто супроводжують непередбачувані реакції — вона намагається дістатися до всього, що її зацікавило у природному довкіллі, дослідити його, активно з ним діяти. При цьому можливості забезпечити себе без допомоги дорослого залишаються вельми обмеженими.

Дитина раннього віку схильна до ритуалізації: вона, наприклад, щоразу вимагає від дорослого послідовного виконання тих самих дій, пов'язаних із доглядом за рослинами і тваринами; просить читати та розповідати про природний світ у тій самій послідовності, а в разі допущення дорослим неточностей наполягає на «правильному» варіанті. Дитина не лише копіює рухи, звуки, дії тварин, а й висловлює своє ставлення до них. Завдяки вдосконаленню здатності регулювати свою поведінку дитина може виконувати найпростіші практичні дії в природі, із задоволенням бере участь у спільній з дорослим праці по догляду за рослинами, тваринами.

Другий рік життя

Рослинний світ. Різнокольорові квіти, квітучі кущі, розлогі дерева привертають увагу дитини. Вона до них наближається, на прохання дорослого обережними рухами торкається пелюсток квітки, нюхає її, ніжно проводить рукою по зелених листочках. Наслідуючи дорослого, виявляє готовність разом з ним полити рослину, може показати, де вона стоїть або принести невелику лійку, ініціювати процес поливання. Дитина запам'ятовує назви деяких рослин свого регіону. Все частіше використовує не лише вказівний жест, а й слово, прагне отримати від дорослого пояснення щодо тих рослин, які її зацікавили. Дитина розрізняє рослини за кольором, розміром, формою; розуміє слова «великий» і «маленький», диференціює за цими ознаками різні дерева й кущі. Вона починає розуміти, що деякі овочі ростуть під землею (картопля, буряк, цибуля, часник). Дитина маніпулює овочами і фруктами, кладе їх у кошик (вазу), виймає, обстежує. Під час спільної з дорослим діяльності визначає їхні ознаки на вигляд, дотик, нюх, смак. Якщо дитина має попередній негативний досвід взаємодії з природними об'єктами (кропива вжалила, троянда вколола), то, пам'ятаючи свої неприємні враження, намагається уникати їх повторення.

Тваринний світ. Під час прогулянки дитина все частіше звертає увагу на птахів та тварин. Протягом декількох хвилин вона може зацікавлено спостерігати за ними, охоче відгукується на пропозицію дорослого разом їх погодувати, починає помічати їх виразні рухи (кішка вмивається, пташка купається, цуценя грається, курчата бігають). Дитина емоційно на них реагує, дивується раніше небаченому. Вона здатна спокійно поводитися біля тварин, не кричати, не лякати, не дражнити їх. Після пояснення й показу дорослого не заважає тваринам їсти. Починає передбачати ймовірні неприємності від своєї неправильної поведінки з тваринами (собака може гарчати, вкусити; кішка — подряпати; бджола — вжалити), поводить себе обережніше, без дозволу дорослого не підходить до них. Разом з дорослим дитина обережно роздивляється той природний об'єкт, що завдав їй шкоди (налякав чужий собака, подряпала кішка, ужалила оса). Вона реагує не лише на те, що бачить, а й на уявний образ: пригадує і називає раніше побачену тварину, намагається розповісти про неї дорослому. Після показу та називання дорослим може вказати на знайому тварину, скорочено її назвати, звуконаслідувати її («гав», «няв», «ко-ко»).

Явища природи. Із допомогою дорослого дитина поступово оволодіває умінням спостерігати за різними станами погоди та явищами природи. Вона спроможна зацікавлено спостерігати, як небо вкривають

хмари, ховаючи сонечко, змінюється сила вітру. За вказівкою дорослого починає прислухатися до звуків за вікном (гуде вітер, гуркотить грім, стукають краплі дощу), звуконаслідує їх. Вона радіє спогляданню сонця, появі хмари, уперше побаченій веселці. Дитина спроможна встановити елементарні причинно-наслідкові зв'язки.

Природні об'єкти. Дитина виявляє неабиякий інтерес до води, ґрунту, піску, глини, камінців. Вона розуміє, що воду можна пити, нею можна поливати рослини. З'являються елементарні дослідницькі дії дитини під час ігор з водою, піском, камінцями, листям, плодами, крупами, насінням. Дитина виливає, переливає, наливає воду в посуд. Залюбки певний час грається з піском і камінцями. Починає використовувати найпростіші знаряддя: совок, лопатку, грабельки, відерце, лійку.

Життєдіяльність людини. Завдяки своїм спостереженням та розповідям дорослого дитина починає усвідомлювати, що люди вирощують різні рослини, утримують свійських птахів і тварин (курчат, корову, свиню), будують своє житло, використовують для своїх потреб воду, ґрунт, пісок.

Третій рік життя

Рослинний світ. Дитина розрізняє дерева й траву, овочі й фрукти. Вона здатна впізнати окремі знайомі рослини за величиною, формою, кольором, смаком і запахом. Називає деякі рослини свого регіону. Дитина дивується, побачивши незнайомі рослини, запитує про них дорослого, виконує окремі доручення по догляду за рослинами: суху — полити, запорошену — витерти. Радіє, надаючи разом з дорослим допомогу рослинам. Дитина намагається скуштувати відомі їй фрукти й овочі, має харчові смаки, віддає перевагу певним продуктам, відмовляється від тих, що не подобаються. Вона здатна спокійно поводитися серед різних рослин, стримати своє бажання зірвати квітку, привласнити її.

Тваринний світ. Завдяки вмінню ходити та володіти словом розширюються враження дитини від контактів із птахами та свійськими тваринами, збагачуються навички ознайомлення з ними та елементарного їх дослідження. Дитина відрізняє тварин від рослин, розуміє, що вони живі, потребують догляду й турботи. Набутий досвід дає їй змогу орієнтуватися в характерних ознаках, будові тіла, умовах життя птахів та свійських тварин. Дитина звертає увагу на різні прояви тварин, виділяє окремі частини їхнього тіла, виразні рухи, реагує на комічне (собака танцює на двох лапах, кішка намагається спіймати метелика).

Вона все легше переключає увагу з однієї тварини на іншу, намагається імітувати виразні рухи деяких з них (кішки, собаки, корови, коня), прагне правильно назвати різних тварин. Розрізняє дорослих тварин та їх дитинчат; розуміє їхні дії (п'є, бігає, стоїть, грається, кричить тощо) в реальному житті та на ілюстраціях. Дитина виявляє готовність допомагати дорослому годувати тварин. Варіює свою поведінку відповідно до їхньої поведінки та настрою. Обережно поводиться з тими, які залишили по собі неприємну згадку.

Явища природи. Завдяки дорослому в дитини формуються елементарні уявлення про різні явища природи — дощ, вітер, веселку, сніг, грозу, хуртовину, град; про основні властивості піску (сухий сиплеться, з вологого можна ліпити) і води (тече, летиться, у ній купаються, нею вмиваються, її п'ють, вона буває різної температури). Дитина розрізняє пори року, знає їх назви та окремі ознаки. Вона починає розуміти елементарні причинно-наслідкові зв'язки між явищами природи, поведінкою та діяльністю людей. Помічає зміни у природі в різні пори року. Напружується, притуляється до дорослого, коли бачить блискавку. З допомогою дорослого та самостійно помічає у природі незвичне, нове, незнайоме; виявляє до нього інтерес. Охоче слухає короткі пояснення дорослого.

Природні об'єкти. Дитина орієнтується в основних властивостях об'єктів неживої природи. Знає, як використовувати воду в побуті. Оскільки предметні дії дитини стають вправнішими, вона застосовує предмети та основні знаряддя за призначенням (міцно тримає поливалку з водою, подає її дорослому, сама пробує поливати рослини; використовує за необхідності дитячий совочок та лопатку тощо). Виконує пошукові дії для визначення властивостей об'єктів природи, самостійно обстежує їх (зосереджується, прислухається, придивляється, обмацує, натискає, погладжує, нюхає, куштує на смак).

Життєдіяльність людини. З допомогою дорослого дитина починає встановлювати елементарні причинно-наслідкові зв'язки між явищами природи, поведінкою та діяльністю людей; розуміти позитивний і негативний вплив людини на природу, знаходить підтвердження цьому під час спостереження та роз'яснень дорослого.

Всесвіт. Завдяки показу та поясненням дорослого дитина починає помічати, що небо є різним залежно від погоди, пори року, часу доби. Під час прогулянок разом з дорослим вона роздивляється на темному небі Місяць та зорі, розпитує про них дорослих, радіє отриманим враженням.

ОСНОВНІ ОСВІТНІ ЗАВДАННЯ

Розвивальні:

- розвивати інтерес до природи: явищ природи та станів погоди, рослин, тварин та інших об'єктів природи (води, ґрунту, каміння, піску, глини), життєдіяльності людини;
- розвивати спостережливість, стимулювати та підтримувати намагання самостійно спостерігати за відомими рослинами і тваринами, станами погоди і явищами природи;
- сприяти поступовому ускладненню уявлень про природний світ, закладати основи екологічної культури.

Навчальні:

- формувати уявлення про яскраві зовнішні ознаки рослин (дерев, кущів, овочів, фруктів), тварин (комах, риб, птахів, звірів) із найближчого довкілля;
- навчати розрізняти рослини за кольором, величиною, формою, поверхнею, запахом, смаком; тварин — за особливостями будови тіла та виразними діями і рухами; відрізняти дитинчат від дорослих тварин;
- навчати самостійно спостерігати, експериментувати з природними об'єктами (водою, піском, снігом, камінцями, глиною);
- вправляти в контактному обстеженні компонентів природи з метою отримання інформації про їхні зовнішні ознаки, якості та властивості;
- сприяти накопиченню вражень про яскраві ознаки сезонних змін у природному довкіллі та контрастних станів погоди;
- формувати вміння встановлювати елементарні причинно-наслідкові зв'язки, враховуючи особистий чуттєвий досвід.

Виховні:

- виховувати інтерес і позитивне ставлення до виконання елементарних трудових дій з догляду за рослинами і тваринами;
- створювати умови для формування спокійного й виваженого ставлення до рослин, розуміння стану тварин (голодна, сита, здорова, хвора);
- заохочувати допитливість і підтримувати здатність відчувати красиве в природному довкіллі;
- сприяти накопиченню естетичних, позитивних емоційних вражень про природне довкілля;
- під час спільної з дорослим діяльності активізувати дотримання правил безпечної поведінки з рослинами й тваринами;
- сприяти проявам самостійності під час виконання елементарних трудових дій з догляду за рослинами й тваринами.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Щоденні спостереження із вікна, на прогулянці, під час спільного з дорослим догляду за рослинами й тваринами сприяють вихованню в дитини цікавості до природного довкілля. Спілкування з довкіллям набуває пізнавального характеру. Батькам і педагогам слід поєднувати спостереження з руховою активністю дітей (імітують, як ходять ворони, стрибають горобці, купається папуга, літають метелики тощо), з іграми, пошуковими та трудовими діями, читанням віршиків, співом знайомих пісень.

Дитину залучають до догляду за рослинами і тваринами. Щоб зацікавити, починають з догляду за яскравими квітучими кімнатними рослинами. Спочатку дорослий поливає рослину, коментуючи свої дії (чітко визначає, що бере, чим наповнює поливалку, називає дії, які споглядає дитина). Після двох-трьох спостережень дорослий пропонує дитині спробувати повторити дії (під час поливання дорослий має тримати руку дитини у своїй руці). Важливо після поливання разом помилуватися рослиною, зазначити, що вона красива завдяки хорошому догляду. У житловому приміщенні можуть бути кімнатні рослини різних груп: декоративно-листяні (бегонія крапчаста, аспідістра, колеус, папороть, адіантум, фікус), красивоквітучі (фуксія, бальзамін, евхаріс, бегонія), ампельні (аспарагус Шпренгера, хлорофітум, традесканція), виткі (плющ, циссус), сукуленти (каланхое, зігокактус, алое). Дорослий разом з дитиною обирають дві-три рослини, за якими вони доглядатимуть. Бажано, щоб серед них був колеус, який опускає листя, якщо його забули полити, та аспідістра, яка має цупке листя і не боїться різкого стискання.

Рослини, за якими доглядає дитина, мають бути зручно розміщені для поливання. Серед них не має бути отруйних. Дуже зацікавлює дитину город на підвіконні, за яким вона доглядає разом із дорослим (цибулінка у воді або землі, висіяне насіння знайомих рослин). Узимку дорослий виставляє у вазу з водою гілочки дерев, кущів і спостерігає разом з дитиною за появою листочків. Під час спостережень дорослий ставить дитині запитання і доступно відповідає на ті, що виникли у неї («Як гілочки п'ють водичку?», «Чому з'явилися листочки?»). Дорослий разом з дитиною висаджують овочі та зелень: пропонує їй обстежити ґрунт, посадити в нього цибулину, корінь петрушки. Коли виростуть листочки, у присутності дитини їх слід зрізати і разом смакувати, пояснюючи, що без догляду смачні листочки, насичені вітамінами, не вирости б.

Дорослий сприяє розумінню дитиною «живого», утримуючи рибок в акваріумі, папугу або канарку в клітці, собачку чи кішку. При цьому слід урахувати алергійні реакції дитини на шерсть, пір'я. Рибки мають бути великими за розміром і не потребувати складного догляду (золота рибка та її різновиди, меченосець, гурами, макропод); тварина має бути не агресивна.

Розумінню дитиною відмінностей між природним і рукотворним світом сприятиме використання в іграх набору іграшкових тварин (комахи, рибки, пташки, свійські й дикі тварини). Дорослий, граючись із дитиною, спонукає її до зіставлення реальної тварини з іграшковою, її зображенням на ілюстрації.

На прогулянці батьки й педагоги залучають дітей до ігор з природними матеріалами, дослідницьких дій, спостережень у найближчому природному довкіллі. Бажано виносити на вулицю набори іграшок: різноколірні й різної величини пластмасові відерця (2-3), совок із глибоким ковшиком, зручний для тримання в руці, лопатку; формочки, лійки, пластикові пляшки з вузькими і широкими горлечками для засипання та висипання вологого й сухого піску, наливання й виливання води; мисочку й предмети, які плавають і тонуть у воді; печатки різних форм для отримання слідів на вологому піску тощо.

Особливу увагу слід приділити вправляння дитини в безпечній поведінці на воді, біля вогнища, серед невідомих рослин і тварин. Це потребує від дорослого терпіння, витримки, уважності, готовності показати, назвати, прокоментувати, довести. Для подорожей у віддалене природне довкілля бажано мати для дітей дослідницькі рюкзаки, у які слід покласти «чарівне скельце» (лупу) для розглядання комах на листочку, травичці, гілочці або на білому бавовняному прямокутному клапті тканини, ємкості для збирання «дарунків» природи (пір'я, камінчики, черепашки молюсків тощо), а також — пляшку води для пиття, перекис водню і пластир.

Під час прогулянки дорослий звертає увагу дитини на сонце (гріє, яскраво світить, сходить, заходить, розміщене високо, низько над землею); вивчає з нею віршики, потішки, заклички про сонце, проводить рухливі ігри: «Злови промінчик», «День і ніч», «Сонечко й дощик» та ін.; споглядає з дитиною небо в різний час доби (денне, вечірнє, ранкове) та за різних погодних умов (блакитне, хмарне, безхмарне, світле).

Показники компетентності дитини на кінець третього року життя

Знання	<p><i>Рослинний світ.</i> Розрізняє дерева, кущі, траву; диференціює овочі (картоплю, моркву, буряк, капусту, цибулю), фрукти (яблуко, грушу, сливу), ягоди (суницю, чорницю, смородину); упізнає знайомі рослини свого регіону, деякі з них називає; розрізняє частини рослин (стовбур, листя, квіти); пов'язує стан рослин із доглядом за ними, розуміє необхідність систематичної турботи про них; знає основні правила безпечної взаємодії з рослинами (зберігати цілісність рослини, вживати достиглі плоди, мити їх перед вживанням).</p> <p><i>Тваринний світ.</i> Знає, що тварини — живі істоти, які потребують догляду людини; може назвати деяких представників тваринного світу (черв'як, метелик, жук, муха, комар, рибка, жабка, їжак, білка, голуб, ворона, горобець, хом'як); вирізняє свійських (кішку, собаку, козу, корову, коня, свиню, півня, курку); може назвати частини тіла тварин (голова, тулуб, лапи, хвіст, крила, дзьоб); розуміє й коментує дії тварин (п'є, бігає, стоїть, грається, кричить); має уявлення про умови життя деяких тварин (нора, дупло, гніздо), спосіб живлення, влаштування житла, способи їх захисту від небезпеки; розуміє залежність між зовнішнім виглядом, особливостями живлення, пересуванням тварин та середовищем їх існування; розуміє залежність життя тварин від інших об'єктів природи, сезонних змін, діяльності людей; відрізняє живу тварину від іграшкової; знає, що годувати тварин можна лише у присутності дорослого й разом з ним; знає, що гратися і брати на руки можна лише іграшкову тварину.</p> <p><i>Явища природи.</i> Розрізняє хорошу й погану погоду; може назвати деякі її ознаки (сонце світить, дощ іде); диференціює звуки за віком (вітер гуде, грім гуркотить, краплі дощу стукають), встановлює елементарні причинно-наслідкові зв'язки (пішов дощик — треба взяти парасольку, взути гумові чоботи; після ночі настане ранок, після зими — весна); з допомогою дорослого розрізняє деякі стихійні лиха (повінь, посуху).</p> <p><i>Природні об'єкти.</i> Має уявлення про основні властивості об'єктів природи (вода тепла – холодна, лється – крапає, у ній купаються, нею вмиваються, її п'ють, вона буває чистою й брудною; пісок сухий – мокрий, теплий – холодний, сиплеться – ліпиться; ґрунт твердий – м'який, сухий – мокрий; каміння тверде, сухе – мокре, тепле – холодне; сніг холодний, тане в руці).</p> <p><i>Життєдіяльність людини.</i> Усвідомлює, що люди живуть, навчаються, працюють, відпочивають; починає розуміти, що є зв'язок між природними умовами проживання людини та її діяльністю: має уявлення про те, що діяльність людей впливає на довкілля позитивно (вироснуть хліб, тварин) і негативно (захарашують відходами, забруднюють воду).</p> <p><i>Всесвіт.</i> Має уявлення, що небо виглядає по-різному в різні пори року (взимку, весною, влітку, восени), за різної погоди (сонячної, вітряної, дощової), у різний час доби (зранку, вдень, увечері, вночі); знає, що Сонце гріє, яскраво світить, сходить, заходить; розрізняє Місяць і зорі на темному небі</p>
---------------	--

Уміння	<p><i>Рослинний світ.</i> Обережно у присутності дорослого обстежує доступні рослини; визначає характерні зовнішні ознаки та основні властивості дерев, кімнатних, декоративних і дикорослих рослин, контрастних за кольором, формою, розміром, поверхнею листя, стовбура; радіє яскравим змінам в життєдіяльності рослин (цвітінню); лагідно звертається до рослин, під наглядом дорослого самостійно поливає кімнатні рослини, охоче доглядає за ними разом з дорослим; без дозволу дорослих не торкається незнайомих рослин; співчуває рослині, яка страждає.</p> <p><i>Тваринний світ.</i> Звуконаслідує тварин та імітує їхні виразні рухи; під наглядом дорослого самостійно годує та напуває пташок, кішку, собаку; без дозволу дорослих не торкається незнайомих тварин; спокійно поводить поруч із тваринами, лагідно звертається до них; радіє, побачивши здорову, веселу тварину; співчуває тварині, яка страждає, робить спроби допомогти.</p> <p><i>Явища природи.</i> Помічає зміни в природі, пов'язані зі змінами пір року, й розповідає про них дорослому (взимку холодно, йде сніг; навесні течуть струмки, тане сніг, з'являється перша зелень; влітку жарко, все квітує; восени жовтіє листя, йдуть дощі); ініціює бажання спостерігати за змінами погоди, виражає свої враження словами; наслідує звуки за вікном (вітер виє, грім гримить, дощ капає); емоційно реагує на сонце, що сходить і заходить, ховається за хмари; зацікавлено спостерігає за зливою, хуртовиною, громовицею, прагне пояснень дорослого.</p> <p><i>Природні об'єкти.</i> Охоче грається водою (переливає, поливає), радіє своїм враженням, розповідає про відпочинок біля моря, річки, озера; на дитячому майданчику до півгодини грає в пісочниці, демонструє дорослому вміння пересипати сухий пісок, а з вологого викладати різні об'ємні фігури; разом з дорослим будує з вологого піску башти, замок; використовує для створення споруд камінці різної величини, форми, кольору; використовує для виготовлення разом із дорослим творчих виробів, прикрас різні природні об'єкти: черепашок, пір'я, плоди та насіння рослин.</p> <p><i>Життєдіяльність людини.</i> Разом з дорослим прибирає за собою сміття під час відпочинку, вказує на залишене іншими, емоційно реагує на це; за допомоги дорослого та самостійно викидає сміття в контейнер, розрізняє харчові та нехарчові відходи.</p> <p><i>Всесвіт.</i> Разом з дорослим спостерігає за небом під час прогулянки; радіє Сонцю, що сходить і заходить, емоційно реагує на Місяць і зорі, які бачить на темному небі; просить дорослого розповісти про них, прочитати вірш</p>
Базові якості	<p><i>Сприйнятливість.</i> Виявляє інтерес до всього яскравого в природі (квітів, квітучих дерев, різнокольорових пташок та тварин, веселки); радіє новим об'єктам природи, виражає своє захоплення, здивування, бажання дізнатися про них більше; чутлива до пояснень дорослого; чуйна до тих, хто страждає.</p>

Базові якості	<p><i>Самостійність.</i> Спостерігає протягом певного часу за пташкою, свійською (кішкою, собакою) або дикою твариною (білкою) у найближчому довір'ї (дворі, парку), рибками в акваріумі; ініціює бажання їх погодувати; без допомоги дорослого порятується з піском (снігом): використовує совочок, на власний розсуд обирає формочки.</p> <p><i>Допитливість.</i> Активно цікавиться знайомими і незнайомими об'єктами природи, уважно їх розглядає, придивляється до них, наближається, порівнює між собою, аналізує; доступні природні матеріали обмацує, розглядає, виконує з ними певні дії, використовує у своїх іграх; придивляється до дій дорослого, які пов'язані з доглядом за рослинами і тваринами, уважно ставиться до процесу й результату спільних з дорослим дій; ставить багато запитань, очікує чітких відповідей.</p> <p><i>Самовладання.</i> Утримується від плачу, коли не може впоратися з певними практичними діями в природі; здатна зачекати певний час із поливанням або годуванням, якщо про це просить дорослий; може проявити терплячість у разі потрапляння в незручну ситуацію в природному довір'ї.</p> <p><i>Відповідальність.</i> Намагається дотримуватися основних правил безпечної поведінки в природі, підпорядковувати свої дії вимогам дорослого; ініціює готовність допомогти рослинам і тваринам, які цього потребують</p>
----------------------	--

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА У СВІТІ КУЛЬТУРИ»

ПРЕДМЕТНИЙ СВІТ

ВІКОВІ МОЖЛИВОСТІ

Дитина раннього віку уважно спостерігає за діями людей з різними речами та предметами, звертає увагу на емоції, які при цьому виявляють дорослі. Вона відкриває для себе існування безпосереднього зв'язку між речами й дорослими: дорослий їх створює і споживає; одні викликають у нього радість, інші — смуток. Дитина знаходить і роздивляється саме ті предмети та речі, на які вказують інші люди. Вона показує дорослому, що привернуло її увагу, починає маніпулювати цими предметами. Зароджується здатність керуватися в своїй поведінці вказівками дорослого (може зупинитися перед раніше забороненим, заперечно хитати головою, говорити «Не можна!»). Дитина з допомогою дорослого відкриває для себе функціональне та культурне призначення рукотворних предметів і речей. Вона знає: щоб їсти, слід брати ложку, а щоб одягатися на прогулянку — свої речі. Уже до початку дії дитина починає уявляти бажаний результат (формуються елементарні форми цілепокладання). Протягом раннього дитинства збагачуються уявлення дитини про рукотворний світ, речі, предмети, споруди, що розміщені не лише в найближчому, а й більш віддаленому просторі.

Другий рік життя

Предмети побуту і вжитку. Дитині вже недостатньо лише роздивлятися предмети побуту та вжитку, вона намагається використати за призначенням знайомі, експериментує з незнайомими, цікавиться їхніми властивостями. Порівнюючи їх, вона приміряє, пробує, робить помилки, виправляє їх, з допомогою дорослого досягає бажаних результатів. Розширюється сфера її інтересів, вона досліджує малознайомі та незнайомі предмети в кухні, ванній кімнаті, передпокої. Попередні примірювальні дії скорочуються, дитина все частіше візуально сприймає й оцінює взаємозв'язки між предметами. Використання слів-назв уможливорює подальше розрізнення дитиною властивостей предметів із найближчого довкілля.

Предметний світ за межами житла. Під час прогулянки дитина спостерігає за транспортом, що рухається, за ходом будівництва, сідає на лавку, використовує найпростіше знаряддя (лопатку, совок, граблі) для ігор з піском, разом з дорослим або за його підтримки катається на гойдалці. Доступні для дослідження предмети (припаркований автомобіль, атракціони на дитячому майданчику, лавка у дворі, обладнання спортивного майданчика) перетворюються на об'єкти обстеження — дитина обмацує їх рукою, придивляється до частин, визначає їх фактуру та вагу. Елементарне оволодіння мовленням дає змогу дитині на кінець другого року життя правильно називати деякі відомі предмети, ставити дорослому прості запитання про невідоме, переносити знання про властивості та призначення деяких предметів в ігрову діяльність.

Предметно-практична діяльність. Шляхом елементарного практичного експериментування та з допомогою дорослого дитина відкриває нові засоби досягнення бажаного — дістає один предмет за допомогою іншого, варіює способи розв'язання нескладної практичної задачі, застосовує один предмет замість іншого, використовує дидактичні іграшки та матеріали. Виконуючи дії з побутовими предметами (стільцями, кріслом, подушками різної величини), дитина відкриває для себе нові способи пересування — скочування, перекочування, ковзання. Вона з'ясовує в дорослих призначення невідомого предмета, починає використовувати за призначенням знайомі речі, предмети, іграшки. Проте, наслідуючи практичні дії дорослого, дитина може полити ковдру з дитячого чайника, уявляючи, що поливає квіти; може тягти візочок колесами вгору, не звертаючи на це уваги. Починають формуватися співвідносні (складає, на низує кільця, закриває скриньку, складає кубики) та знаряддеві дії (ложкою їсть, із чашки п'є, олівцем малює). Дитина тяжіє до використання під час діяльності предметів різної величини, кольору, призначення, виготовлених з різних матеріалів. Маніпулюючи різними предметами, дитина ставить дорослому багато запитань, які починаються словами «що», «навіщо», «де». Вона групує предмети за величиною, формою, кольором. За вказівкою дорослого співвідносить вкладки різної форми з аналогічними отворами. Використання слів-назв зовнішніх ознак сприяє розвитку й поглибленню сприймання нею кольорів, форм, величини різних предметів. Слово-назва фіксує сенсорний еталон, закріплює його в пам'яті дитини, робить його застосування більш усвідомленим і точним.

Третій рік життя

Предмети побуту і вжитку. Система елементарних знань про предмети побуту та вжитку формується на третьому році життя під час тісної взаємодії та спілкування дитини з близькими дорослими. Дитина добре орієнтується в основних предметах свого житлового приміщення (посуд, одяг, іграшки, меблі, деякі гігієнічні засоби тощо), знає їхні назви й призначення, використовує слова для позначення знайомих предметів побуту та вжитку, вираження свого ставлення до них. Дитина третього року життя добре орієнтується в приналежності предметів побуту та вжитку до категорій «моє – не моє», «своє – чуже». За вказівкою дорослого вона правильно розставляє на столі свій посуд і посуд дорослих; кладе на місце свої речі, одяг, іграшки. Коли в гості приходять знайомі, дитина легко розрізняє одяг і взуття рідних і просто знайомих людей.

Предметний світ за межами житла. Спостерігаючи за предметним довкіллям за межами житла, дитина диференціює своє й чуже, впізнає і може показати свій будинок, розповісти, що разом з батьками їздила автомобілем, показати гараж, де він стоїть. Дитина починає розрізняти легкові автомобілі та вантажівки, перепитує, уточнює інформацію про призначення кожного автомобіля. Дітей, особливо хлопчиків третього року життя, цікавлять спеціалізовані автомобілі — машина швидкої допомоги, пожежна машина, міліцейська, сміттєзбиральна та «важкий» транспорт — підйомний кран, трактор. Усе частіше вона запитує дорослого про літаки, які бачить у небі, потяги, вагони метро, звуки яких чує, а рух спостерігає на відстані. Дитину цікавить усе невідоме й незрозуміле — вона спостерігає й запитує дорослого про ремонтні роботи, спорудження нового будинку тощо. З допомогою дорослого дитина починає засвоювати деякі правила безпечної поведінки у предметному довкіллі за межами свого житла, розуміти потенційну небезпеку й необхідність перебування в незнайомому предметному довкіллі разом з дорослим, тримаючи його за руку.

Предметно-практична діяльність. Здатність дитини розрізняти основні кольори, форму, величину, фактуру предметів (м'який – твердий), зіставляти частини і ціле, їх розміщення у просторі дає їй змогу діяти впевненіше. Вона може сама зібрати пірамідку з кольорових кілець, накрити коробку кришкою або вкласти в неї невеликі предмети, побудувати з кубиків доріжку чи башту. Займаючись разом з дорослим предметно-практичною діяльністю, дитина використовує різні засоби для досягнення бажаного, в окремих випадках вона може передбачити майбутній результат, емоційно реагує на свої досягнення, очікує

схвалення дорослого. Оскільки в ранньому віці провідним пізнавальним процесом є сприймання, воно забезпечує орієнтацію дитини у предметному просторі й обслуговує активні дії дитини. Формуються елементарні уявлення про практичну діяльність близьких людей — вони їдять, одягаються, доглядають за малюками та літніми людьми, прибирають квартиру, готують їжу, використовують пральну машину, газову або електричну плиту, працюють на комп'ютері, дивляться телевізор, читають книжки й газети. Дитина спостерігає, як дорослі використовують за призначенням різні предмети вжитку і побуту — одяг, посуд, меблі, знаряддя, інструменти, прилади; деякі з дій дорослих успішно наслідує; ставить чимало запитань про них. Дитина багаторазово порівнює предмети за кольором, величиною, формою, знаходить ті, що підходять одне одному, складає ціле з частин. Вона не лише знає призначення знайомих предметів, а й може використати їх по-іншому, виявляє самодіяльність. Це відбувається завдяки вдосконаленню співвідносних (складання, нанизування, закривання, будування з кубиків) та знаряддєвих дій (лялькою грає, молоточком стукає, ножиці дає дорослому для розрізання паперу чи тканини тощо). У становленні предметно-маніпулятивної діяльності зростає роль мовленнєвого розвитку дитини.

ОСНОВНІ ОСВІТНІ ЗАВДАННЯ

Розвивальні:

- стимулювати розвиток орієнтувальних дій у найближчому предметному довкіллі;
- сприяти розвитку предметно-маніпулятивної діяльності;
- розвивати співвідносні та знаряддєві дії;
- спонукати до самостійного виконання дій зі знайомими та безпечними предметами, речами, матеріалами.

Навчальні:

- розширювати і збагачувати уявлення про різноманітні предмети побуту та вжитку, їх призначення та предметний світ за межами житла;
- удосконалювати вміння використовувати знайомі предмети, речі, матеріали, найпростіші знаряддя за призначенням;
- навчати правильного застосування співвідносних та знаряддєвих дій з предметами;
- сприяти засвоєнню постійного призначення предмета, розумінню відповідності/невідповідності певної дії його призначенню;

- навчати заміщувати одні предмети іншими; користуватися предметами побуту поліфункціонального призначення, іграшками;
- формувати наслідувальні дії;
- спонукати до віднаходження варіантів урізноманітнення способів використання того самого предмета;
- прищеплювати елементарні навички дотримання правил безпечної поведінки у предметному просторі житла та за його межами.

Виховні:

- формувати позитивне ставлення до маніпулятивно-предметної діяльності, відчуття задоволення від її процесу та результатів;
- заохочувати бажання опанувати нові дії з предметами;
- виховувати бережливе ставлення до предметів та речей, створених людьми;
- схвалювати намагання виявити ініціативу, використати знайомі предмети по-іншому.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Дорослий створює безпечне предметне середовище, опікується тим, щоб у ньому були різні розвивальні іграшки, предмети, матеріали, знаряддя. Він має передбачити, щоб поблизу дитини не було потенційно небезпечних предметів — гострих, ріжучих, дрібних, тих, що легко б'ються. Оскільки перебування в предметному просторі житла та за його межами пов'язане з безліччю ризиків (наявністю ліків, хімічних речовин, гострих предметів; порушенням правил дорожнього руху пішоходами та транспортними засобами; будівельними та ремонтними роботами тощо), дорослий знайомить дітей другого–третього років життя з основними правилами поведінки в приміщенні та на вулиці. З цією метою варто використовувати художню літературу, мультфільми та різні ігри відповідного змісту й спрямованості.

У цікавій ігровій формі педагог вправляє дітей у дотриманні деяких правил безпечної поведінки, навчає звертатися до дорослого за поясненням та допомогою у разі загрози та потрапляння у небезпечну ситуацію. Засвоєнню дітьми елементарних правил безпечної поведінки сприятимуть ігри-інсценівки відповідного змісту, читання художньої літератури, перегляд діа- та мультфільмів.

Дорослий заохочує й розвиває у дітей раннього віку цікавість до навколишніх предметів, їх властивостей, ознак та способів використання. Пропонує дітям разом з ним порівняти посуд, одяг, меблі

для дорослих і дітей. Щоб дитина раннього віку ліпше орієнтувалася у своєму житлі, предметах побуту та вжитку, дорослий звертає її увагу на затишок рідної домівки, розміщення та призначення предметів у спальні, кухні, ванній та туалетній кімнатах.

Разом з дитиною дорослий спостерігає за рухом міського транспорту, називає його, розповідає про його призначення. У приміщенні пропонує дітям обрати іграшкові транспортні засоби, назвати деякі їх частини, прокоментувати свої дії. Для закріплення елементарних уявлень дітей про транспорт варто прочитати їм оповідання та вірші відповідного змісту, переглянути діафільм чи мультфільм, виготовити аплікацію організувати конструкційно-будівельні ігри. У схожий спосіб можна поступово розширювати та поглиблювати уявлення дітей про одяг, посуд, меблі, споруди та інші узагальнювальні поняття.

Показуючи предмет, дорослий дає дитині змогу самостійно його роздивитися, обмацати, ознайомитися з його властивостями, отримати власні відчуття, визначити колір, вказати, на які інші предмети він схожий за формою та величиною. При цьому дорослий обов'язково називає предмет, пропонує повторити його назву, уточнює призначення, розповідає про фахівців, які його створили. Важливо, щоб розповідь дорослого була доступною, чіткою, емоційно забарвленою.

Дорослий демонструє дітям різноманітні дії з іграшками, предметами побуту та найпростішим знаряддям (молотком, лопатою, граблями), вправляє в умінні використовувати їх за призначенням, пропонує повторити дії за ним. Він привертає увагу малюків до способів використання іграшок та предметів-замінників — машинку можна везти за мотузку, ведмедика нагодувати, використовувати паличку як ложку тощо. Збагачуючи предметну діяльність дитини, дорослий звертає увагу на те, щоб вона засвоювала способи дій свідомо, а не механічно; могла перенести засвоєні знання на інші предмети та ситуації. Корисно показати дитині, що за допомогою того самого предмета, чи у той самий спосіб можна розв'язувати різні практичні завдання (щоб дістати бажаний предмет, рухати його палицею до себе; відштовхувати предмет палицею від себе, наближаючи до іншої дитини).

Дитину зацікавить *показ дорослим різних способів виконання* того самого практичного завдання — дістати іграшку, лежачи на животі, сидячи, стоячи на стільці, повернувшись спиною тощо. Дорослий може показати дитині раннього віку різні дії з предметами безпосередньо сам, а може використати для цього ляльку-рукавичку, народні іграшки, прості пристрої («подзвонимо у дзвіночок», «постукаємо молоточком»),

різні допоміжні предмети та іграшки. Важливо заохочувати дитину діяти з тою самою іграшкою, предметом у різний спосіб, варіювати, урізноманітнювати свої дії, радіти цьому.

Дорослий створює розвивальне предметне середовище, турбується про наявність необхідних дитині раннього віку розбірних іграшок (мотрійки, пірамідки, різні скриньки та коробки, які можна відкривати/закривати, палички, порожні пластмасові пляшки, найпростіше знаряддя). Діючи з ними разом із дорослим, а потім і самостійно, дитина розвиває співвідносні та знаряддєві дії, навчається встановлювати просторові відношення між кількома предметами, продуктивно діяти з ними.

Корисно розкривати дитині зв'язок між предметом, його властивостями, діями з ним та результатами цих дій: поклав іграшки на місце — стало чисто й охайно; відремонтував разом із татом дверцята шафи — ними приємно користуватися. Це сприятиме поступовому усвідомленню дитиною необхідності й доцільності перебування в упорядкованому, охайному, красивому предметному оточенні; формуванню бажання досягати в предметній діяльності певного успіху. Неабиякого значення набуває схвалення дорослим намірів та реальних дій дитини, спрямованих на бережливе користування предметами та речами, упорядкування місця своєї гри та занять, досягнення соціально значущих результатів предметно-практичної діяльності.

Показники компетентності дитини на кінець третього року життя

Знання	<p><i>Предмети побуту і вжитку.</i> Має уявлення про основні предмети побуту та вжитку, називає деякі з них; розуміє призначення посуду, одягу, меблів, деяких знарядь, пральної машини, газової (електричної) плити, праски, комп'ютера, телевізора, приймача; має уявлення, як діяти з ними; знає, де зберігається посуд, одяг, засоби особистої гігієни; орієнтується в елементарних правилах безпечної поведінки в житловому приміщенні; знає, що без дозволу батьків не слід брати в руки ліки, сірники, хімічні речовини.</p> <p><i>Предметний світ за межами житла.</i> Відрізняє предметний простір своєї домівки та предметний світ за межами житла; може назвати декілька компонентів віддаленого предметного довкілля (автомобіль, трамвай, тролейбус, метро, будинок, лавка, ліхтар, гойдалка, літак); орієнтується в їх призначенні та діях з ними; знає основні правила безпечної поведінки за межами житлового приміщення; розуміє, що без дорослого не можна виходити на проїжджу частину вулиці, перебувати на будівельному майданчику та у місцях проведення ремонтних робіт.</p>
---------------	---

	<p><i>Предметно-практична діяльність.</i> Знає, як і для чого використовувати іграшки, основні предмети побуту та вжитку; має уявлення про діяльність людей (вони працюють, відпочивають, готують їжу, прибирають, доглядають за дітьми та літніми людьми, використовують у побуті та на роботі різні прилади, знаряддя, інструменти)</p>
Уміння	<p><i>Предмети побуту і вжитку.</i> Використовує за призначенням основні предмети побуту та вжитку; сміється, якщо хтось робить це неправильно; уточнює, для чого одяг, взуття, головні убори; кладе на місце посуд та особисті речі, ставить взуття; без нагадування дорослого прибирає за собою іграшки, упорядковує місце гри; намагається дотримуватися правил безпечної поведінки в житловому приміщенні.</p> <p><i>Предметний світ за межами житла.</i> Добре орієнтується у прилеглому до житла предметному довіклілі; може показати свій будинок, місцезнаходження найближчого дитячого майданчика, магазину, аптеки; намагається дотримуватися правил безпечної поведінки на вулиці, переходячи через дорогу, тримає дорослого за руку; за будівельними та ремонтними роботами спостерігає разом з дорослим на відстані.</p> <p><i>Предметно-практична діяльність.</i> Ураховує властивості знайомих предметів; заміщує одні предмети іншими; володіє співвідносними (встановлює просторові відношення між кількома предметами, складає пірамідку, закриває кришкою коробку, маніпулює збірно-розбірними іграшками) та знаряддевими діями (використовує відерце, совок, лопатку, грабельки, форми для піску тощо); варіює способи виконання дій, досліджує властивості незнайомих предметів; використовує засвоєний спосіб дії у новій ситуації; будує з кубиків доріжку, паркан, башту; збирає мотрійку, правильно нанизує кільця пірамідки</p>
Базові якості	<p><i>Сприйнятливність.</i> Відчуває свою причетність до всього, що відбувається навкруги неї; чутлива до вражень від дій з предметами побуту та вжитку, ознайомлення з широким предметним довікліллям; бережливо ставиться до предметів, іграшок, речей; виявляє готовність допомогти дорослому ремонтувати іграшки, книжки, меблі.</p> <p><i>Самостійність.</i> Самостійно чи з незначною допомогою дорослого їсть, п'є, одягається, роздягається; кладе свої речі на місце; упродовж певного часу з цікавістю займається предметною діяльністю — будує з кубиків, конструює з будівельного матеріалу; прибирає іграшки; за дорученням дорослого ставить на стіл тарілки, чашки, кладе ложки та виделки.</p> <p><i>Допитливість.</i> Виявляє високу зацікавленість новими компонентами предметного довіклілля житлового приміщення та за його межами; ставить дорослому багато запитань про невідоме та незрозуміле; порівнює знайоме з незнайомим, досліджує, радіє своїм відкриттям.</p> <p><i>Самовладання.</i> Може утриматися від бажання без дозволу дорослого взяти в руки ліки, пральний порошок, незнайомі предмети та речовини, важкі та гострі інструменти; піти на територію будівельного майданчика або місце ремонтних робіт; виявляє терпіння, коли дорослий просить зачекати на нього; звертається до дорослого по допомогу.</p>

Відповідальність. Діє з наміром; прагне досягти успіху, докладає для цього зусиль; починає розуміти, що за своє рішення необхідно відповідати перед дорослими; може оцінити свої дії як правильні – неправильні.

Креативність. Наслідуючи дії дорослого, намагається внести в них елементи самодіяльності; виявляє інтерес до дій з новими предметами; віддає перевагу заняттям з новими, незнайомими предметами та речами, досліджує їх; ініціює застосування знайомих предметів і речей по-іншому; емоційно реагує на незвичне, смішне, дивне

СВІТ МИСТЕЦТВА

СВІТ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

ВІКОВІ МОЖЛИВОСТІ

Зрослі можливості, здатність самостійно пересуватися й обстежувати предмети, успішне дослідження художніх матеріалів пробуджують бажання дитини діяти з ними. Потенціал майбутньої художньо-творчої діяльності дитини раннього віку становлять сенсорна культура, накопичений чуттєвий досвід, навички перцептивної активності, прагнення до матеріалізації, візуалізації своїх емоцій.

Світ краси відкривається дитині через органи чуття, «сенсорні канали». Під час ознайомлення з предметом дитина використовує всі аналізатори (обмацує, роздивляється, смакує, нюхає, прислухається до звучання), але виділяє при цьому одну, найсуттєвішу властивість, за якою починає поступово ідентифікувати предмет, використовувати його за призначенням. З появою навичок порівняння, аналізування, класифікації, запам'ятовування, узагальнення зорових, акустичних, смакових, нюхових, тактильних сигналів до образу предмета додається нова інформація, уявлення про нього повніше відображає реальний предмет. Гострота сприймання залежить від мотивації, цікавості дитини.

Емоційний ресурс, необхідний для майбутньої творчості, обумовлений відчуттям задоволення від процесу та результатів власної діяльності. На цьому віковому етапі спостерігається схильність дитини до «зараження» емоційним станом інших. Оперування образами й картинами є першою, найпростішою формою мислення дитини, що ґрунтується

виключно на сприйманні та безпосередньому спостереженні й віддзеркалює реалістичну дійсність. Провідними інструментами сприймання стають рука й пальці. На рівні дослідження можливостей зображальних матеріалів (фарб, тіста, глини, паперу, клаптиків тканини та хутра тощо) створюються сприятливі умови для розгортання художньої практики (малювання, ліплення, моделювання). Настає візуальна фаза сприймання, дитина починає використовувати зір для розглядання предмета, а не лише для того, щоб схопити та втримати його в руці. Розширюються можливості для організації обстеження предметів, зорове сприймання поступово починає домінувати.

Цей період у художньо-естетичному становленні та розвитку образотворчої діяльності дитини визначається як дозображальний. Для нього характерними є цікавість дітей до матеріалу, процес нанесення штрихів та плям. Особливістю художньої діяльності дітей є синкретичність та імпровізаційність: у вільних творчих побудовах діти легко об'єднують різні види мистецтва (малюють або імпровізують на музичних інструментах, одночасно створюючи нескладний сюжет чи наспів). Образотворення в ранньому віці є дитячою імпровізацією із зображувальними матеріалами, словом, рухами, звуками, музикою, мелодією, ритмом тощо. У продуктах імпровізації «ховається» образ (іноді навіть ще не визначений дитиною). «Побачити» його допомагає дорослий, який бачить у ще незграбних рухах, графічних кривулях, барвистих плямах зародження образу («Те, що ти намалювала, нагадує мені квітку, яблуко»). Художньо-естетична компетентність, уважність та чуйність дорослого є важливою умовою пробудження художньо-естетичного потенціалу дитини, його підтримки та подальшого розвитку.

Особливістю найпростіших форм художньої діяльності в ранньому віці є схильність дитини легко об'єднувати різні види мистецтва: малювати, імпровізувати на дитячих інструментах, складати віршик, наспівувати. Специфіка естетичного розвитку в ранньому дитинстві полягає у високій емоційній чутливості до музики, художнього слова, яскравих творів образотворчого й театрального мистецтва. Малювання й ліплення (зображувальна діяльність), будівництво (конструкційна діяльність) та прикрашання (декоративна діяльність) у цьому віці стають більш визначеними, мотивованими й результативними. Вони розгортаються на фоні розглядання творів образотворчого мистецтва: живопису, книжкової ілюстрації, декоративного мистецтва (народна іграшка, посуд, предмети побуту), скульптури.

Другий рік життя

Художньо-естетичний розвиток. Протягом другого року життя в дитини вдосконалюється координація рухів пальців рук і очей, що стають основним «інструментом» сприймання. Відкриваються нові можливості для обстеження дитиною предметів. Вона активно займається дослідженням будь-яких матеріалів. Утім у художньому вихованні важливо пам'ятати, що матеріал може стати художнім, якщо його використання супроводжується отриманням естетичного задоволення. Дитині стають доступними елементарні дії з групування предметів за кольором та формою, що пов'язане з розвитком мислення, можливістю самостійного осмислення дитиною цієї дії. Активний розвиток мовлення дає змогу дитині називати свої сенсорні дії, предмети, матеріали та їхні ознаки.

Образотворча діяльність. Дитина другого року життя здатна помічати свої художні сліди. Зростає вмільість рук сприяє розгортанню художньої практики — малювання, ліплення. Під час малювання дитина виконує своєрідні «стрибки на папері», завдяки яким розвивається зорово-рухова координація, а також відчуття форми, кольору, простору. Під час спільної діяльності дитина наслідує дії дорослого, адекватно реагує на його вимоги й пояснення, розуміє інструкцію, намагається її дотримуватися. Вона отримує враження не лише від практичних дій із предметами, а й від зорового, слухового, тактильного, смакового зосередження на них. Виникає перша графічна діяльність: тримаючи в руці фломастер чи олівець, дитина мимовільно водить ним по поверхні. Якщо раніше дитина у вже намальованій карлючці впізнавала схожість із предметом, то тепер вона малює те, що сказав дорослий. З'являються перші вдалі спроби креслити в межах аркуша вертикальні та горизонтальні прямі лінії.

Художньо-естетичне самовираження. Своїми емоційно-руховими реакціями дитина починає впевнено заявляти про свою індивідуальність. Вона наслідує не лише дії, яких її навчає дорослий, а й ті, які побачила сама, які її зацікавили. Вона починає усвідомлювати, що може самостійно щось зобразити. Дитина радіє та дивується результатам свого «графічного безладдя»: рискам, карлючкам, крапкам, а наприкінці другого року життя — прямим лініям; намагається повторити свої вдалі спроби. Вона все частіше починає наполегливо креслити без будь-якого стимулювання ззовні, зображувати те, що захотіла сама; очікує позитивного словесного та емоційного оцінювання дорослим.

Третій рік життя

Художньо-естетичний розвиток. Художньо-естетичне становлення дитини обумовлене її сенсорно-перцептивним розвитком, активізацією мозкових структур через рецептори, що містяться на долонях та стопах. Особисті контакти з мистецтвом (музикою, літературою, живописом, скульптурою, книжковою ілюстрацією) є основою її художньої освіти. До кінця третього року життя закладаються передумови активного естетичного особистісного життя дитини у світі. Естетичні емоції виникають у неї під час сприймання музичного ритму, гри кольорів і обумовлюють формування соціально-емоційних образів, розвиток емоційної образної пам'яті. Дитина здатна засвоїти основні кольори і їх відтінки. Формуються передумови її естетичного ставлення до навколишнього світу. Вдивляючись у предмети, об'єкти, явища природи, прислухаючись, торкаючись руками предметів найближчого довкілля, людей, дитина за допомогою дорослого відкриває для себе різноманітність виявів краси набуває здатності позитивно й конструктивно на неї відгукуватися.

Образотворча діяльність. Умілість рук дитини вже дає змогу навчати її різних «технічних» прийомів. Розвиваються елементи різних видів художньої діяльності дитини: зображувальної, музичної, художньо-мовленнєвої. Однак усе це ще дообразотворчий період художньо-естетичного становлення дитини. Вона ще не здатна до цілеспрямованого образотворення, проте, маючи певний досвід, робить низку відкриттів. Дитина помічає, що аркуш паперу має межі, і починає контролювати свою зображувально-ігрову діяльність на ньому. Кривулі й карлочки, які в неї виходять, можуть мати назви. Дорослий допомагає дитині в асоціативному впізнаванні образу в кривулях і карлочках. Найголовніше, що дитина здатна сприймати те, що зображує дорослий у неї на очах. Вона переймається емоційним станом дорослого, який натхненно малює різні образи. Деякі форми вона може зображати майже свідомо і поступово виходить з «періоду карлочок», креслить вертикальні й горизонтальні лінії, з'являються елементарні задум, мета. Дитина діє за наслідуванням та самостійно. З часом неупорядковане нагромадження ліній перетворюється на зображення округлих та видовжених форм. Дитина ближче ознайомлюється з такими зображувальними засобами, як олівець, глина, крейда, кольоровий папір. За допомогою штрихів та кольорових мазків дитина здатна передати деякі знайомі їй явища природи (краплі дощу, падолист, сніг). У співтворчості з дорослим допрацьовує його основне зображення,

усвідомлюючи власні можливості створення виразного образу («Прикрашаємо ялинку», «Розквітла яблуня», «Злетіли різноколірні повітряні кульки», «Мешканці акваріума» тощо). Образотворення стає одним з улюблених занять, яким дитина охоче займається протягом тривалого часу. Формуються елементарні технічні навички дитини, удосконалюється її вміння використовувати різні зображувальні матеріали та знаряддя. Виникають перші «справжні» малюнки, зліпки, на яких прямокутні та округлі форми дитина асоціює з подібними предметами довкілля.

Художньо-естетичне самовираження. Якщо дитина має ранній досвід малювання, у її роботах уже помітний власний стиль: улюблені форми та колірні переваги, які дають змогу виділити її роботу серед малюнків інших дітей, навіть якщо це безпредметний живопис. Вона вже має особисті вподобання серед матеріалів та способів їх використання. Усі діти зображують одне й те саме: крапки, лінії, карлючки, звивини; наносять плями, мазки. Але кожна виконує це по-своєму: обережно прикладає пензлик, весело ляпає ним, торкається кінчиком, упевнено натискує. Основу дитячого малювання становить потреба в рухах. Кожна дитина має свій темперамент, особливості руки, органів зору та координації їх взаємодії. Її настрої під час художньої діяльності може бути різним. На вибір дитиною кольорової гами впливає навіть погода за вікном. Дорослий має бути уважним до індивідуальних проявів дитини та виявляти щирий інтерес до її діяльності. Він утримується від показу того, «як треба правильно малювати, ліпити»; творить образ разом з дитиною. Дитина виражає в малюнку свої життєві враження, переживання, самостверджується, презентує авторитетним дорослим свої досягнення. Вона на власний розсуд обирає кольорову гаму малюнка, матеріалів. У дитини виникає особисте ставлення до результатів її зображувальної діяльності. Виразнішим стає емоційне ставлення до творів мистецтва та книжкових ілюстрацій, більш визначеними — переваги у виборі змісту та матеріалів образотворення.

ОСНОВНІ ОСВІТНІ ЗАВДАННЯ

Розвивальні:

- урізноманітнювати та збагачувати враження від природних об'єктів, предметів та явищ, рукотворних предметів, творів мистецтва, людей, самої себе та своїх художніх досягнень;
- розвивати уявлення про цілісну художню картину світу;

- сприяти розвитку сенсорно-перцептивної та емоційної сфер особистості під час сприймання краси в різних формах її існування (предметний світ, мистецтво, природа, людина, дитина та продукти її самовиражальної діяльності);
- пробуджувати та розвивати інтерес до естетичних та художніх об'єктів довкілля, художніх матеріалів та дій із ними;
- розвивати самостійність у виборі естетичних та художніх об'єктів довкілля, користуванні художніми матеріалами;
- сприяти розвитку образної складової споглядальної та маніпулятивної художньо-естетичної діяльності як передумови образотворчості.

Навчальні:

- підтримувати емоційне реагування на колір, фактуру, звуки предметів та об'єктів довкілля;
- під час спільних із педагогом дій поступово навчати дітей способів мистецької діяльності (концентрування, сприймання, милування, оживлення, одухотворення, ідентифікація, наслідування, занурення, імпровізація, образотворення), забезпечуючи зв'язок між естетичним сприйманням та художньою практикою;
- навчати пізнавати властивості художніх матеріалів через освоєння маніпулятивних дій з пензликом, олівцем, фломастером, фарбою, тістом, папером;
- прищеплювати вміння бачити знайомий образ у створюваних дорослим зображеннях, демонструвати дитині процес створення образу засобами ліплення, малювання, за допомогою природних матеріалів;
- навчати способів співтворчості з дорослим, підтримувати наслідувальні дії та створювати сприятливі умови для пробудження цікавості до самостійної художньої діяльності (малювання, ліплення, розглядання картинок у книжках, репродукцій, розфарбовування у книжках-розмальовках, маніпуляції народною іграшкою, мозаїкою, ігровим будівельним та природними матеріалами тощо);
- навчати впізнавати предмети та об'єкти дійсності у творах мистецтва (живопис, книжкова ілюстрація, скульптура), бачити образ у власних зображальних імпровізаціях;
- навчати способів сенсорно-перцептивного та чуттєво-емоційного обстеження предметів та пізнання явищ дійсності.

Виховні:

- пробуджувати естетичні емоції, підтримувати емоційні реакції на предмети, об'єкти та явища навколишнього світу;
- стимулювати й заохочувати прояви індивідуальності в зображальних діях та ставленні до явищ навколишньої дійсності;
- схвалювати прояви самостійності у зображальній діяльності, маніпулюванні зображальними матеріалами;
- закладати основи естетичної культури та культури користування зображальними матеріалами та знаряддям.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Усвідомлюючи важливість отримання дитиною різних вражень для розгортання її образотворчої діяльності, дорослий зосереджується на естетичному сприйманні, формуванні в неї уявлень про красу, пробудженні та вихованні естетичних емоцій, закладанні основ художнього смаку. У приміщенні та за його межами щоденно протягом дня він привертає увагу дитини до предметів, об'єктів, явищ довкілля, до її власного зовнішнього вигляду; розповідає, пояснює, ділиться думками (що саме його вразило, чим сподобалося), пропонує розглянути, дослідити, пограти. Дорослий виражає свої враження мімікою, рухами, жестами, словами, тональністю голосу; пропонує дитині визначити власні почуття, передати емоції. Під час спільних ігрових дій педагог оживлює, одухотворює предмети, об'єкти, явища, наділяє їх власним життям.

Дорослий створює навколо дитини розвивальне поліхудожнє, сенсорно-збагачене предметно-просторове середовище. Він наповнює його різними за фактурою, кольором, формою предметами та матеріалами, що можуть викликати цікавість дитини, пробудити її дослідницьку активність; уможливити її саморозвиток, самонавчання. Такими стимульними матеріалами є твори мистецтва, створені композиції, інсталяції, обладнання для зображальної діяльності, предмети та інструментарій, підготовлені моделі для сенсорного розвитку (сенсорні мобілі, кольорові та фактурні картки, форми-вкладки, альбоми для розфарбовування, природний матеріал, будівельний матеріал, мозаїка).

Дорослий організовує з дитиною спільну художньо-ігрову діяльність, віддає перевагу дієвому спілкуванню. Головне в цій діяльності — не навчання малювання або ліплення, а збагачення емоційного досвіду дитини, виховання позитивного естетичного, ціннісного ставлення до довкілля та самої себе. Завдання педагога — навчити дитину нових способів предметної діяльності — мистецьких, що полягають у здатності

концентруватися, сприймати, проживати, милуватися, оживляти, наслідувати тощо. Ці способи природно близькі та зрозумілі дитині, оскільки її світосприймання споріднене зі світосприйманням художника. Дитина поступово навчається користуватися ними з допомогою дорослого.

У віці до двох років домінантою у педагогічному супроводі розвитку образотворчої діяльності та особистості дитини в ній є відкриття нею «слідів» власної творчості, вивчення кольору і форми. Зображуючи на малюнку предмети та явища дійсності, дитина вчиться елементарно користуватися приладдям та базовими виражальними засобами: ритм, колір, лінія, пляма, мазок, форма, композиція. Удосконалюється дрібна моторика, сенсорне сприймання, вміння групувати предмети за кольором і формою. Дитина навчається проводити прямі, хвилясті, криві, замкнені лінії.

На третьому році життя домінантою в педагогічному спілкуванні стають спільні дії педагога з дитиною та самостійні дослідження нею художніх матеріалів і технік. Такі дослідження є дуже цінними, оскільки завдяки ним дитина свідомо відкриває для себе певну техніку зображення без прямого втручання дорослого, отримує можливість опанувати зображальну діяльність без зразків та показів з його боку. За допомогою штрихів та кольорових мазків дитина здатна передати деякі явища дійсності (краплі дощу, падолист, сніг). Дорослий ознайомлює дитину з розмаїтістю пластичних матеріалів для ліплення (глина, пластилін, тісто, зволожений пісок, сніг). Під час спільної діяльності вони вивчають їх властивості (пластичність, в'язкість, цілісність, вага, колір, температура) та можливості впливу на ці матеріали. Під час занять з аплікації педагог ознайомлює дітей з папером як художнім матеріалом та заохочує експериментувати з ним, вивчати способи дій з ним (мнеться, рветься, приклеюється). Діти вчать створювати зі шматочків рваного й м'ятого паперу (серветок) виразні образи (хмаринки, курчата).

Основними навчальними формами роботи з дітьми є індивідуальні та групові ігри-заняття, спостереження в природі (концентрування уваги на об'єкті, предметі), експериментування з матеріалами та формами, розглядання творів мистецтва (пейзаж, портрет, натюрморт, скульптура, народна іграшка, книжкова ілюстрація).

Використовуючи різні техніки (виготовлення ляльок із клаптиків тканини, колаж, флористика, екопластика) дорослий відкриває дитині чарівний світ образотворення. При цьому він дбає про дотримання правил безпеки життєдіяльності дітей.

Ознайомлення з композицією може розпочинатись із техніки аплікації або використання фланелеграфа. Дорослий разом з дітьми ілюструє літературний твір (вірш, казка, оповідання), створює візерунок, картину, будує споруду.

Провідними методами художньо-естетичного розвитку дитини є спільні дії, сенсорні ігри, сенсомоторні вправи, емоційне захоплення, милування. Дорослий надає дитині змогу самій вирішувати, у якій руці тримати пензлик, фломастер, олівець. Він схвалює роботу обома руками і пам'ятає, що асиметрія мозку закладається саме на третьому році життя. Зокрема, дитина-шульга може бути особливо талановитою, емоційною, вона набагато виразніше зображає навколишній світ. Дії лівою рукою стимулюють розвиток правої півкулі мозку, творчої уяви, образного мислення, ейдетичної пам'яті. Можна скористатися прийомом «малювання-драматизації». Дітям розповідають історії й казки за допомогою малюнка. Події та персонажі, декорації того, що відбувається, — усе з'являється просто на очах малюків з-під руки дорослого. Доцільно малювати картинки-загадки і пропонувати дитині здогадатися, що зображено, або що слід домалювати, щоб отримати закінчене зображення.

Показники компетентності дитини на кінець третього року життя

Знання	<p><i>Художньо-естетичний розвиток.</i> Виявляє елементи естетичного ставлення до світу: спостерігає, розглядає, емоційно реагує; відкриває для себе красу предметів, об'єктів, явищ та визначає їх колір, рух, фактуру, звук, форму, запах; виявляє цікавість до творів мистецтва; починає розуміти, що навколишній світ (предмети, об'єкти, явища, люди) існує реально і в художніх образах, зображеннях; упізнає та називає знайоме у творах мистецтва; активно реагує на способи мистецької діяльності, які використовує дорослий (концентрування, сприймання, милування, оживлення, одухотворення, проживання, маніпулювання); виявляє готовність до наслідування; включається у процес творчого спілкування, ігрового образотворення.</p> <p><i>Образотворча діяльність.</i> Усвідомлює образотворення як особливу, цікаву, вільну діяльність; знає зображальні матеріали (фломастер, олівець, фарби, тісто, глина, папір, будівельний матеріал), їх призначення, правила користування та способи дій з ними; бачить та визначає образ у своїх малюнках, зліпках, спорудах, рухах; розповідає про нього, включає у гру, емоційно реагує; знає місцезнаходження матеріалів для образотворення; усвідомлює правила користування олівцем, пензлем, деякі їхні властивості (пензлик м'який; олівець твердий, але ламкий; папір шурхотить, рветься).</p>
---------------	---

	<p><i>Художньо-естетичне самовираження.</i> Розуміє, що зображення та образ створюється нею особисто, власноруч, що вона є автором малюнка, зліпка, колажу; має інтерес до певного виду зображальної діяльності, матеріалів, змісту, кольору, форм; усвідомлює, що задум має реалізуватися в зображенні (малюнку, виліпленому предметі, аплікації); знає, що кінцевий продукт засвідчує її старанність, уміність, самостійність; звертається до дорослого за роз'ясненнями та уточненнями, перепитує незрозуміле</p>
Уміння	<p><i>Художньо-естетичний розвиток.</i> Уміє на певний час зосередити увагу на предметі, об'єкті, явищі, творі мистецтва (живопис, книжкова ілюстрація, скульптура, народна іграшка, вироби декоративного мистецтва), емоційно на них реагує, упізнає та називає зображене; визначає колір, форму, рух, аромат (упізнає, емоційно реагує, називає).</p> <p><i>Образотворча діяльність.</i> Виявляє інтерес до процесу зображення та ігрового образотворення; реагує на кольори фарб, сприймає та розрізняє контрастні кольори, форми зображень на картинці, малюнку; вдивляється в обриси ліній, силуетів, форм та уподібнює їх предметам та явищам; координує рухи пальців і очей, обстежує предмет, перш ніж його зображувати; під час ознайомлення з ним задіює всі органи чуття (обмацує, роздивляється, смакує, нюхає); виокремлює найістотнішу властивість, за якою ідентифікує предмет (колір, рух, звук, смак, запах); переходить від асоціативного до умисного зображення; передає на малюнку форму кола; малює фігуру, інтерпретує її, може змінювати; активно прагне малювати людину («головонога»); під час малювання використовує лінії, штрихи, кольорові плями; займаючи всю поверхню аркуша, виконує зображення, які впізнають інші люди; під час ліплення долонями та пальцями розминає, сплющує, витягує, вдавлює, розкочує, опанує пластичний (скульптурний) спосіб образотворення; активно пізнає зображально-виражальні можливості матеріалів у аплікаційній техніці (відривання) та ліпленні (відділення від цілого та скочування дрібних деталей у пальцях); опанує технологію перетворення предмета в декоративних видах образотворчої діяльності (природний, залишковий матеріал); використовує за призначенням знаряддя та матеріали (за власною ініціативою та пропозицією дорослого).</p> <p><i>Під час малювання:</i> правильно тримає фломастер, олівець, пензлик, губку, штамп у руці, впевнено залишає «сліди» на папері — пензликом робить крапки, плями, мазки, фломастером, олівцем робить штрихи; обирає знаряддя та малює лінії, кривулі, замкнені круглі форми, «головонога», наділяє їх образною характеристикою; діє в межах аркуша паперу; у співтворчості з педагогом створює оригінальні предметні, сюжетні малюнки, доопрацьовуючи та завершуючи виразний образ.</p> <p><i>Під час ліплення:</i> тримає матеріал у руках, діє обома руками (долонями, пальцями); під час маніпулювання, дослідження пізнає пластичність як головну властивість тіста, пластиліну, глини; опанує пластичний спосіб отримання форми, технічні прийоми (розминання, стискання, витягування, вдавлювання, сплющення, прищеплювання); використовує зліпок для гри та спілкування з дорослим.</p>

	<p><i>Під час аплікації:</i> впевнено тримає папір у руці, діє пальцями обох рук, долонями; під час маніпулювання, дослідження, спільних дій з дорослим пізнає його властивості (мнеться, рветься, ріжеться, шурхотить, згинається, літає, приклеюється; буває різноколірним, білим); з допомогою дорослого створює зображення, наклеюючи готові форми; створює форми, відриваючи шматочки (листя, сніг, ягідки, ліхтарики) та наклеює їх на папір (у контурі та довільно), створює образ із жмуктів м'якого паперу (серветок); знає призначення ножиць.</p> <p><i>Під час ігрового будувannya:</i> має стійкий інтерес до ігрового будувannya, знає назву матеріалів (кубик, цеглина, пластина), їх призначення, величину; використовує прості технічні прийоми роботи з матеріалами; укладає форми по горизонталі та вертикалі, діє обома руками, координує рухи пальців та кисті руки; забезпечує стійкість будівлі; усвідомлює конструкційні можливості форми, орієнтується у просторі будувannya; діє за зразком; має намір будувannya (башта, доріжка, поїзд, загорожа, стілець, ліжко, драбина, міст, будинок, гараж); об'єднує форми за кольором; може збудувати споруду різними способами; встановлює схожість між власною будівлею та знайомими предметами й об'єктами довкілля; використовує побудову під час гри.</p> <p><i>Художньо-естетичне самовираження.</i> Під час образотворення виражає свій темперамент, риси характеру, уподобання, настрої; визначає основні параметри (ознаки) предметів (об'єктів); досліджує їх (милується, нюхає квіти; розглядає форму та колір, використовує для гри і малювання, складає з них прості композиції); намагається малювати на піску, снігу; перетворює плями води на асфальті, радіє отриманому результату та визначеному образу; очоче імпровізує з художнім, природним та залишковим матеріалами, ігровим будівельним матеріалом, рухами, звуками, ритмами; визначає себе як автора створеного зображення, пишається продуктом власного самовираження, прагне визнання від дорослого</p>
Базові якості	<p><i>Сприйнятливність.</i> Концентрує увагу на природних об'єктах, предметах, явищах, людях, які її зацікавили; визначає для себе та виразно реагує на красу, проявляє своє ставлення мімікою, пантомімікою, словом, інтонацією; диференціює красиве – некрасиве.</p> <p><i>Самостійність.</i> Демонструє дорослому своє бажання самостійно намалювати, виліпити, збудувати; визначається із задумом самостійної образотворчої діяльності, знає, де розміщений зображувальний матеріал та користується ним за потреби.</p> <p><i>Допитливність.</i> Уважно придивляється до знарядь, матеріалів для образотворчої діяльності, що зацікавили; намагається їх обстежити, визначити властивості, порівняти з уже відомими їй; ставить дорослому запитання щодо незрозумілого; виявляє інтерес до мистецтва.</p> <p><i>Гідність.</i> Намагається намалювати, виліпити, збудувати якомога старанніше; пишається успішним результатом, очікує визнання та схвалення дорослого; ображається на байдужість, несправедливу оцінку.</p> <p><i>Креативність.</i> Не обмежується наслідуванням дій, показаних дорослим, несвідомо знаходить свої варіанти використання матеріалу; варіює, видозмінює засвоєні технічні прийоми, способи образотворчих дій; виявляє інтерес до пошукових дій</p>

СВІТ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

ВІКОВІ МОЖЛИВОСТІ

У ранньому віці в дитини формується здатність розпізнавати різні звучання, характерні для природних об'єктів та явищ. Одним із значущих сегментів звукового довкілля для дитини цього віку є будинок, де вона живе, і подвір'я (звуки предметів, голоси людей, звуки, пов'язані з працею людей, голоси птахів та тварин). У цей період розвивається здатність дитини уважно слухати музичний твір. З-поміж музичних жанрів вона віддає перевагу пісням. Слуховий досвід, музичні здібності дітей формуються особливо активно, якщо в рідній домівці часто звучать твори класичної музики.

Другий рік життя

Шуми і звуки довкілля. На другому році життя дитині притаманне освоєння звуків довкілля. Вона дослухається до «оркестру» посуду на кухні, «голосу» дерев'яних кубиків, «голосів» меблів, свистунців, шурхотіння паперу тощо. Дитину приваблюють предмети, з яких вона самотійно має змогу видобути звуки. З цією метою дитина може використовувати як музичні інструменти, так і предмети побуту (ложки, пластикові пляшки тощо).

Музичні звуки. Слухові відчуття стають диференційованішими: дитина розрізняє високі та низькі звуки, голосне і тихе звучання, темброве забарвлення (звучить металофон чи барабан).

Музична діяльність. Дитина уважно слухає музику (протягом 3–4 хв. із перервами). Увага стає стійкішою, якщо є ефект новизни, наприклад, знайомі мелодії виконують на різних музичних інструментах. Під час сприймання музики дитина може рухатися, яскраво виражати емоції, упізнавати знайомі пісні. Окрім того, під час сприймання музики зароджуються перші свідомо відтворювані інтонації дитини — підспівуючи дорослому, вона повторює за ним окремі склади («люлі-люлі», «ля-ля»), найпростіші слова пісень, правильно передаючи ритм та інтонацію мелодії. З допомогою дорослого виконує елементарні пісеньки (індивідуально та з групою); запам'ятовує слова пісні, виконує рухи, які підказують слова пісень (ладусі, колисання тощо). Спочатку за показом дорослого, а далі самотійно дитина відтворює елементарні музично-ритмічні, танцювальні рухи: плескання долонями, притупування однією ногою, бокові переступання з ноги на ногу, повороти кистей рук

(«ліхтарики», «кошики» тощо). Вона може відтворювати музичні звуки на дитячих музичних інструментах (звучання дзвоника, брязкальця, барабана, трикутника тощо).

Третій рік життя

Шуми і звуки довкілля. Діти цього віку зацікавлено сприймають звуки довкілля, диференціюють їх за походженням, характером та силою звучання. Окрім уже набутих на попередніх етапах умінь, у дітей стають помітними індивідуальні відмінності слухової чутливості. Дехто виявляє більшу, а хтось — меншу чутливість до звуків природи (шуму вітру, грому, журчання води, шарудіння сухого листа, крапель дощу тощо); звуків транспорту, що рухається; побутових шумів; людських голосів (людей різного віку, статі, роду занять, із різним настроєм).

Музичні звуки. Дитина продовжує активно цікавитися музичними звуками, виокремлює їх із звукового простору, освоює різноманітні інтонації голосу дорослих та однолітків, багатство тембрів, наслідує їх; радо впізнає звучання знайомих музичних іграшок (музичні книжки, брязкальця) та дитячих музичних інструментів (барабан, бубон, металлофон тощо), прагне самостійно видобути звуки; зацікавлено дослухається до звучання незнайомих музичних інструментів.

Музична діяльність. Виявляє інтерес до музики, залюбки слухає твори музичного мистецтва та спостерігає за їх виконанням, долучається до сучасної музичної культури — охоче слухає музичні казки, музику з мультфільмів тощо. Особливим засобом самовираження дитини є голос: за тембром, інтонацією можна визначити її настрій, її внутрішній стан. Здатність інтонувати мелодію голосом у неї ще не сформована, дихання коротке, артикуляція нечітка. Музично-ритмічні рухи й ігри приносять дитині радість, сприяють її фізичному розвитку. Це найбільш відповідний віку спосіб становлення музикальності. Трирічні діти здатні ритмічно рухатися під музику, взаємодіяти з дорослими та однолітками під час елементарної спільної музичної діяльності (музичної гри) — відтворюють образні рухи та нескладний сюжет під музику. Дитина цікавиться різними дитячими музичними інструментами, охоче їх досліджує, вивчає; прагне видобути з їх допомогою різні звуки, виконує простий ритмічний малюнок на ударних та шумових музичних інструментах. Починає переносити музичний досвід, отриманий на заняттях у дошкільному закладі, в самостійне музикування, спів, самостійну ігрову діяльність. Дитина вдається до перших спроб імпровізації.

ОСНОВНІ ОСВІТНІ ЗАВДАННЯ

Розвивальні:

- розвивати чутливість до шумів та звуків довкілля (природних, побутових, звуків вулиці, людських голосів (людей різного віку, статі, настрою, професії); здатність диференціювати різні звуки, визначати їх джерело;
- розвивати вміння розрізняти звучання музичних інструментів (бубон, брязкальце, барабан, дудка тощо), диференціювати звуки за висотою;
- формувати сприйнятливості до музики, викликати інтерес до музичних творів;
- розвивати голос як засіб самовираження (заохочувати до підспівування й співу, звуконаслідування, відтворення простих інтонацій).

Навчальні:

- розширювати уявлення про довкілля (природне, предметне, соціальне) та саму себе (своє самопочуття, настрої) завдяки ознайомленню з музичним фольклором;
- формувати вміння зосереджувати увагу на звуках, наслідувати їх (звуки природного довкілля, голоси дорослих);
- привчати уважно слухати невеликі музичні п'єси від початку до кінця;
- формувати вміння розрізняти контрастні особливості звучання музичного твору (голосно – тихо, швидко – повільно, високо – низько);
- навчати пов'язувати рухи з музикою в іграх, вправах, таночках; впізнавати і відчувати ритм (крок, біг); заохочувати до музично-рухливих ігор, навчати реагувати на зміну музики під час гри, злагоджено діяти, сприяти вдосконаленню виразності рухів та отриманню позитивних емоцій;
- ознайомлювати з дитячими музичними інструментами, їх звучанням, тембровим різноманіттям звуків; розвивати вміння розрізняти їхнє звучання (бубон, брязкальце, барабан, дудка тощо), диференціювати звуки за висотою; відтворювати їх на музичних іграшках та дитячих музичних інструментах.

Виховні:

- виховувати позитивне ставлення до звуків довкілля (природного, предметного, соціального);

- плекати інтерес до музичних звуків, виховувати сприйнятливність як базову якість особистості;
- виховувати здатність слухати музичні твори до кінця, емоційно відгукуватися на характер мелодії та її образний зміст;
- заохочувати до самостійності, схвалювати бажання взяти участь в іграх, розвагах, святкових ранках.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Дорослий створює середовище, насичене різноманітними звуками — приємними звуками людського голосу та музичних інструментів, які дитина чує, запам'ятовує, відтворює, може доповнити рухами, жестами, мімікою, збагатити словами. З цією метою слід розширювати обсяг звукового матеріалу, з яким ознайомлюють дитину, збільшувати кількість озвучених предметів (використовувати предмети побуту: пластикові пляшки, целофанові пакети, папір різної фактури тощо), музичних іграшок, дитячих музичних інструментів, давати можливість дітям діяти з ними.

Твори класичної й сучасної музики, з якими ознайомлюють дітей, мають бути високохудожніми, цікавими, захопливими, завершеними за змістом. Бажано віддавати перевагу слуханню інструментальних музичних творів. Твори з віршованим текстом можуть займати п'яту частину репертуару для слухання. Це обумовлено тим, що бажано змалку розвивати вміння дитини вслухатися в звуковий образ, емоційно відгукуватися на його виразну сутність. Натомість, коли діти зосереджують увагу лише на тексті, його змісті як більш зрозумілому для себе, музика залишається поза їх увагою, а відповідно і сприйманням.

Доцільно надавати дитині змогу активно діяти під час прослуховування музики (наприклад, ритмічно пружинити на великому гімнастичному м'ячі, підкидати повітряні кульки тощо), емоційно реагувати. Пропонуючи увазі дитині раннього віку музичний репертуар, важливо враховувати обсяг її слухової уваги.

Добираючи пісенний репертуар, дорослий має пам'ятати, що словниковий запас дитини ще дуже обмежений, а зміст пісень має бути зрозумілим і цікавим для неї. Тож текст має бути коротким та простим для промовляння, а мелодія — складатися із повторюваних простих і коротких фраз. Для стимулювання інтересу до співу бажано вправляти дітей у співі а капелла. Під час таких занять важливо підтримувати в дитини віру в себе, допомагати їй долати невпевненість, напруженість, сором'язливість.

Музично-ритмічні рухи в цьому віці є засобом аналізування музичного твору. Музика не лише є супроводом, тлом, а й визначає сутність рухів. Важливо розвивати вміння дитини добирати рухи відповідно до характеру музики, надавати їм виразності, а не лише прагнути чіткого виконання й заучування.

Завдяки використанню дитячих музичних інструментів дитина вчиться утворювати різні шуми, звуки. Імпровізування зі звуками й ритмами є засобом, щоб виразити те, що вона не в змозі сповна передати словами. Завдяки музикуванню на ударних дитячих музичних інструментах дитина усвідомлює, яким може бути звук, захоплюється цим.

Показники компетентності дитини на кінець третього року життя

Знання	<p><i>Шуми і звуки довкілля.</i> Диференціює природні, побутові звуки та ті, що пов'язані з діяльністю та спілкуванням людей; розпізнає різні звуки природи (вітру; води; піску, що сиплеться; камінців, що падають); голоси птахів (півня, голуба, ворони, горобця), тварин (кішки, собаки, корови, свині), людей (рідних, знайомих, незнайомих; людей різного віку, статі); звуки, пов'язані з діяльністю людей (з ремонтом побутових приладів, водінням легкового автомобіля або вантажівки, із будівництвом, лікуванням, приготуванням їжі тощо).</p> <p><i>Музичні звуки.</i> Має уявлення про різні музичні звуки (спів людини, звуки музичних інструментів та іграшок); знайома з особливостями звучання відомих їй музичних іграшок, дитячих музичних інструментів (брязкальця, барабана, бубна, металофона тощо); знає інтонації та тембри голосів дорослих та однолітків.</p> <p><i>Музична діяльність.</i> Знає тексти творів дитячого музичного фольклору (забавлянок, потішок, пісень-ігор тощо); знає способи звукотворення на дитячих музичних інструментах</p>
Уміння	<p><i>Шуми і звуки довкілля.</i> Встановлює джерело шумів та звуків; указує жестом і словом напрямок надходження природних звуків (голоси знайомих тварин, звуки природних явищ тощо), побутових шумів та звуків (прибирання, умивання, вдягання, упорядкування іграшок, прання білизни тощо), діяльності людей (рух транспорту, майстрування, ремонт); здатна визначити настрій людей, які спілкуються (радіють, сваряться, спокійно розмовляють, сміються, лякаються тощо).</p> <p><i>Музичні звуки.</i> Виокремлює музичні звуки зі звукового простору, розрізняє голоси дорослих та однолітків, диференціює інтонації, тембри, акценти, наслідує їх; упізнає звучання знайомих музичних інструментів та іграшок, виділяє звучання певного предмета з низки інших; зосереджується на звучанні незнайомих музичних інструментів; прагне видобути звуки самостійно; визначає, який зі знайомих інструментів звучить; розпізнає контрастне звучання.</p>

	<p><i>Музична діяльність.</i> Уважно слухає музику, розрізняє її настрій, контрастні особливості звучання музичного твору (голосно – тихо, швидко – повільно, високо – низько); підспівує, з допомогою дорослого відтворює невеликі пісеньки, прості інтонації; виразними рухами передає нескладні художні образи; реагує на зміну музики під час гри; відтворює звуки на музичних іграшках та дитячих ударних музичних інструментах</p>
<p>Базові якості</p>	<p><i>Сприйнятливість.</i> Чутлива до звуків природи (вітру, дощу, листя, води, голосів тварин тощо), емоційно реагує на голос людини та звуки, пов'язані з її діяльністю (мовлення, майстрування, писання, тощо); отримує задоволення від слухання музичних творів різних жанрів.</p> <p><i>Допитливість.</i> Зацікавлено повертає голову в напрямку звука, який почула, намагається визначити його походження; просить дорослого розповісти їй про звукове розмаїття; виявляє бажання відтворити незнайомі звуки, радіє цьому.</p> <p><i>Самостійність.</i> Намагається самостійно відтворити знайомі звуки різного характеру, сили та походження; пробує музикувати, наслідуючи дорослого, виявляючи прагнення спробувати по-своєму.</p> <p><i>Креативність.</i> Вдається до перших спроб імпровізації під час музикування на дитячих інструментах, у танцювальних рухах під музичний супровід</p>

СВІТ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

ВІКОВІ МОЖЛИВОСТІ

Дитина активно набуває елементарних умінь та навичок сприймання театрального дійства: у розіграних дорослим драматизаціях за змістом знайомих дитині творів українського фольклору, казок упізнає персонажів, емоційно реагує на них вигуками, усмішкою, мімікою; симпатизує позитивним персонажам та засмучується через негативні дії інших. На другому–третьому роках життя дитина під час ігрової діяльності виконує елементарні дії відповідно до тексту твору, на прохання дорослого імітує рухи та дії персонажів, повторює деякі з них з іграшками під час повторного розповідання, показу казки. У театралізованій грі дитини домінує маніпулювання іграшками, пересування фігурок. Вона обстежує фігурки іграшок, театральні атрибути, торкаючись до них пальцями; передає почуття мімікою, жестами, рухами, інтонацією, діями з іграшками, словами; розігрує (з допомогою дорослого та частково самостійно) тексти забавлянок, потішок, пісень, віршів із наочністю і без неї; іноді повторює за персонажами звернення, примовки, намагається самостійно наслідувати окремі слова з відомих текстів. Під час сценічної творчої діяльності дитина з допомогою дорослого епізодично

інсценує тексти коротеньких віршів, коліскових, народних пісень, знайомих казок («Колобок», «Ріпка», «Курочка Ряба», «Рукавичка») з використанням декорацій, атрибутів, костюмів та під музичний супровід.

Другий рік життя

Ознайомлення з творами мистецтва. Дитина сприймає колір, форму, фактуру предметів та активно реагує на голос, звуки, міміку, шумові ефекти, музику, рух театральних атрибутів, персонажів. Вона зацікавлено слухає, сприймає малі поетичні фольклорні твори — потішки, забавлянки, віршики. Дитина прислухається до музичного супроводу театралізованих ігор. Вона продовжує розглядати, обстежувати пальчиками народні іграшки. Зацікавлено спостерігає за рухом персонажів різних видів театру — лялькового, пальчикового, драматичного.

Художньо-практична діяльність. Дитина вже спроможна виконати елементарні дії відповідно до тексту на прохання дорослого. Протягом певного часу вона зосереджено спостерігає за персонажами та емоційно реагує на них голосним сміхом, жестикулюванням, підстрибуванням. Поступово починає все виразніше передавати почуття мімікою, жестами, рухами, інтонацією, діями з іграшками, словами, емоціями. Дитина уважно спостерігає за театральним дійством та долучається до розігрування з дорослим текстів забавлянок, потішок, пісень, віршів із наочністю. З'являється інтерес до певних ролей.

Елементи дитячої творчості. Дитина все частіше інтонацією наслідує спів дорослого, голоси тварин, птахів, відтворюючи знайомі казки, поезії, фольклорні твори. Вона намагається передати настрій через міміку, вигуки, рухи, жести. Дитина відтворює окремі дії знайомих персонажів відповідними рухами тіла під ритмічну музику, імітує танок. Може самостійно обрати, приміряти елементи костюма для театралізованої гри; наслідувати окремі слова з відомих текстів. Робить спроби самостійно повторити за персонажами звернення, примовки, слова прощання.

Третій рік життя

Ознайомлення з творами мистецтва. Дитина сприймає голос, ритмічні звуки; проявляє специфічну реакцію на колір та рух. Вона починає проявляти інтерес до театралізацій. Може виразити словами, мімікою, жестами, рухами свої почуття. Завдяки наслідувальним діям повторює еталонні зразки запитань, звернень, пояснень, поповнюючи словниковий запас. Дитина з допомогою дорослого починає відчувати ритм

поезії, зацікавлено спостерігає за діями персонажів різних видів театралізованих ігор — іграшок, картинок, ляльок, фланелеграфа; способами відтворення знайомих дій персонажами.

Художньо-практична діяльність. Дитина починає звертати більшу увагу на колір, форму, фактуру. Вона прислухається до музичного супроводу, розглядає та впізнає знайомі ігри. Посилюється бажання дитини розглядати, досліджувати дотиками пальчиків об'ємні форми та використовувати за призначенням елементарні театральні атрибути. Удосконалюється здатність виконувати елементарні ігрові дії, супроводжувати їх відповідними емоціями (під мелодійну музику — підспівувати, під сумну — пригортатися до дорослого). Дитина прагне наслідувати дії рідних і близьких дорослих, літературних та казкових персонажів. Вона ефективно засвоює нове, оволодіває здатністю до самодіяльності.

Елементи дитячої творчості. Прислухаючись до дорослого, дитина наслідує його інтонації, жести, поведінку. Вона активно досліджує та використовує елементарне театральне знаряддя. Може знайти нове застосування предметам, речам, матеріалам. Дитина радіє своїм відкриттям, усе частіше починає фантазувати, любить діяти з різними предметами. Вона досить вправно наслідує звуки персонажів театралізованої гри.

ОСНОВНІ ОСВІТНІ ЗАВДАННЯ

Розвивальні:

- стимулювати здатність спостерігати, слухати, імітувати та сприяти запам'ятовуванню;
- спонукати до адекватного реагування на театралізовані дії та розвивати їх емоційне сприймання;
- заохочувати до часткового повтору співу, елементів таночків, відтворення дій персонажів казок, малих творів українського фольклору; до спостереження та сприймання театралізованих дій, до прояву своїх емоцій.

Навчальні:

- ознайомлювати з різними видами театру — ляльковим, тінювим, пальчиковим, драматичним; створювати сприятливі умови для впізнання різних видів театру;
- вправляти в сприйманні театралізованих дій, адекватному реагуванні на них, переживанні різноманітних емоцій;
- залучати до виконання посильних театральних дій, театралізованих ігор, домірної віку участі в лялькових виставах за творами різних жанрів;

- формувати вміння стежити за ігровими діями дорослого, які він супроводжує виразними словами;
- навчати імітувати дії та рухи персонажів театралізації відповідно до тексту;
- спонукати до самостійного співу, танців, відтворення дій персонажів казок, літературних творів.

Виховні:

- виховувати позитивне емоційне ставлення до театрального мистецтва;
- сприяти отриманню задоволення від набутих вражень, звуконаслідування та повторення відповідних рухів;
- заохочувати та підтримувати радісний настрій під час сприймання малих поетичних фольклорних творів (потішок, забавлянок, віршиків);
- схвалювати та підтримувати бажання досліджувати та використовувати за призначенням елементарні театральні атрибути.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Дорослий добирає малі поетичні фольклорні твори, організовує ознайомлення з ними у вигляді коротеньких занять (ігри-забавлянки, імпровізації-жарти, покази міні-вистав різних видів театру). Активна взаємодія дитини з дорослим та однолітками під час показу театральної вистави та театралізованої гри забезпечує запам'ятовування театральних дій. Педагог пропонує для слухання записи голосів різних птахів, звірів і звуків явищ природи; стимулює наслідування голосів в ігровій формі. Для виокремлення красивого – некрасивого в театральних атрибутах, костюмах він пропонує дитині ігрові вправи — ряження, інсценування віршів, казок.

Під час театральної діяльності дорослий використовує книжку-іграшку, книжку-розкладанку, різні види театру; дає дитині змогу вільно діяти з театральними атрибутами, зокрема предметами, одягом та іграшками; сприяє входженню в образ, переживанню яскравих хвилин хвилювання.

Дорослий підтримує різні форми театральної діяльності, ініційовані самою дитиною (ряження; примовляння віршиків, потішок, пестушок; проспівування пісеньок, колискових під час ігрових дій з іграшками). Він заохочує бажання дитини розглядати театральні атрибути, обстежувати їх, виражати свої почуття і не лише схвалює вдалі спроби, а й оптимістично підтримує дитину, мотивуючи на майбутню про-

дуктивну діяльність. Емоційне сприймання народної іграшки, атрибутів до народних казок добре поєднуються з розгляданням ілюстрацій, картинок до казок та ігровими вправами. Дорослий пропонує дитині маніпулювати іграшками, пересувати фігурки під час організованої театралізованої гри; проводить відповідні ігрові дії під ритмічну музику не довше, ніж протягом 7–10 хв.

Організовані ігри-заняття («Ряження ляльки», «Одягни себе», «Причепури друга» тощо) сприяють самостійному дослідженню, використанню елементарного театрального знаряддя, масок; звучання музики спонукає до наслідування, а згодом і до імпровізування в танцювальних рухах, співах, міміці тощо. Обстеження об'ємних та площинних форм театральних атрибутів з різною фактурою сприяє розширенню емоційно-чуттєвої сфери дитини (приємно – неприємно).

Показники компетентності дитини на кінець третього року життя

Знання	<p><i>Ознайомлення з творами мистецтва.</i> Впізнає знайомий твір, представлений засобами театралізації.</p> <p><i>Художньо-практична діяльність.</i> Сприймає різні види театру (ляльковий, пальчиковий, драматичний), називає деякі з них; знає й називає персонажів знайомих вистав; знає, що ляльку та іграшкових тваринок можна використати під час театралізації; пам'ятає окремі звуки, слова та дії персонажів знайомих творів, пісеньки з них тощо.</p> <p><i>Елементи дитячої творчості.</i> З допомогою дорослого починає одягатися в різне вбрання, використовувати різні театральні атрибути</p>
Уміння	<p><i>Ознайомлення з творами мистецтва.</i> Під час вистави впізнає знайому мелодію, римовані рядки вірша, слова казки, кольори на театральному вбранні та атрибутах.</p> <p><i>Художньо-практична діяльність.</i> Виявляє цікавість до різних видів театру (лялькового, тіньового, пальчикового, драматичного); впізнає персонажів вистави на картинках; звуками, окремими словами називає їх; зацікавлено сприймає мелодію, ритм, слова знайомої казки, адекватно реагує на них (усміхається, підспівує, рухає руками, головою, притупцює тощо); може з допомогою дорослого переповісти зміст театральної вистави, підспівати; прагне дотримуватися правил поведінки під час перегляду вистави; шукає підтримки з боку дорослого, очікує схвалення своїх вдалим ігрових дій.</p> <p><i>Елементи дитячої творчості.</i> Імітує звуки та дії знайомих персонажів, варіює їх; робить спроби використати по-новому театральні атрибути; періодично прагне діяти самостійно (співати, танцювати, відтворювати дії персонажів літературних творів); розігрує (з допомогою дорослого або самостійно), повторює разом із персонажами звернення, примовки; наслідує окремі слова з відомих текстів, дії персонажів, інтонуючи слова, відтворюючи мелодію</p>

Базові якості	<p><i>Сприйнятливість.</i> Мімікою, жестами, співом, активними рухами реагує на знайомі казки, поезії, фольклорні твори; передає свій настрій вигуками, мімікою, жестами.</p> <p><i>Допитливість.</i> Придивляється, цікавиться новим, незнайомим; завдяки зрслий спостережливості, що стає тривалішою та інтенсивнішою, розширюються уявлення про театральний світ; киває голівкою, показує пальцем, поглядом на те, що зацікавило, просить його показати чи дати.</p> <p><i>Самостійність.</i> Упізнає знайомі забавлянки, потішки, віршики, персонажів театралізованої гри; спочатку повторює за дорослим, а згодом і самостійно; обирає та приміряє театральні костюми; прагне відтворити дії та слова.</p> <p><i>Людяність.</i> Адекватно реагує на доручення дорослого, радо на них відгукується, вербалізує враження від його виконання; емоційно реагує на настрій та дії персонажів театралізованої гри, виявляє співчуття до них; може поступитися, поділитися, допомогти; намагається наслідувати правила поведінки — розмовляє спокійним тоном, складає театральне знаряддя після гри, відчуває задоволення від порядку, дякує.</p> <p><i>Креативність.</i> Розрізняє види театральної діяльності, освоює найпростіші форми рольової поведінки, виявляє елементи творчості, відображаючи образні дії деяких персонажів та добираючи атрибути для них.</p> <p><i>Гідність.</i> Намагається виконати свою роль якомога ліпше, виявляє чутливість до визнання своїх дій значущим дорослим</p>
----------------------	--

СВІТ ЛІТЕРАТУРНОГО МИСТЕЦТВА

ВІКОВІ МОЖЛИВОСТІ

Дитина активно сприймає художні твори, особливо малі фольклорні жанри, та ті художні твори, дійовими особами яких є діти й тварини. Емоційно реагує на казки, вірші, оповідання; відчуває ритм поезії, рухається відповідно до нього, долучається до промовляння поетичних текстів; уважно слухає доступні вікові художні тексти; відповідає на запитання дорослого, висловлюється з приводу сприйнятого, супроводжує процес розглядання ілюстрацій у книжках, альбомах окремими словами, фразами. Дитина повторює за дорослим деякі слова, тексти пісень, супроводжуючи їх жестами, діями; повторює зачини, кінцівки, повтори пісеньки, звуконаслідувальні дії; відтворює з допомогою дорослого та самостійно кілька народних пісень, віршів, забавлянок, супроводжуючи їх виконання відповідними рухами, жестами, діями з іграшками.

Другий рік життя

Ознайомлення з творами мистецтва. Дитина зацікавлено розглядає ілюстрації у книжках-іграшках, книжках з казками та віршами. Вона впізнає та емоційно реагує на персонажів казок, літературних творів, добре їх запам'ятовує. Завдяки цьому дитина може відповісти на прості запитання, повторити окремі слова, вислови з віршків і казок. Вона розуміє зміст народних казок, коротких оповідань.

Художньо-практична діяльність. Дитина уважно слухає художній текст, адекватно реагує на його зміст. На прохання дорослого вона може виконати елементарні ігрові дії, що відповідають тексту віршків, пестушок, казок. З допомогою і на прохання дорослого будує фрази під час розгортання театралізованого сюжету. Вона здатна впізнати та емоційно позитивно зреагувати на зміст знайомих фольклорних творів. На прохання дорослого та за його підтримки дитина може виразно розповісти напам'ять одну-дві забавлянки, потішки, пісеньки.

Елементи дитячої творчості. Дитина інтонацією наслідує спів дорослого. Виявляє зацікавленість під час спільного розглядання та читання книжок-розкладанок. Під час повторного читання повторює окремі фрази, індивідуалізує їх інтонування.

Третій рік життя

Ознайомлення з творами мистецтва. Дитина здатна уважно слухати художній текст та емоційно реагувати на нього. Вона стає емоційно сприйнятливою до літературних творів, проявляє до них неабияку цікавість. Спроможна впізнати за обкладинкою книжку, позитивно відреагувати на її зовнішній вигляд. Дитина починає все ліпше розуміти зміст прочитаного, запам'ятовує коротенькі віршовані твори та казочки, на прохання дорослого та за його підтримки може їх відтворити. Вона позитивно реагує на пропозицію дорослого прочитати знайомі фольклорні твори, народні казки, короткі оповідання.

Художньо-практична діяльність. Після прочитання дорослим літературних творів дитина намагається відтворити слова улюблених персонажів. Вона імітує звучання їхнього голосу (силу, тембр, інтонацію), їхні дії (бігає, ловить, шукає, ховається тощо), характер ставлення (доброзичливе, турботливе, співчутливе, негативне). Завдяки досвіду наслідування дорослого дитина може вдатися до ігрових дій, що відповідають тексту віршів, пестушок, казок. Час від часу вона

повторює деякі слова, вислови з віршів і казок. Завдяки зрослим інтелектуальним можливостям дитина навчається уважно розглядати ілюстрації, впізнавати літературних персонажів, адресувати дорослому свої елементарні запитання, відповідати на поставлені їй.

Елементи дитячої творчості. Час від часу дитина за власним бажанням самостійно розглядає книжки-розкладанки, коментує побачене в них. Під час повторного читання вірша, казки вона може повторити окремі фрази, інтонацію дорослого. Завдяки запам'ятовуванню та орієнтації на ритуальність дій вона починає підказувати дорослому текст, ініціювати бажання слухати його знову і знову.

ОСНОВНІ ОСВІТНІ ЗАВДАННЯ

Розвивальні:

- розвивати емоційну чутливість до літературних творів;
- плекати цікавість до книжок для дітей;
- розвивати здатність уважно слухати художній текст і активно реагувати на його зміст;
- збагачувати й поповнювати словник, розвивати інтонаційну виразність мовлення, образне мислення, фантазію.

Навчальні:

- ознайомлювати з поезіями малих фольклорних жанрів та літературними творами, виробляти вміння їх слухати разом з іншими дітьми;
- формувати вміння не лише слухати, а й чути, розпізнавати інтонацію голосу, розглядати ілюстрації, гортати сторінки по одному аркушу;
- вправляти в умінні запам'ятовувати й на прохання дорослого виразно розповідати забавлянки, потішки, короткі вірші, уривки зі знайомих казок;
- навчати гортати сторінки по одному аркушу;
- вправляти у відтворенні нових слів під час самостійної діяльності (коментованому розгляданні ілюстрацій до літературних творів, декламуванні, обігранні змісту казок та віршів, використанні книжок-розкладанок, книжок-іграшок, книжок-ширмочок);
- сприяти усвідомленню змісту простих літературних творів.

Виховні:

- виховувати любов до дитячої книжки;
- плекати вміння дотримуватися правил поведінки під час читання дорослим книжок, дослухати до кінця, не перебивати дорослого;
- виховувати уважність, витривалість під час стеження за розвитком подій у художньому творі;
- схвалювати самостійні намагання відтворити короткий текст;
- формувати бережливе ставлення до книжки, звичку класти її на полицю в шафі.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Оптимальними умовами для розвитку в дитини цього віку ціннісного ставлення до книжки є поєднання дорослим різних форм організації її життєдіяльності — ігор, розваг, коротеньких занять (розповідання, читання казок, віршів, оповідань; виразне читання та обігрування поетичних текстів; ознайомлення з малими фольклорними жанрами), а також наявність цікавості дитини до книжки, уважність під час слухання художніх творів та розглядання ілюстрацій.

Дорослий сприяє запам'ятовуванню творів, малих фольклорних жанрів (потішок, забавлянок, примовок, пісеньок); розкриттю типових фольклорних образів (Лисички-Сестрички, Півника-Гребінця, Котика-Муркотика, Вовчика-Братика); впізнаванню знайомих персонажів казки у книжці на ілюстраціях; усвідомленню призначення колісанок, потішок, застосуванню їх під час ігрової діяльності. Дорослий підтримує цікавість до книжки, уважність під час слухання художніх творів та розглядання ілюстрацій; уміння впізнавати та емоційно позитивно реагувати на зміст знайомих фольклорних творів. Він стимулює здатність дитини напам'ять виразно розповідати дві-три забавлянки, потішки, пісеньки з його допомогою; емоційно сприймати, розуміти зміст народних казок, коротких оповідань. При читанні знайомих творів повторювати окремі фрази, звуконаслідувальні дії, намагатися підказувати текст дорослому, брати участь у його промовлянні; впізнавати знайомих персонажів у книжках на ілюстраціях, супроводжувати розглядання поясненнями, окремими словами; відповідати на запитання за змістом казки, оповідання словами, реченнями. Дорослий спонукає дитину до вивчення двох-трьох віршів; розвиває спроможність з його допомогою розігрувати уривки добре знайомих віршів, казок, забавлянок.

Показники компетентності дитини на кінець третього року життя

Знання	<p><i>Ознайомлення з творами мистецтва.</i> Може назвати кілька знайомих творів (забавлянки, потішки, вірші, казки, оповідання); розуміє їх зміст, ставить дорослому елементарні запитання; знає два–три вірші напам'ять.</p> <p><i>Художньо-практична діяльність.</i> Знає, що перегортати сторінки слід по одному аркушу й обережно; розуміє зміст невеликих оповідок і казок про людей, тварин; знає, як поставити запитання дорослому щодо прочитаного («Що це?», «Де?», «Чому?», «Як?»).</p> <p><i>Елементи дитячої творчості.</i> По-своєму озвучує персонажів знайомих творів</p>
Уміння	<p><i>Ознайомлення з творами мистецтва.</i> Серед знайомих літературних творів (віршів, оповідок, казок) має улюблені; з певною періодичністю ініціює їх повторне читання; радіє цьому (плескає в долоні, підстрибує, підспівує).</p> <p><i>Художньо-практична діяльність.</i> Бере участь у спільному з дорослим промовлянні текстів; відчуває мелодійність віршів, ритм, адекватно реагує на них (усміхається, підспівує, рухає руками, головою, притупцює; мімікою, жестами, вигуками реагує на знайомих літературних персонажів; розглядаючи ілюстрацію, називає кілька зображень на ній, супроводжує розглядання ілюстрацій поясненнями; окремими словами та реченнями відповідає на запитання за змістом вірша, оповідання, казки; з допомогою дорослого розігрує уривки добре знайомих віршів, казок.</p> <p><i>Елементи дитячої творчості.</i> З допомогою дорослого та самостійно відтворює дії персонажів літературних творів; намагається урізноманітнити інсценування текстів літературних творів з наочністю і без неї; повторює за персонажами звернення, примовки, окремі слова з відомих текстів; варіює своє виконання</p>
Базові якості	<p><i>Сприйнятливість.</i> Упізнає на слух тексти знайомих казок, віршів, оповідок, співанок, загадок; з допомогою дорослого та самостійно характеризує основні особливості персонажів.</p> <p><i>Самостійність.</i> Самостійно протягом короткого проміжку часу розглядає ілюстровані книжки, книжки-ширмочки, дитячі журнали.</p> <p><i>Людянність.</i> Адекватно реагує на доручення дорослого принести, потримати книжки; може поступитися під час вибору книжки, допомагає їх розставити, розкласти на полиці.</p> <p><i>Креативність.</i> Намагається елементарно варіювати, видозмінювати засвоєні способи дій з картинками, ілюстраціями, книжками.</p> <p><i>Гідність.</i> Хворобливо реагує на зауваження, спроби тиснути на неї, образи, що принижують її гідність; ображається, виявляє високу потребу у визнанні її досягнень дорослими, особливо рідними.</p> <p><i>Відповідальність.</i> Упорядковує, прибирає за собою книжки, бережливо ставиться до них</p>

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДІЯЛЬНІСТЬ ДИТИНИ»

ВІКОВІ МОЖЛИВОСТІ

У ранньому віці в дитини формується нове ставлення до предметів — вони починають бути для неї не лише об'єктами, зручними для маніпуляцій, а й речами певного призначення і способу використання. Основні інтереси дитини пов'язані з оволодінням новими діями з предметами. У віці від року до трьох дитина оволодіває значними вміннями — від повзання переходить до прямоходіння, її руки стають усе вправнішими, дії — цілеспрямованими й координованими. Вона використовує мовлення як засіб спілкування, усе більше потребує дорослого як партнера у спільних предметних діях, наставника, помічника. Оволодіння рухами власного тіла посилює впевненість у собі, спонукає долати незначні труднощі, досягати мети. Дитина вміє дивитися й бачити, слухати й чути, керувати рухами своїх рук. Завдяки цьому вона активна в діях і прагненні спілкуватися з дорослими. Провідною діяльністю дитини раннього віку є предметна.

Другий рік життя

Півторарічна дитина вільно пересувається прямою ногою, її рухи стають вільнішими, менш напруженими. Вона мовби навмисно шукає додаткових труднощів (гірку, сходинку, нерівність) під час пересування, потребує постійного вправляння у рухах. Завдяки прямоходінню дитина починає вільніше й самостійніше спілкуватися із зовнішнім світом. Вона ліпше орієнтується у просторі, м'язове відчуття стає мірою відліку відстані та розміщення предметів у просторі. Коло об'єктів уваги дитини розширюється, вона отримує можливість діяти з різними предметами, збагачувати свій досвід ознайомлення з ними та їх властивостями. Завдяки показу дорослого дитина відкриває для себе функції предметів, починає розуміти і засвоювати пряме призначення ложки, чашки, тарілки, колиски, стільця тощо.

Спочатку дитина виконує засвоєну дію лише з окремими предметами. Поступово, знаючи справжнє призначення кожного з них, вона жартюма може використати їх і не за призначенням. Засвоюючи дії

з використання предметів побуту, дитина освоює і правила поводження з ними (чашку не кидають, її тримають двома руками тощо). З оволодінням предметною діяльністю змінюється характер орієнтації дитини в нових ситуаціях, коли вона бачить перед собою новий предмет. Спочатку дитина діє з ним відомим способом, потім починає з'ясовувати, для чого він, як його можна використати — прагнення розібратися «що це таке?» змінюється на прагнення дізнатися «що з цим можна робити?». Оволодіння предметною діяльністю є передумовою появи на другому році життя самостійності під час гри.

Дитина наслідує за показом дорослого ігрові дії з образними іграшками. Під час відображувальної гри вона відтворює з ними все більше специфічних реальних побутових дій із власного досвіду та таких, які вона помітила у дорослих або дітей; встановлює прості зв'язки між діями (водить, годує, укладає спати); узагальнює вже відомі дії з перенесенням їх в ігрові дії з іншими образами (з ляльки на іграшкових тварин). Дитина розвиває відображувальну гру від однакових до низки різних дій у певному життєвому взаємозв'язку — як епізодичне започаткування сюжету гри. Відбувається розвиток початкової стадії сюжетної гри як низки взаємопов'язаних ігрових дій у конкретній ситуації. Дитина виконує ігрові дії на основі життєвого досвіду, їх часто зумовлює іграшка. Дитина опановує предметні дії через ігри.

Третій рік життя

Дитина вміє застосовувати за призначенням певну кількість предметів побуту. Вона здатна виконувати більшу кількість дій із самообслуговування; спілкується з дорослими та іншими дітьми за допомогою мовлення; дотримується елементарних правил поведінки. Окрім предметів із фіксованим функціональним призначенням і способами дії, дитина починає з допомогою дорослого використовувати поліфункціональні предмети, якими можна замінювати інші, користуватися ними вільніше (кубики, м'ячі). Найбільше значення для розвитку особистості мають співвідносні (установлення просторових відношень між предметами або їх частинами з урахуванням форми, величини, кольору — складання з кілець пірамідки, мотрійки) і знаряддеві дії (використання одного предмета для впливу на інший — олівець, лопатка, палиця).

На третьому році життя під час відображувальної гри дитина виконує ігрові дії у «життєвій» послідовності; повніше й різноманітніше діє з іграшками. Проте сюжети залишаються уривчастими, нелогічними, нестійкими. Дитина виконує певні рольові дії. Проявляє уяву, наділяючи предмети уявними якостями згідно з потребами гри; функції

предметів-замінників пов'язує з їх загальним виглядом чи зовнішніми ознаками (паличка — ложка, градусник; кулька — яблуко), називає уявні властивості іграшок (лялька хвора, печиво смачне).

Наприкінці третього року життя дитина копіює дії дорослих з найближчого оточення, адекватно сприймає рольові дії інших дітей. Завдяки ігровим діям входить в уявну роль і, врешті, ідентифікує себе з нею. Це є перехідним етапом до творчої рольової гри. Дитина зберігає стійку цікавість до процесуальної гри, зацікавлена також результатом своїх предметних та ігрових дій.

ОСНОВНІ ОСВІТНІ ЗАВДАННЯ

Розвивальні:

- стимулювати активність, спрямовану на обстеження предметів найближчого довкілля та дії з ними;
- розвивати вміння диференціювати ціле та частини (розбирати, збирати);
- сприяти становленню самостійності, творчої ініціативи;
- створювати умови для закладання основ сюжетно-відображувальної гри та трудової діяльності;
- розвивати самосвідомість.

Навчальні:

- навчати відкривати фізичні (колір, величину, форму) та динамічні властивості предметів;
- вправляти в умінні визначати просторові відношення між предметами найближчого довкілля;
- допомагати освоювати функціональне призначення предметів найближчого довкілля та способи їх використання;
- спонукати до відображувальної гри з використанням предметів-замінників, відображення простих подій з життя.

Виховні:

- формувати позитивне ставлення до виконання елементарних трудових доручень;
- прищеплювати звичку доводити розпочату справу до кінця;
- виховувати працелюбність, акуратність, старанність;
- викликати бажання грати поряд та разом з іншими дітьми, брати на себе певну роль.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Базуючись на новоутвореннях віку немовляти (хапальних та наслідувальних діях, зацікавленому ставленні до спілкування з дорослим, початках самосвідомості), дорослий створює сприятливі умови для формування

в дитини другого-третього років життя предметної діяльності. При цьому він ураховує індивідуальний темп розвитку дитини, її високу чутливість, сприйнятливність до навчання. Дорослий допомагає дитині під час предметної діяльності відкрити власні можливості, стимулює її самостійні дії. Він збагачує, урізноманітнює предметно-ігрове середовище, розвиває наочно-дійове мислення дитини, пропонуючи їй розв'язати елементарні задачі з опорою на реальні предмети навколо неї.

Дорослий усвідомлює, що розвитку предметно-маніпулятивної діяльності сприятиме вправління дитини раннього віку у вільній ходьбі, що сприяє її автономізації, в умінні використовувати мовлення як засіб спілкування з дорослим та у власне предметних діях. Оскільки дитина цього віку багато бігає, хапає усе підряд, захоплено досліджує довкілля, дорослий регулює і варіює перелік доступних для її активних дій іграшок, атрибутів, матеріалів, забезпечує їх доцільну кількість. Він створює умови для досягнення дитиною успіху, що надихає її на подальші дії, спонукає бажання урізноманітнити їх, ускладнити. Організуючи спільну з дитиною діяльність, дорослий усвідомлює, що невдача в цьому віці пригнічує активність дій дитини, позбавляє її можливості насолодитися досягненим результатом, а критичні висловлювання, висміювання, соромлення стимулюють появу сумнівів щодо власних можливостей, невпевненість, ніяковість.

Надання дитині змоги проявляти активність сприяє розвитку її чутливості, м'язового відчуття, умілості рук. Завдяки цьому вона вчиться диференціювати кольори, звуки, форму, величину предметів, власні рухи та дії, вдосконалюються її рухові навички, розвивається дрібна моторика рук. Доцільно пропонувати дитині час від часу нахилитися, щоб підняти предмет, копнути ногою або кинути двома руками м'яч, балансувати певний час на одній нозі, намалювати кольоровою крейдою щось знайоме, нанизати кільця, перегорнути сторінки книжки тощо.

Однією з умов ефективного розвитку предметної діяльності дитини є наявність іграшок: пірамідок, мотрійок, вкладок різних кольорів, величин, форм, фактур, які потрібні для розвитку співвідносних дій. Також їй потрібні іграшки для розвитку знаряддевих дій: ляльки, машини, будівельний матеріал.

Важливим напрямом педагогічної діяльності є допомога дитині в освоєнні простору. Завдяки відчуттям від рухів м'язів дитина встановлює зв'язок між зоровим сприйманням певного предмета і своїми рухами, вчиться більш-менш точно визначати його місцезнаходження. Добре, якщо дорослий допомагає дитині помітити щось нове у відомих речах, стимулює її ініціативні рухи й елементарні творчі дії (пропонує побудувати, намалювати, розповісти щось за власним бажанням).

Особливий напрям педагогічної діяльності пов'язаний з розвитком у дитини раннього віку самосвідомості. Предметна діяльність дає змогу дитині усвідомити свої зрослі можливості, відкрити свої сильні сторони, пишатися своїми успіхами, порівнювати свої досягнення з результатами діяльності батьків (педагогів), розуміти відмінність можливостей дітей і дорослих. Спільна з дорослим предметна діяльність уможливорює формування в дитини загального Я-образу, зародкових форм саморегуляції — вміння стриматися від плачу, визнати свою помилку, завершити розпочату справу, виявити самовладання й витримку.

Важливо підтримувати дитину у складних ситуаціях, допомагати їй упоратися з труднощами, висловлювати віру в її можливості.

Дорослий керується в організації життєдіяльності дитини тим, що центральним у розвитку її предметної діяльності є вправління в уміннях з'ясовувати призначення предметів та використовувати їх за призначенням. Оскільки оволодіння цими вміннями можливе лише за умов співпраці з дорослим, основною формою якої є мовленнєве спілкування, дорослий має усвідомлювати особливу роль мовленнєвого розвитку в становленні маніпулятивно-предметної діяльності.

Показники компетентності дитини на кінець третього року життя

Знання	<i>Предметна діяльність.</i> Має уявлення про основні функції предметів найближчого довкілля; знає, для чого потрібні чашка, ложка, тарілка, одяг тощо; орієнтується в основних фізичних (колір, величина, форма) та динамічних (рух) властивостях предметів найближчого довкілля, їх просторових відношеннях (близько, далеко)
Уміння	<i>Предметна діяльність.</i> Розбирає, збирає пірамідку, мотрійку; з допомогою дорослого, а потім самостійно використовує за призначенням предмети найближчого довкілля; порівнює свої предметні дії з діями дорослого; бере на себе роль під час відображувальної гри, відображає в ній прості ситуації повсякденного життя; виявляє ініціативу у постановці та розв'язанні елементарного ігрового завдання
Базові якості	<p><i>Сприйнятливність.</i> Охоचे наслідувати дії дорослого; багаторазово повторює свої вдалі предметні дії; відтворює під час відображувальної гри ситуації з життя своєї родини, дошкільного закладу.</p> <p><i>Самостійність.</i> Виявляє високу активність, намагається знайомі дії з предметами виконати без втручання дорослого; ініціює варіації використання дій з предметами за призначенням і не за призначенням.</p> <p><i>Працелюбність.</i> Може певний час зацікавлено займатися предметно-практичною діяльністю, не відволікатися; намагається виконати дії правильно, домогтися бажаного результату.</p> <p><i>Гідність.</i> Прагне досягти успіху в предметно-практичній діяльності; радіє своїм досягненням; розраховує на визнання їх дорослим, схвалення</p>

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ»

ВІКОВІ МОЖЛИВОСТІ

Протягом раннього дитинства пізнавальний розвиток дитини відбувається у декілька етапів. Від року до півторарічного віку дитина починає виявляти надзвичайну допитливість, активно вивчає все, що потрапляє у її поле зору та до її рук, *досліджує шляхом спроб і помилок*. Із півторарічного до дворічного віку з'являється символічне мислення, в основі якого лежать відображувальні дії. Це дає змогу дитині на підставі збережених у пам'яті образів-символів предметів відтворювати їх у потрібний момент. Дворічна дитина у своїх міркуваннях активно спирається на *уявлення*, що засвідчує початок наочно-образного мислення. Це уможливорюється завдяки розвитку мовлення — дитина означає образи словами. Характерною особливістю цього періоду є поява *егоцентричного мовлення* (дитина говорить без урахування зрозумілості свого мовлення для співрозмовника). Інтенсивно розвиваються сприймання і пам'ять. *Емоційна пам'ять* довготривала — дитина довго не забуває те, що її вразило. Першим кроком на шляху до розвитку уяви в ранньому дитинстві є *довільна пам'ять*.

Другий рік життя

Пізнавальний інтерес. Пізнавальний інтерес дитини та її активність у освоєнні світу виявляється в емоційній включеності в процес розв'язання практичних завдань, здивуванні, радості відкриття; виявленні допитливості, постановці простих запитань або використанні вказівних жестів щодо незнайомих предметів, природних об'єктів, явищ з метою отримання пояснень від дорослого про те, що її зацікавило. Серед запитань типові такі: «Що це?», «Навіщо?», «Де?».

Сенсорно-перцептивний досвід. Удосконалюється вміння дитини пізнавати довкілля та саму себе. Вона може свідомо фіксувати погляд, протягом певного часу зацікавлено спостерігати за об'єктами природи,

предметами, дорослими; звертає увагу на зміни в найближчому природному довкіллі та предметному середовищі, настрої членів родини; починає помічати виразне, рухливе. Сприймання ще лишається недосконалим: дитина не може помітити всі ознаки об'єкта, орієнтується переважно на якусь одну, лише вчиться послідовно й систематично роздивлятися об'єкт. Із півторарічного віку примірювальні дії скорочуються, дитина все частіше сприймає зором і оцінює відношення між об'єктами, тобто зорове сприймання поступово відділяється від тактильного та смакового й набуває домінантного значення. Дитина маніпулює природними об'єктами та предметами. Під час спільної з дорослим діяльності визначає їхні ознаки візуально, на дотик, нюх, смак. Проявляються елементарні дослідницькі дії з природними об'єктами та предметами, дитина цікавиться їхніми властивостями, порівнює їх між собою. Вона вчиться добирати та об'єднувати предмети або їх частини відповідно до форми та величини; надає їм певне взаємне положення у просторі. Порівнюючи властивості предметів, дитина використовує властивості одного для визначення властивостей інших, тобто починає усвідомлювати існування багатьох предметів з однаковими властивостями. Вона робить це в різний спосіб: наслідуючи дорослого, запам'ятовуючи порядок виконання дій із предметами; самостійно, шляхом спроб і помилок, добираючи та поєднуючи частини предметів. Розширюється простір інтересів: дитина досліджує малознайомі та незнайомі предмети в різних кімнатах; спостерігає за предметами не лише в житловому приміщенні, а й за його межами.

Логіко-математичний розвиток. Активно розвивається образна й моторна пам'ять. Дитина впізнає предмети, які бачила раніше, але не може відтворити в пам'яті образ предмета, якщо він не перебуває в полі зору. Після показу та називання дорослим вказує на певний об'єкт, на прохання дорослого знаходить у природному та предметному середовищах знайомі об'єкти, називає їх. Дитина запам'ятовує назви деяких природних об'єктів та предметів. Розв'язуючи різні практичні завдання, вчиться впливати одним предметом на інший, оволодіває опосередкованими діями, використовує предмети-знаряддя не лише у знайомих ситуаціях, а й у нових. Дитина починає використовувати предмети-замінники, встановлювати зв'язки між замінником та предметом. Наприкінці раннього віку вона замість здійснення реальних дій починає виконувати їх подумки, уявляючи ймовірні дії та їхні результати, тобто закладається підґрунтя для переходу від наочно-дійового до наочно-образного мислення. Під час інтенсивного освоєння предметного

середовища, оволодіння новими способами дій з предметами в дитини розвивається символічне мислення. Вона починає виокремлювати деякі властивості природних об'єктів, предметів, людей та свої; порівнювати, встановлювати подібність об'єктів пізнання за кольором, величиною, формою, положенням у просторі; встановлювати найпростіші причинно-наслідкові зв'язки між ними. Дитина може діяти не лише за зразком, а й за словесним поясненням (вибрати з двох-трьох кубиків різної величини потрібний). У неї починає формуватися здатність до узагальнення. Спочатку дитина узагальнює предмети за більш яскравими зовнішніми ознаками. Наприкінці другого року життя вона може поєднати предмети не лише за зовнішніми ознаками, а й за їх призначенням, упізнати їх зображення на картинці. Оволодіння елементарним мовленням уможливує вживання слів-назв, здатність співвідносити ознаку об'єкта пізнання зі словом, яке її позначає. Починає розвиватися уява: слухаючи казки, дитина уявляє персонажів, події та ситуації, спираючись на власний досвід, рухову, емоційну та образну пам'ять.

Цілісна картина світу. Образи об'єктів пізнання стають більш повними, чіткими й диференційованими. Дитина орієнтується в основних властивостях природних об'єктів, предметів з найближчого довкілля та їх функціях, властивостях людей та своїх власних; виокремлює знайоме й незнайоме. У неї формуються елементарні уявлення про фізичні властивості та внутрішнє життя людини; вона помічає емоційний стан дорослих членів родини, розрізняє різні вирази обличчя, чутлива до них. На основі наявних уявлень засвоює правила поведінки у природі, із предметним середовищем, іншими людьми; виявляє елементарну турботу про довкілля. Орієнтується в деяких небезпечних ситуаціях, які можуть бути в природному чи предметному середовищі.

Третій рік життя

Пізнавальний інтерес. Усе ширшим стає коло пізнавального інтересу дитини, її цікавить не лише те, що розміщене в найближчому природному, предметному та соціальному оточенні, а й поза ним. Зростає активність дитини, вона набуває більшої визначеності, спрямованості, стає стабільнішою. Дитина хоче не лише розглядати природні об'єкти, предмети найближчого довкілля, людей, а й діяти з ними (конструювати, досліджувати, елементарно експериментувати, ознайомлюватися з величиною, формою, кольором, особливостями матеріалу тощо). Дитина порівнює, добирає, вдивляється, намагається діяти, помиляється, з допомогою дорослого виправляє помилки, збагачуючи свої життєві

враження, особистий досвід. Пізнавальний інтерес виявляється не так в емоційній включеності в процес розв'язання практичних задач, як у захопленні експериментуванням з предметами, наполегливості та задоволенні, яке отримує дитина від власної дослідницької діяльності. Дитину цікавить усе невідоме й незрозуміле, вона спостерігає й запитує дорослого про предмет свого інтересу, використовує пошукові дії для визначення властивостей об'єктів пізнання, самостійно обстежує їх.

Сенсорно-перцептивний досвід. Дитина стає більш спостережливою та уважною, може тривалий час спостерігати за тим, що її зацікавило. Її увага стає гнучкішою, вона може переключитися зі спостереження на звертання дорослого. Сприймання стає все більш диференційованим; поліпшується здатність розрізняти предмети за кольором, виникає вміння розрізняти за відтінками; дитина включає колір до складу комплексної характеристики об'єктів (колір набуває значущості під час вибору та використання предметів). На незначній відстані дитина починає правильно сприймати розмір предметів. Формуються нові навички сприймання, дитина здатна здійснювати зоровий вибір за зразком, вчиться співвідносити предмети, може з двох предметів, різних за формою або величиною, обрати необхідний. Ускладнюється та урізноманітнюється її діяльність; дитина використовує більше, ніж раніше, предметів, знарядь, матеріалів. Відбувається перехід від маніпуляцій до ігор та використання предметів у практичних цілях. Розвиваються цілеспрямовані рухи дитини, вона може координовано працювати двома руками. Предметні дії стають вправнішими, дитина використовує предмети та основні знаряддя за призначенням. Предметні дії набувають узагальнювального характеру, відділяючись від тих предметів, на яких вони були засвоєні, тобто відбувається перенесення засвоєних дій в інші умови. Сприймання навколишнього світу стає найулюбленішим видом діяльності. Дитина придивляється, вдивляється, прислухається, пробує на дотик, з'єднує, роз'єднує, конструює, експериментує. Вона здатна розрізняти основні кольори, форми, величини, фактури предметів (м'який – твердий), співвідносити частини і ціле, їх розміщення у просторі.

Логіко-математичний розвиток. Продовжує розвиватися образна й моторна пам'ять. Дитина починає впізнавати те, що бачила раніше. Предмети, явища, ситуації вона запам'ятовує ліпше, ніж їхні назви. Дитині легше згадати свої рухи та відчуття, ніж їх образ. Пам'ять у цьому віці мимовільна. Дитина не ставить за мету щось запам'ятати або згадати, не володіє спеціальними способами запам'ятовування.

Збереження у пам'яті вражень значно залежить від зацікавленості дитини, привабливості – непривабливості події. Дитина запам'ятовує вірші, казки, розповіді, діалоги, якщо співпереживає їх персонажам. Водночас розвивається і смислова пам'ять: що більш осмислений матеріал запам'ятовує дитина, то ліпше він запам'ятовується. Дитині третього року життя властива допонятійна стадія мислення: вона плутається в основних категоріях; вважає, що всі об'єкти, які рухаються, живі; що об'єкти й люди з її фантазій реальні; що її бачення єдиноправильне. Наприкінці цього вікового періоду дитина спочатку практично, а потім і візуально визначає величину предметів і порівнює їх між собою (зіставляє кільця пірамідки від найменшого до найбільшого або навпаки); має уявлення про різні геометричні фігури (трикутник, круг, овал, квадрат, куля, піраміда, куб); розрізняє всі кольори веселки, впізнає їх відтінки (темний, світлий), встановлює елементарні причинно-наслідкові зв'язки на основі неповних, але конкретних образів та уявлень. Дитина використовує предмети-замінники. У неї виникає багато запитань.

Цілісна картина світу. Пізнання світу обумовлюється колом об'єктів, з якими контактує дитина під час ігрової діяльності вдома та в дошкільному закладі, транспорті, на вулиці. Збагачуються образи об'єктів пізнання, додається інформація про них, отримана на основі не лише зорового і тактильного сприймання, а й практичних дій з ними. Образи набувають все більшої узагальненості, дитина починає виокремлювати постійні ознаки, суттєві й несуттєві в об'єктах пізнання, звертає увагу на їхні функції та способи дії з ними. Значно розширюється коло спілкування дитини: поряд з рідними та близькими дорослими з'являються незнайомі в дошкільному закладі, транспорті, магазині, на вулиці. Дитина має уявлення про членів родини, їжу, деякі ситуації суспільного життя; починає усвідомлювати свою причетність до світу людей, свою спільність із ним. Вона орієнтується в основних предметах побуту і вжитку, знає їхні назви і призначення (посуду, одягу, іграшок, меблів, деяких засобів гігієни). Диференціює своє і чуже, може охарактеризувати його, порівняти з іншими. Розширюється коло уявлень дитини про об'єкти поза межами житла, про практичну діяльність дорослих. Вона має схематичні уявлення про деякі природні об'єкти, рослин, тварин, природні явища, про те, що люди навколо оцінюють як позитивне і негативне, про правила поведінки у природному, предметному та соціальному довіклі. Дитина має елементарні уявлення про своє ім'я, зовнішність, бажання, емоції, елементарні дії; у неї формується статево-рольове Я.

Вона починає розуміти необхідність передбачати наслідки своїх дій та ймовірні реакції на них дорослого, все частіше доводить розпочате до кінця. Стає чіткішою система ставлення дитини до себе та довкілля.

ОСНОВНІ ОСВІТНІ ЗАВДАННЯ

Розвивальні:

- формувати уважність у процесі спостереження за різними об'єктами;
- удосконалювати навички сприймання, обстеження різних предметів, природних об'єктів, а також спостереження за ними, предметною діяльністю, людьми та їхніми діями, власною зовнішністю;
- розвивати образну й моторну пам'ять, наочно-дійове мислення;
- розширювати простір для самостійних дій, збагачення життєвих вражень.

Навчальні:

- навчати дитину знаходити способи розв'язання практичних завдань за допомогою різних предметів;
- навчати вислуховувати відповіді на запитання;
- активізувати сприймання, навчати обстежувати різні об'єкти пізнання за допомогою зору, дотику, руху;
- вправляти в запам'ятовуванні й упізнаванні за характерними ознаками природних явищ та об'єктів, предметів, людей;
- навчати оперувати різними сенсорними еталонами;
- вправляти в навичках елементарного аналізу, встановлення подібності та відмінності предметів за формою та величиною, групування їх відповідно до зразка;
- формувати елементарні уявлення про кількість, величину, форму;
- навчати визначати положення предметів у просторі, вживати слова, пов'язані з їх розміщенням у просторі та щодо себе;
- збагачувати уявлення про людей, предмети, природні об'єкти та власне Я.

Виховні:

- виховувати позитивне ставлення до пізнавальної діяльності;
- підтримувати інтерес до пізнання нового, незвичного; стимулювати прояви спостережливості та допитливості;
- формувати емоційну сприйнятливості до об'єктів пізнання, уміння радіти, захоплюватися відкриттям нового;

- ознайомлювати з правилами, які визначають межі соціально схвалюваної та неприйнятної поведінки;
- виховувати здатність адекватно реагувати на зміни в природному, предметному та соціальному середовищі;
- залучати до доступних дитині культурних надбань.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Підвищений інтерес дитини до пізнання світу потребує від дорослого наповнення середовища природними та предметними об'єктами, щоб дитина могла спостерігати за ними. Окрім того, варто звертати увагу дитини на природні об'єкти та предмети поза межами приміщення, спостерігати за ними разом з дитиною в різних життєвих ситуаціях: під час прогулянки, виконання певної роботи, ігрових дій тощо. Слід уважно ставитися до запитань дитини про об'єкти, які її зацікавили, не залишати їх без відповіді. Відповідати на запитання лаконічно й доступно для неї.

Опікуючись *розвитком пізнавального інтересу* дитини до світу, дорослий систематично показує та пояснює особливості природних та предметних об'єктів. Він заохочує та всіляко підтримує бажання дитини не лише спостерігати за природними об'єктами та предметами, а й діяти з ними: гратися, досліджувати, конструювати, ознайомлюватися з величиною, формою, кольором тощо. Дорослий намагається якомога ширше залучити дитину до дій із доступними знаряддями, створювати умови для використання їх у змінених умовах. Якщо в ході діяльності дитина припустилася помилки, варто довіряти її можливостям і лише за потреби доброзичливо допомагати переборювати труднощі. Важливо, щоб педагог спільно з дитиною проживав радість, подив, захоплення від пізнання нового.

Варто дати дитині змогу протягом певного часу зосереджувати увагу і спостерігати за предметами, дорослими членами родини, природними об'єктами, за собою; звертати увагу на зміни в природному та предметному середовищі, у настрої та емоціях членів родини.

Дорослий заохочує дитину оволодівати предметами (тягнути за мотузку, наближати до себе – віддаляти від себе, складати – розкладати, прислухатися до звуків, які видають різні предмети (іграшки). Він забезпечує дитині можливість маніпулювати предметами та природними об'єктами; визначати їхні властивості візуально, на дотик, за запахом і смаком. Під час предметних дій варто вчити дитину добирати та об'єднувати предмети або їх частини відповідно до форми і величини.

Під час предметної діяльності педагог ознайомлює дитину з різновидами форм, кольорів, розвиває уявлення про величину предметів, ознайомлює з поняттями сухий – мокрий, чистий – брудний. Оскільки засвоєння сенсорних еталонів тісно пов'язане з предметними діями, дорослий опікується тим, щоб виконання предметних дій було цікавим для дитини, що мотивуватиме її для засвоєння необхідної інформації.

Дорослий ознайомлює дитину з різновидами іграшок: об'ємними (кульки, кубики тощо), для нанизування (кільця, пірамідка), збірно-розбірними (бочечки, мотрійки) тощо. Використовуючи іграшки, дитина розвиває цілеспрямовані рухи — перевозити вантажі, будувати споруди з будівельного матеріалу, орудувати лопаткою та пасочками у пісочниці; вчиться скоординовано працювати двома руками, складаючи кубики, пірамідку, мозаїку.

Для ефективного *розвитку сенсорно-перцептивної сфери* дорослий урізноманітнює діяльність дитини; збільшує кількість предметів, знарядь, матеріалів, які вона використовує у своїй діяльності. Важливо вдаватися до різних форм роботи — короткотривалих тематичних занять, спільного експериментування, розв'язання творчих завдань, проведення дидактичних ігор тощо.

Дорослий спрямовує зусилля на розвиток образної та моторної пам'яті дитини, показує їй різні об'єкти, називає їх, через деякий час пропонує пригадати назву цих об'єктів, знайти їх у природному чи предметному середовищі, на спеціальних картинках. На третьому році життя дитини варто розвивати здатність її пам'яті не лише впізнавати за певними ознаками, а й відтворювати раніше бачені об'єкти. Оскільки збереження інформації в пам'яті залежить від зацікавленості дитини, варто подбати про зміст інформації, яку вона має запам'ятати. Слід створювати умови для розвитку в дитини наочно-дійового мислення, пропонувати їй розв'язувати різні практичні завдання, під час виконання яких дитина фіксує результати своїх дій, використовує певні знаряддя, предмети-замінники, вчиться помічати зв'язки між предметами та їх заміниками.

Окрім виконання реальних дій, варто заохочувати дитину виконувати дії подумки, прогнозувати їх результати, що сприятиме поступовому розвитку наочно-образного мислення. Дорослий навчає дитину виділяти деякі властивості об'єктів пізнання, порівнювати їх за кольором, величиною, формою, групувати за однією із зовнішніх ознак, встановлювати найпростіші причинно-наслідкові зв'язки. Для розвитку

мислення доречно вправляти дитину в умінні елементарно розмірковувати з приводу когось, чогось, спираючись на відому інформацію; навчати використовувати прості форми речень-узагальнень.

Піклуючись про *логіко-математичний розвиток* дитини, дорослий залучає її до обстеження за допомогою зору, дотику, руху різних за величиною і формою предметів у предметному та природному до-вкіллі. Для вдосконалення уміння дитини користуватися найпростішими прийомами встановлення подібності та відмінності предметів за формою, величиною чи кількістю дорослий спонукає її відшукати предмети з певними ознаками серед іграшок, меблів, рослин тощо. Доречними будуть ігрові завдання «Знайди такий, як...», «Знайди подібний до...», «схожий на...», під час яких дитина засвоює різновиди форм, кольорів, величини та робить спроби групувати предмети. На прогулянці та в груповій кімнаті дорослому слід підтримувати бажання дитини визначати основні напрямки щодо себе, положення предметів у просторі, спонукати вживати слова, що пов'язані з орієнтуванням у часі: зараз, потім.

З метою *формування цілісної картини світу* дитини слід розповісти їй про основні властивості природних об'єктів, предметів, властивостей інших людей та її власних; навчати виокремлювати знайоме та незнайоме, суттєве й несуттєве в об'єктах пізнання. Дорослий збагачує уявлення дитини про найближчих членів родини, їжу людини, трудову діяльність та деякі професії, ситуації суспільного життя; основні предмети побуту і вжитку, їх назви і призначення (посуд, одяг, іграшки меблі, деякі засоби гігієни); предмети поза межами житла; деякі природні явища та їх особливості; назви різних тварин; відмінності рослин від тварин; розміри, форми, кольори, смак і запах рослин; особливості будови і рухи дорослих тварин та їх дитинчат, їхні дії, середовище проживання; своє ім'я, зовнішність, бажання, емоції, елементарні дії. Дорослий роз'яснює й за можливості демонструє особливості будови тіла людини та функціонування певних його складових; елементарні прояви внутрішнього життя людини: емоції, настрої та їхнє зовнішнє вираження. Він ознайомлює дитину з правилами поведінки у природі, предметному середовищі та з іншими людьми. Навчає виявляти елементарну турботу про довкілля: допомогти мамі полоти квіти, прибрати іграшки тощо.

Дорослий розповідає дитині про небезпечні ситуації, у які вона може потрапити, навчає елементарних умінь адекватного поведіння в них та виходу зі скрутного становища. Для цього стануть

у пригоді групові бесіди, ігри, моделювання ситуацій тощо. Адже уявлення дитини про світ варто збагачувати не лише за допомогою зорового та тактильного сприймання, розповідей та демонстрацій дорослого, а й завдяки практичним діям, вправлянням в елементарних навичках прийнятної поведінки. Дорослий сприяє засвоєнню дитиною елементарних уявлень про позитивне й негативне у життєдіяльності; прагне, щоб вона здійснювала вибір на користь позитивних справ щодо природи, предметного середовища, інших людей, себе.

Показники компетентності дитини на кінець третього року життя

Знання	<p><i>Пізнавальний інтерес.</i> Намагається задовольнити пізнавальний інтерес самостійно та з допомогою дорослого.</p> <p><i>Сенсорно-перцептивний досвід.</i> Знає, що пізнати різні об'єкти можна не лише за допомогою спостереження за ними, а й під час безпосередніх дій з ними.</p> <p><i>Логіко-математичний розвиток.</i> Має уявлення про величину, кількість; розуміє зміст понять «багато – мало», «багато – один», «більше – менше», «стільки ж»; володіє елементарними знаннями про форму предметів, об'єктів; розміщення їх у просторі (попереду, позаду, угорі, внизу, високо, низько, поруч); розуміє слова, пов'язані з визначенням відстані (далеко, близько); має елементарні знання про перебіг подій у часі, знає пори року, частини доби та їх елементарні особливості. Має уявлення про різновиди іграшок; знає про можливість використання речей-замінників для розв'язання різних практичних завдань.</p> <p><i>Цілісна картина світу.</i> Має уявлення про основні властивості деяких природних об'єктів та предметів, характеристики дорослих людей та власні; про позитивне й негативне в житті; орієнтується у правилах поведінки у природі, предметному середовищі та з іншими людьми; уявляє, які небезпечні ситуації можуть трапитися в житті, орієнтується в особливостях поведінки в таких ситуаціях</p>
Уміння	<p><i>Пізнавальний інтерес.</i> Виявляє значну зацікавленість новим; концентрує на ньому увагу; емоційно реагує на об'єкти дійсності, за якими спостерігає.</p> <p><i>Сенсорно-перцептивний досвід.</i> Маніпулює предметами та природними об'єктами; візуально, на дотик, нюх і смак визначає їхні властивості, порівнює їх та встановлює найпростіші причинно-наслідкові зв'язки; добирає та об'єднує предмети або їх частини відповідно до форми та величини; може зосереджено спостерігати за об'єктами пізнання, звертати увагу на зміни в природному та предметному середовищі, у настрої та емоціях членів родини.</p>

	<p><i>Логіко-математичний розвиток.</i> Зосереджується на пізнанні об'єктів; виділяє в них форму, колір, величину; упізнає й відтворює в пам'яті бачені раніше об'єкти; розв'язує практичні завдання за допомогою предметів-замінників; нескладні дії виконує подумки; елементарно розмірковує з приводу певних об'єктів чи дій; розрізняє поняття: «багато – мало», «багато – один»; встановлює відповідність: «більше – менше», «стільки ж»; визначає форму предметів, називає деякі площинні (круг, квадрат, трикутник) та об'ємні геометричні фігури (куля, куб); знаходить деякі геометричні фігури серед предметів, на малюнках; порівнює предмети, об'єкти за величиною, формою, робить спроби групувати предмети на великі, маленькі; орієнтується на собі (показує очі, ніс, вуха тощо), у напрямках щодо себе, переносить ці вміння на інші об'єкти — іграшку, дорослого; визначає основні напрямки руху (вперед, назад, угору, вниз) та розміщення предметів у просторі (тут, там, туди, сюди, ближче, далі, на, під, за, поруч, високо, низько); встановлює перебіг подій у часі (спочатку, потім, незабаром, тепер, учора, сьогодні, завтра), називає частини доби, пори року.</p> <p><i>Цілісна картина світу.</i> На основі уявлень про різні об'єкти пізнання виокремлює в них знайоме й незнайоме, суттєве та несуттєве; намагається дотримуватися правил поведінки у природі, предметному середовищі та з іншими людьми</p>
Базові якості	<p><i>Сприйнятливість.</i> Розрізняє позитивне й негативне, безпечне й небезпечне, реагує на це в різній формі; відчуває настрій дорослих членів родини, адекватно якому поводить себе.</p> <p><i>Самостійність.</i> Орієнтовно протягом півгодини–години може самостійно спостерігати за різними об'єктами, маніпулювати предметами та займатися предметними діями; прагне самостійно обирати заняття та партнерів для спілкування.</p> <p><i>Допитливість.</i> Виявляє інтерес до нових об'єктів пізнання; роздивляється їх, спостерігає за ними, прагне їх обстежити й пізнати за допомогою різних органів чуття; робить невеликі власні відкриття щодо об'єктів пізнання; цікавиться змінами, які відбуваються в доквіллі.</p> <p><i>Самовладання.</i> Слухає пояснення дорослого щодо об'єктів природи, предметів чи іграшок, людей, які її зацікавили, та щодо себе; зацікавлено слухає художні твори, які читає дорослий; тривалий час може спостерігати за природними об'єктами, предметами, іграшками, маніпулювати ними, досліджувати їх.</p> <p><i>Відповідальність.</i> Прагне виявляти елементарну турботу про природні об'єкти, предмети, членів родини, про себе.</p> <p><i>Креативність.</i> Намагається варіювати предметні дії; вигадує нові слова-назви, способи використання предметів-замінників, невеликі історії про об'єкти пізнання; любить конструювати; вигадує елементарні задуми та реалізує їх разом із дорослими</p>

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «МОВЛЕННЯ ДИТИНИ»

ВІКОВІ МОЖЛИВОСТІ

Спілкування з людьми та предметні дії потребують використання активного мовлення, на основі якого в дитини раннього віку розвиваються узагальнення та символічна функція мислення. Мовлення дитини включене в її діяльність, воно супроводжує її маніпуляції предметами, іграшками. Дитина встановлює зв'язок між словом і предметом. Особистість, яка росте, активно освоює мову: від розуміння одиничної схожості вона переходить до ширших і точніших узагальнень (за допомогою того самого слова виражає різні значення). Розуміння мовлення виходить за межі конкретної побутової ситуації. Дитина розуміє слова, що означають стать та вік людини. Словниковий запас поповнюється словами, пов'язаними з власною життєдіяльністю. Цей процес має не лише *пізнавальний характер* (показ предмета, об'єкта, явища і називання його), а й *відтворювальний*, репродуктивний (дитина повторює за дорослим кожне слово) та *продуктивний* (вона вживає слова у власному мовленні, що пов'язано з її граматичними уміннями та комунікативним мовленням). Мовлення формується шляхом використання під час спілкування з дитиною слів-назв не лише предметів, а й дій, ознак, слів, що позначають просторові уявлення, місця дії, час, а також займенників, прийменників, сполучників. Протягом другого-третього років життя дитина навчається оперувати словом, а потім дво-, трислівними реченнями. У її мовленні переважають іменники, рідше вона вживає прикметники, дієслова. Дитина використовує різні інтонації голосу. Провідним видом її діяльності є предметно-маніпулятивна, пріоритетним — емоційне спілкування з рідними та близькими. Мовлення, характерне для цього віку, має рецептивно-репродуктивний характер з елементами продуктивного. Активне самостійне мовлення стає основним засобом спілкування. З'являються перші запитання.

Другий рік життя

Фонематичний слух, звуковимова, літературне мовлення. Дитина оволодіває голосними та приголосними звуками, розрізняє звуки на слух у такій послідовності: шиплячі – свистячі, тверді – м'які, сонорні – шумні, глухі – дзвінкі. На останньому етапі в мовленні дитини з'являються звуки [ч], [ш], [щ], [л], [р]. У звуковимові дворічної дитини спостерігається випущення звуків із слів, заміна одних звуків іншими, легшими; уподібнення звуків один до одного; вставляння голосних звуків під час збігу приголосних, злиття двох слів у одне; загальна пом'якшеність мовлення.

Словниковий запас. У мовленні дитини з'являються три- і чотирискладові слова, переважають іменники. З'являється нова форма вимоги — за допомогою слова. Слово-вимогу дитина вимовляє з інтонацією заклику («мамо, «бабо», «дїду»), прохання («мамі», «бабі», «Олі»). У другому півріччі другого року життя словник дитини збільшується швидкими темпами. Вона починає багато говорити й використовувати різні частини мови. З'являються прикметники й займенники. Дитина вживає слова, що означають стать людини (дівчинка, хлопчик, тьотя, дядя), вік (бабуся, дїдусь, хлопчик), розуміє назви предметів у кімнаті та поза нею, живих й неживих об'єктів. Легко повторює слова і фрази, що їх промовляють дорослі. Значення слова стає стійким з яскраво вираженим предметним співвідношенням. Спрощені слова замінює правильними, узагальнює предмети за суттєвими ознаками. Бажання і прохання передає словами. Виконує дії за вказівкою дорослого: загальні («дай», «принеси», «одягни», «поклади»); конкретні («їди обїдати», «помий руки»); складні системні дії у відповідь на вимогу дорослого («склади піраміду», «побудуй будинок»); складні словесні доручення («вїзьми у Олі ляльку і віддай Наталочці»). Дитина впізнає й називає предмети, що зображені на картинці, кубиках («знайди кубик, де намальовано машинку»). Наприкінці другого року життя словник дитини становить 300–400 слів. Проте в обсязі словника дворічних дітей можуть бути істотні індивідуальні відмінності.

Грамматичні вміння. Дитина засвоює граматичні форми рідної мови, вживає дво-, три- і чотирислівні речення. Наприкінці другого року життя з'являються питальні речення, що виражаються спочатку лише інтонаційно; однорідні члени речення без сполучників. Пізніше дитина починає вживати сполучник «і», поєднуючи ним два слова, а потім вживає його перед кожним однорідним членом речення; у мовленні з'являються перші складні речення без сполучників, зв'язок

між частинами речення дитина передає інтонацією. Вона оволодіває флективною системою рідної мови, засвоює значення однини і множини; узгодження й керування, яке пов'язане з опануванням багатослівних речень. З'являються лексичні способи вираження певних значень; слова «багато», «скоро»; майбутній час, особові займенники, форми дієслів.

Комунікативне мовлення. Дитина оволодіває комунікативною функцією мовлення. Активне самостійне мовлення стає основним засобом її спілкування. Дитина звертається до дорослого з різних причин: просить, називає, вказує, повідомляє, вимагає. Мовлення дитини супроводжує її маніпуляції з предметами, іграшками: вона звертається до ляльки, яку годує; констатує, що зламалася іграшка; підганяє коника. Мовлення виконує функцію організації дій. Дитина оволодіває діалогічною формою мовлення, формуються такі функції діалогу, як: вплив на співрозмовника, вираження власних думок. Мотивом висловлювання є бажання дитини відповісти на запитання співрозмовника.

Інтерес до книжки. Дитина розуміє зміст коротеньких казок («Ріпка», «Коза-Дерева»). З допомогою унаочнення переказує їх; імітує окремі дії казкових персонажів; наслідує їх мовлення.

Третій рік життя

Фонематичний слух, звуковимова, літературне мовлення. Дитина чує звуки мовлення відповідно до їх фонематичних ознак. Упізнає неправильно вимовлені слова і здатна розрізнити правильну й неправильну вимову. Не лише вказує на особливості вимови іншої дитини, а й виправляє її, хоча власну вимову ще не усвідомлює, свої помилки не помічає. Засвоює усі основні звуки мови. Більшість звуків вимовляє правильно, інколи замінює звуком [т] усі приголосні, спостерігається явище «татизму» («машина — татіта», «Таня — Тата»). Звуки [р], [л] або зовсім випускає, або замінює легшими звуками. Характерною є загальна пом'якшеність вимови. На кінець третього року життя вимовляє правильно всі звуки, крім шиплячих [ж], [ч], [ш], [щ] та сонорних [р], [л], зникає загальна пом'якшеність мовлення. Індивідуальні відмінності в розвитку мовлення окремих дітей залишаються значними.

Словниковий запас. Словник дитини збагачується швидкими темпами. Дитина засвоює слова, що позначають назви предметів, дій із ними, властивості, відношення в найближчому довкіллі та назви збірних іменників, предметів, дій, властивості далекого, але зрозумілого дітям довкілля. Орієнтується в іменах найближчих родичів; розуміє слова, якими передають характер взаємин рідних людей (любити, піклуватися,

доглядати, допомагати, жаліти, гратися, балуватися тощо), основні види домашньої роботи (готувати їжу, прибирати, прати, прасувати, прикрашати тощо). Знає своє ім'я, дитячі та дорослі прізвиська; розуміє та адекватно реагує на слова дорослого, пов'язані з її бажаннями, переживаннями, думками, інтересами; диференціює слова, якими батьки та педагоги позначають її різний настрій (весела, сумна, сердита, ображена тощо); оперує займенником «я»; диференціює слова-схвалення та слова-незадоволення, висловлені на її адресу; вживає слова «хочу», «не хочу», «можу», «не можу». Називає імена значущих дорослих та однокласників; вживає слова, спрямовані на налагодження контактів з ними («Нумо пограємо», «Допоможи мені», «Візьми мою іграшку» тощо); використовує ввічливі слова, слова-вибачення тощо; може розповісти іншим про те, що вміє, знає, може, хоче; орієнтується у словах, якими інші характеризують її чесноти й вади (товариська, доброзичлива, правдива, уміла, вередлива, неслухняна тощо); вживає вираз «Я сама!». Легко впізнає знайомі предмети незалежно від ситуації, форми, кольору, величини і правильно їх називає. Порівнює знайомі предмети, знаходить схожі й відмінні. Використовує всі частини мови, крім дієприслівника, у меншій мірі — прислівника; вдається до словотворення, римування слів. Словник становить близько 1200–1500 слів.

Грамотичні уміння. Наприкінці третього року життя дитина оволодіває основними відмінковими формами, засвоює суфікси зменшення, збільшення, пестливі; розуміє відмінність між чоловічою і жіночою статтю; використовує багато прийменників і прикметників. Вона розповідає про побачене кількома реченнями, вживає прості, поширені, складносурядні та складнопідрядні речення із сполучниками та сполучними словами, хоча в більшості випадків, вони ще аграматичні.

Комунікативне мовлення. Під час спілкування дитина користується різними формами діалогу: звертається до інших, відповідає на запитання дорослих, веде розмову з однолітками та іншими дітьми. До дорослого звертається у формі наказу, заборони, дозволу, скарги, заклику, наслідування, однак ці форми афективні й ситуативні. Під час діалогу прагне про щось повідомити, пристосуватися до співрозмовника, вислухати іншого. У мовленні переважають слова «ось», «цей», «тут», «там», «потім», «такий», «така», які дитина супроводжує жестами і діями; вживає багато питальних речень. Дитина сама привертає увагу дорослого до об'єкта, який її цікавить, запитує, ділиться враженнями, висловлює свої судження. Наприкінці третього року життя спостерігаються перші прояви контекстного мовлення.

Інтерес до книжки. Дитина із задоволенням слухає літературні твори, зокрема, фольклорні. Легко запам'ятовує, тож знає напам'ять народні пісні, забавлянки, віршики. Розуміє зміст коротких оповідань, казок без супроводу наочності, бере участь у іграх-драматизаціях за змістом художніх творів.

ОСНОВНІ ОСВІТНІ ЗАВДАННЯ

Розвивальні:

- сприяти розвитку слухових відчуттів (чути звуки природи, музичних інструментів, інтонацію голосу дорослого); мовного дихання, фонематичного слуху;
- заохочувати до звуконаслідування;
- створювати умови для формування правильної звуковимови, забезпечуючи розвивальне мовленнєве середовище (правильна, чітка звуковимова людей навколо, неприпустимість сюсюкання, повторення дитячих слів, оптимальний темп мовлення);
- вправляти у правильній вимові голосних і приголосних звуків, у звуконаслідуванні й доборі рими;
- збагачувати та удосконалювати словник назвами компонентів природного довкілля — рослин, тварин, трудових дій, словами на позначення ознак предметів, різних частин свого тіла;
- розвивати комунікативне мовлення — підтримувати мовленнєву ініціативу, словотворчість, коментувати відповіді й розповіді, обговорювати події дня, ставити запитання, що потребують розгорнутої відповіді; створювати умови для підтримки і розвитку мовленнєвих контактів між дітьми; спонукати до запам'ятовування казок, віршів, пісень.

Навчальні:

- формувати вміння чітко вимовляти звуки, двоскладові та трискладові слова; промовляти слова в різному темпі (швидко, повільно), з різною силою голосу (тихо, голосніше, голосно);
- вправляти в умінні застосовувати слова-ознаки форми, величини, кольору; відношень (просторових, часових);
- навчати розуміти та використовувати узагальнювальні поняття (меблі, одяг, іграшки, посуд, їжа, засоби гігієни, транспорт, рослини, тварини тощо);
- ознайомлювати з назвами основних продуктів мистецької діяльності, матеріалів та знарядь, дій з ними;

- формувати вміння використовувати слова, що позначають деякі частини тіла, їхні функції, імена членів родини та інших дорослих, характер взаємин між ними та моральні якості людей;
- вправляти в умінні вживати різні частини мови, кличну форму; змінювати слова за числом, будувати різні за типом висловлювання, речення;
- ознайомлювати зі зразками художньої літератури та розповідати про персонажів твору, навчати розуміти і впізнавати окремі дії та сюжети за картинками, розуміти зміст оповідань, казок.

Виховні:

- формувати інтерес та позитивне ставлення до мовлення як за собою спілкування;
- виховувати звукову культуру мовлення, його мелодійність;
- виховувати звичку під час спілкування з іншими використовувати ввічливі слова та слова-вибачення; вести діалог, використовувати вербальні та невербальні засоби спілкування;
- формувати вміння застосовувати вербальні та невербальні засоби спілкування;
- виховувати доброзичливе ставлення до партнера по спілкуванню, здатність передавати таке ставлення інтонуванням голосу та використанням слів співчуття, турботи, підтримки.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Дорослий створює сприятливі умови для сприймання дитиною звуків природи (шум вітру, дощу, гавкання собаки, нявкання кішки, щебет пташок, кукурікання півня та ін.), музичних інструментів (розрізняти повільну й швидку гру, гру на сопілці й піаніно тощо), інтонації голосу дорослого (лагідну, сувору, веселу, питальну); відчуття наголосів у словах. Він розвиває мовне дихання шляхом проспівування голосних звуків; фонематичний слух, навчаючи вловлювати слова, що відрізняються одним звуком, і співвідносити їх із предметом (чашка — кашка, кішка — мишка — мушка), розвиває вміння слухати ритмомелодику поетичної мови (потішок, забавлянок, віршиків), уловлювати римовані закінчення слів у кінці віршів («Заглянуло сонечко у моє віконечко»). Підґрунтям для збагачення словника дітей та активізації їхнього мовлення є чуттєвий досвід, тому педагог організовує з дітьми цільові прогулянки та спостереження.

Особливу роль відіграють живі об'єкти, сприймання яких сприяє утворенню найбільш повних, точних уявлень про ознаки предметів. З метою збагачення словника дітей звуконаслідувальними словами (цівкати, квакати, гавкати, кукурікати) дорослий спонукає дітей до звуконаслідування голосів знайомих тварин. Розглядаючи об'єкт, педагог використовує показ із називанням: звертає увагу дітей на об'єкт, за яким вони спостерігають, називає його, декілька разів повторює, запитує в дітей. Він заохочує дитину до вживання слова «красивий» під час спостереження за об'єктами, явищами, предметами, творами мистецтва; навчає орієнтуватися в назвах основних продуктів мистецької діяльності (малюнок, музика, казка, вірш тощо), матеріалів та знарядь для неї (олівець, фарба, пластилін, папір, дудочка, бубон тощо); розуміти дії з ними (малювати, ліпити, конструювати, музикувати, співати, театралізувати).

Педагог вправляє дітей у правильному вживанні іменників у множині, узгодженні прикметників з іменниками в роді, числі; вживанні іменників з прийменниками «в», «на», «під», дієсловами в минулому й майбутньому часі; готує до оволодіння інтонацією запитання, вигуку; вправляє в змінюванні слів за зразком (один – багато), утворенні множини слів (лялька – ляльки, рушник – рушники, дерево – дерева, книжка – книжки); приділяє увагу чергуванню голосних та наголосу (кіт – коти, стіл – столи); чергуванню приголосних звуків при зміні слів на позначення частин тіла (рука – у руці (булочка), нога – на нозі – на ніжках (черевички), вухо – у вусі (свербить, болить), око – в оці (порошинка). Вправляє у використанні висловлювань залежно від ситуації: планування дій («Я візьму машинку. Буду їхати»), звернення до інших; створює умови для засвоєння зразків діалогічного мовлення на основі програвання зразків дитячого фольклору — ігор-співанок, забавлянок («Ладі-ладусі», «Зайчику-зайчику, де ти бував»), епізодів із сюжету казок («Колобок», «Ріпка», «Рукавичка»).

Дорослий розвиває в дітей уміння уважно слухати та адекватно реагувати на почуте; розповідати про побачене й пережите; ставитися до людей відповідно до їхнього віку й статевої приналежності. Він підтримує словотворчість дитини, її прагнення вступати в контакт, відгукуватися на запитання й звернення, ознайомлює дитину зі зразками художньої літератури, зокрема читає та розповідає забавлянки, потішки, чистомовки, скоромовки; пропонує дитині завчити напам'ять та промовляти їх уголос разом з дорослим та самостійно. Читає короткі казки та оповідання, заохочує до розглядання ілюстрацій,

пошуку на них персонажів твору. Розповідає казки, супроводжуючи їх пальчиковим чи настільним театром, викладанням зображень персонажів на фланелеграфі. Спонукає дітей розповідати про персонажів: які вони, хто що говорив; проговорювати разом з іншими дітьми слова персонажів тощо.

З метою виховання звукової культури мовлення педагог використовує дидактичні ігри, вправи, рухливі ігри, розповіді зі звуконаслідуванням. Для розвитку слухової уваги проводить такі ігри: «Впізнай, що це?», «Що як звучить?», «Впізнай, хто йде?», «Впізнай, що роблять?», «Чий голос?» та ін. Для розвитку мовленнєвого дихання крім таких ігор, як «Вітерець», «Чия кулька далі полетить?», «Пускання човників», «Метелик летить», «Чия пташка далі полетить?» «Чий пароплав голосніше гуде?», проводить ігрові вправи на здування з долоні пелюсток, шматочків паперу, кульок, вати, пушинок кульбаби. Силу голосу навчає варіювати, граючи з дітьми в ігри: «Дме вітер», «Діть із нами грати», «Хто як кричить?», «Тихо і голосно». Під час спостережень у довірливості вихователь виховує в дитини бережливе ставлення до предметів, результатів праці, природних об'єктів, бажання зберегти життя рослин, тварин. Використовуючи ляльковий театр, педагог закріплює уявлення дитини про довкілля, викликає бажання говорити, створює емоційно позитивний настрій, розвиває увагу, пам'ять, спостережливість, стимулює мовлення. Дорослий спонукає дитину до активного застосування невербальних засобів виразності для встановлення контактів (усмішку, приязний погляд, лагідний дотик, погладжування тощо); залучає її до участі у сюжетно-рольових іграх та іграх з будівельним матеріалом разом із старшими дошкільниками, під час яких дитина має змогу почувати більш розвинене, організоване мовлення старших. Під час читання казок та оповідань педагог виховує інтерес, емоційний відгук до персонажів художніх творів, моральні почуття, оскільки діти здатні дати елементарну оцінку персонажам: «поганий», «добрий»; заучує з дітьми колісанки, забавлянки, потішки, збагачує мовлення дитини образними виразами та поетичними рядками.

Важливо навчати дітей слухати ритмомелодіку поетичної мови (потішок, забавлянок, віршів), уловлювати римовані закінчення в словах віршів («Заглянуло сонечко у моє віконечко»); чітко вимовляти звуки у словах, договорювати слова (промовляти їх повністю), не оглушувати дзвінких приголосних (дід, гриб, казка, берізка, кізка); вимовляти слова зі збігом приголосних (мовчати, хустка, ведмедик, іграшка), приголосні на початку і в кінці слова (Галя, Валя, груша, зайчик, хлібчик);

трискладові слова (голова, колобок, кімната, весело). Дорослий формує вміння утворювати пестливі слова й розрізняти пари слів (заєць – зайчик, білка – білочка, лялька – лялечка, гарно – гарнісінько, тихо – тихесенько тощо). Навчає дітей вимовляти чітко звук [о] в ненаголошених складах (вода, молоко, колобок); звук [йі], що позначається буквою «й» (їжак, їсти, поїхати, їхати); кінцеві -е, -є у дієслівних формах (несе, іде, співає); звук [г] (Галя, іграшка, гратися, гра); твердо — приголосні перед [е], [и] (весело, легко, липа, вишня, картина), звук [ч] (чай, чашка, хлопчик, дівчинка; за умови, що в дитини відсутнє «цикання», бо тоді потрібно працювати з логопедом); диференціювати звуки [г] і [ґ] у словах гуля, гава, гав-гав; м'яко вимовляти звук [ц'] (стілець, палець, кінець), кінцевий [т'] у дієслівних формах (спить, сидить, ходить).

Дорослий спонукає дітей до засвоєння слів, якими позначають спорідненість (рідний, знайомий, чужий); ім'я вихователя, знайомих дорослих; вік (дитина, молодий, дорослий, старий); стать (хлопчик — він, дівчинка — вона, чоловік — він, жінка — вона, дідусь — він, бабуся — вона); ввічливе звернення (слова вітання, прощання, подяки); фізичні характеристики людини (високий – низький, товстий – худий), частини тіла (голова, тулуб, руки, ноги), спілкування з людьми (слухати, говорити, запитувати, відповідати). Навчає орієнтуватися в назвах моральних якостей людей (добра – зла, чемна – нечемна тощо); назвах своєї країни й національності її громадян, кількох інших країн світу.

Важливо приділяти увагу вимові слів української й російської мов, які відрізняються одним чи кількома звуками (дождь — дощ, куст — куш, место — місце, шкаф — шафа), місцем наголосу (комната — кімната, игрушка — іграшка, маленький — маленький, високо — високо, висит — висить), словотворчими елементами — суфіксами, префіксами (зайчонок — зайчєня, гусєнок — гусєня, рассказывать — розповідати). Формуючи граматичні вміння дітей, дорослий навчає їх вживати протилежні за значенням слова (великий – малий, високий – низький, далеко – близько); слова, що позначають кількість предметів (багато, мало, один); місцезнаходження предметів відносно себе (тут, там, біля (чогось), далеко, близько, попереду, позаду, угорі, внизу, на, під, за, поряд); слова, що пов'язані з орієнтуванням у часі (спочатку, тепер, скоро, потім, довго); вказівні слова (ось, це); стверджувальне «так» і заперечне «ні». Формує вміння вживати кличну форму під час звертання до дітей та дорослих (Іванку, Марійко, Тетяню, тьотю, тітонько Лідо); запитувати, вживаючи питальні слова (що, де, який, коли); розповідати, хто що робить, хто який, що яке (білочка стрибає, вона руденька).

Навчає дітей розповідати, що для чого, будуючи складну конструкцію зі сполучником «щоб»: книжка, щоб читати; лялька, щоб гратися (за запропонованим дорослим зразком); чого скільки, вживаючи сполучник «а» (діток багато, а стільчик один); розповідати, що де, вживаючи слова «ось», «тут», «там» та займенники «він», «вона» (ось лялька, вона велика; там зайчик, він спить), будувати висловлювання, вживаючи антоніми (ведмедик великий, а білочка маленька); складати речення, різні за типом висловлювання, правильно узгоджувати слова в реченні, самостійно конструювати просте речення з двох, трьох, а потім і більше слів. Дорослий спонукає дітей до відтворення змісту казок за допомогою запитань, залучає до ігор-драматизацій та театралізованих ігор за змістом добре знайомих казок під музичний супровід з нескладними атрибутами (хустинкою, шапочкою, хвостиком); показує вистави за змістом знайомих казок, використовуючи різні види театру.

Дорослий навчає вживати дієслівні форми (ми їмо, він їсть, хлопчик іде, стоїть); вживати прийменники «до», «з», «біля» (іду до мами, Іванко з Танею (йдуть), м'ячик біля столу); вживати питальні (що, де, який, коли) та вказівні (ось, це, тут) слова, запитуючи чи називаючи предмети довкілля. Розвиваючи комунікативне мовлення дитини, дорослий вправляє її у використанні певних висловлювань залежно від ситуації: планування дій (я візьму машинку та їхатиму), звернення до інших (пограймося разом). Також дорослий навчає дитину вести діалог, відповідаючи на запитання: хто це? («Це — киця»), як киця каже? («Няв-няв!»), яка киця? («Маленька, пухнаста»).

Дуже важливо прищеплювати дітям елементарну культуру мовлення, застосовуючи з цією метою дидактичні ігри, вправи, рухливі ігри, розповіді зі звуконаслідуванням; заохочувати прагнення дитини наслідувати правильне мовлення людей навколо, озвучувати персонажів казок, брати участь у іграх-інсценізаціях, емоційно висловлюватися про іграшки, про те, що зображене на картинці, про прочитане; впізнавати та називати знайомі природні об'єкти, предмети побуту, засоби руху, людей. Слід також заохочувати дитину до вживання емоційно забарвлених слів та слів, що передають її естетичні переживання (чистий, брудний, красивий); давати дитині змогу отримувати яскраві, емоційні, доступні за змістом враження від довкілля; ознайомлювати її з живими об'єктами, оскільки такий об'єкт викликає значно більше мовленнєвих реакцій, ніж його зображення на картинці; стимулювати інтерес до читання казок, оповідань, виховувати моральні якості (чесність, справедливість, гуманність, відповідальність, працелюбність) на основі змісту прочитаного.

Показники компетентності дитини на кінець третього року життя

Знання	<p><i>Фонематичний слух, звуковимова.</i> Дитина чує звуки мови відповідно до їх фонематичних ознак, впізнає неправильно вимовлені слова, розрізняє правильну і неправильну вимову.</p> <p><i>Словниковий запас.</i> Знає назви тварин і рослин, слова, пов'язані з орієнтуванням у часі, слова, що передають місцезнаходження предметів у просторі, позначають якості предметів, їх колір, величину; розуміє прості фрази, пов'язані з побутовими ситуаціями, процесами, подіями, ігровими діями.</p> <p><i>Граматичні вміння.</i> Знає всі граматичні категорії та їх синтаксичне вираження: основні відмінкові форми, суфікси зменшення, збільшення, пестливі; розуміє відмінність між чоловічим і жіночим родом; засвоює сполучники «і», «а», «то», «коли», «як», «тільки», «тому що», «де», «щоб», «зате».</p> <p><i>Комунікативне мовлення.</i> Розуміє мовлення людей навколо, може брати участь у різних формах діалогу: звертається до інших, відповідає на запитання, веде розмову з однолітками та іншими дітьми; вміє говорити з дорослим «по черзі»; веде короткий діалог, бесіду; знає слова, спрямовані на налагодження контактів з іншими, слова ввічливості, слова-вибачення; розуміє, що слід утримуватися від образливих слів; вживає слова, що передають характер взаємин людей, називає їхні соціальні ролі; розуміє теперішній і майбутній час, запитання дорослого; легко повторює фрази, що чує.</p> <p><i>Інтерес до книжки.</i> Знає зміст невеликих оповідок і казок про людей, тварин; знає напам'ять народні пісні, забавлянки, вірші, розуміє зміст тексту без супроводу наочності</p>
Уміння	<p><i>Фонематичний слух, звуковимова.</i> Правильно вимовляє всі голосні та приголосні звуки, крім шиплячих [ж], [ч], [ш], [щ] та сонорного звука [р]; вдається до звуконаслідування; не лише вказує на особливості вимови іншої дитини, а й виправляє її.</p> <p><i>Словниковий запас.</i> Використовує всі частини мови, окрім дієприслівників і прислівників; називає словами знайомі рослини, тварин; наслідує звуки тварин та природи; вживає слова, пов'язані з орієнтуванням у часі, що вказують на місцезнаходження природних об'єктів у просторі відносно себе; виконує дії за вказівкою дорослого: загальні, конкретні, складні словесні доручення; впізнає і називає предмети, зображені на картинці та кубиках; намагається словесно переказати дорослому подію, випадок; називає продукти, одяг, меблі, іграшки, транспорт, частини тіла і обличчя; висловлюється щодо свого стану, важливих подій зі свого життя.</p>

	<p><i>Граматичні вміння.</i> Вживає речення з трьох і більше слів; називає кілька зображень на картинці; ставить запитання («Що це?», «Де?», «Чому?», «Як?»); розуміє і починає вживати займенники «моє», «ти», «ми», «вони»; короткими реченнями супроводжує свої предметні дії, правильно оформлює висловлювання, узгоджуючи слова в часі, числі, відмінку; утворює зменшено-пестливі найменування, дієслова завершеного й незавершеного виду.</p> <p><i>Комунікативне мовлення.</i> Проявляє мовленнєву активність, багато говорить не лише з близькими людьми, а й з іншими дорослими та дітьми; вдається до словотворення, римованості мови; робить перші спроби самостійного складання казок; може зв'язно, проте коротко розповісти про себе, вживає займенник «я»; використовує різні форми звернення: наказ, заборона, дозвіл, скарга, заклик, наслідування; говорить не лише про ті предмети й явища, що її оточують, а й про ті, яких немає навколо, про минулі й майбутні події, про почуття та переживання.</p> <p><i>Інтерес до книжки.</i> Розповідає зміст улюблених казок за допомогою дорослого; декламує невеличкі за обсягом вірші, твори малих фольклорних жанрів, використовує засоби інтонаційної виразності</p>
Базові якості	<p><i>Сприйнятливість.</i> Диференціює правильну й неправильну вимову звуків; уважно вслухається в мовлення людей; запам'ятовує та повторює нові слова, вислови, фрази; невеличкі вірші, забавлянки, потішки; запам'ятовує зміст казок; може відтворити окремі дії улюблених персонажів.</p> <p><i>Самостійність.</i> За власною ініціативою називає предмети, зображені на картинці, називає звуконаслідувальними словами автомобіль, собаку, кішку; близьких людей, які відсутні в цей момент; вербалізує своє бажання спілкуватися, гратися, займатися із кимось; розглядає ілюстровані книжки, намагається самостійно складати казки.</p> <p><i>Гідність.</i> Ображається, якщо висміюють неправильне вимовляння нею звуків та слів; відстоює право на висловлювання своєї думки.</p> <p><i>Допитливість.</i> Звертається до дорослого із запитаннями: «Що це?», «Де?», «Чому?», «Як?».</p> <p><i>Людяність.</i> Уміє привітно вітатися та прощатися з дорослими та однолітками, використовує слова, що виражають прохання, вдячність, запитання; адекватно реагує на доручення дорослого, радо на них відгукується, вербалізує враження від його виконання; дотримується моральних правил у спілкуванні з дітьми та наполягає на їх дотриманні іншими; намагається дотримуватися правил мовленнєвої поведінки.</p> <p><i>Креативність.</i> Проявляє схильність до словотворчості, добирає та римує слова; відображає елементарні образні дії деяких персонажів, виявляє елементи творчості під час добирання атрибутів для певної ролі</p>

Додатки

Wolters Kluwer

Цифрове видавництво МЦФЕР

З питань придбання друкованої
версії телефонуйте: 0 44 586 56 06

Орієнтовний розпорядок дня для дітей раннього віку

Режимні моменти	Орієнтовний розподіл часу	
	другий рік життя	третій рік життя
Вдома		
Підйом, ранковий туалет	6:30–7:00	6:30–7:00
У дошкільному закладі		
Ранкова зустріч дітей, ігри, індивідуальні заняття, ранкова гімнастика	7:30–8:05	7:30–8:15
Підготовка до сніданку, сніданок	8:05–8:50	8:15–8:45
Ігри, підготовка до навчально-пізнавальної діяльності	8:50–9:15	8:45–9:00
Заняття у підгрупах та індивідуальні	9:15–9:35	9:00–9:30
Підготовка до прогулянки, прогулянка	9:35–11:00	9:30–11:30
Повернення з прогулянки, підготовка до обіду, загартовувальні процедури	11:00–11:30	11:30–11:45
Обід, підготовка до сну	11:30–12:15	11:45–12:30
Сон	12:15–15:15	12:30–15:00
Поступовий підйом, загартовувальні процедури	15:15–15:40	15:00–15:20
Ігри-заняття, підгрупові заняття	15:40–16:00	15:20–15:50
Підготовка до прогулянки, прогулянка, ігри, індивідуальна робота, повернення з прогулянки, індивідуальні заняття	16:00–16:30	15:50–16:30
Підготовка до вечері, вечеря	16:30–17:05	16:30–17:00
Прогулянка, повернення додому	17:05–18:00	17:00–18:00
Вдома		
Прогулянка	18:00–19:30	18:00–20:00
Спокійні ігри, гігієнічні процедури	19:30–20:00	20:00–20:30
Підготовка до нічного сну, сон	20:00–6:30	20:30–6:30

Примітка. За умови чотириразового харчування розподіл часу на режимні моменти протягом дня змінюється.

Орієнтовний розподіл занять на тиждень

Вид заняття	Орієнтовна кількість занять на тиждень	
	другий рік життя	третій рік життя
<i>Художньо-естетичний розвиток</i>		
Музична діяльність	2	2
Образотворча діяльність	1	1
Конструювання	1	1
<i>Фізичний розвиток</i>		
Фізкультура	2	2
<i>Пізнавальний розвиток</i>		
Сенсорний розвиток	1	1
Ознайомлення з довкіллям	1	1
<i>Мовленнєвий розвиток</i>		
Розвиток мовлення, художня література	1	2
Усього	9	10

Примітка. Тривалість занять поступово, з дорослішанням дітей збільшується: для дітей другого року життя — до 10 хв., для дітей третього року життя — до 15 хв.

Забезпечення рухової активності дітей раннього віку

ОСНОВНІ РУХИ

Ходьба. Ходити «зграйкою» у звичайному темпі, заданому напрямку, по колу, змінюючи напрямок, обминаючи предмети; парами по колу, тримаючись за руки; приставними кроками вперед, у сторони. Використовувати імітаційні види ходьби (як курочки, слоники, конячки, курчата, мишенята, лисички). Заохочувати дітей переходити від ходьби до бігу.

Рівновага. Ходити по доріжці, дошці, покладеній на підлогу. Згодом — по похилій дошці (ширина — 25 см, довжина — 1,5–2 м), край якої піднято на 10–15 см, та сходити вниз. Переступати через перешкоди: кубики, палицю або шнур, підніматися на «горбочки».

Біг. Бігати зграйкою у заданому напрямку до означеного предмета й від нього; в різних напрямках, не наштовхуючись одне на одного; наздоганяти предмети, що котяться. Бігати в колоні невеликими групами та всією групою; по доріжці завширшки 35–25 см; з предметами (ляльки, стрічки). Бігати в середньому (15–20 с) та повільному (30–50 с) темпі.

Повзання та лазіння. Перелізати через колоду, лаву. Повзати на колінах та кистях рук у різних напрямках; до предмета на відстані 4–5 м; по доріжці між двома паралельними лініями (собачки, кішечки, ведмедики зі звуконаслідуванням). Підлізати під мотузку, дугу заввишки 30–40 см, пролізати в обруч. Лазити по драбинці висотою до 1–1,5 м приставним кроком, по похилій дошці, гімнастичній стінці.

Кочення, кидання, ловіння. Скочувати м'яч, кульки по похилій площині. Котити м'яч двома та однією рукою з положення сидячи чи стоячи, одне одному на відстані 1–1,5 м. Прокочувати м'яч під дугою на відстань до 1 м по доріжці, по покладеній на підлогу дошці; збивати м'ячем предмети (кубики, кеглі). Кидати маленький м'яч однією рукою на дальність; через мотузку, яку тримають на рівні грудей, голови, а згодом — вище голови дитини; кидати великий м'яч уперед двома руками знизу, від грудей, з-за голови; кидати м'яч дорослому та ловити його (на відстані до 1 м). Кидати предмети правою та лівою

рукою в горизонтальну ціль; великий м'яч кидати обома руками знизу в горизонтальну ціль; маленький — у вертикальну, розміщену на рівні очей дитини, з відстані 1–1,5 м.

Стрибки. Підстрибувати на місці на обох ногах; з пересуванням уперед та діставанням до предметів, розміщених на рівні піднятої руки дитини, а згодом — на 10 см вище від неї. Перестрибувати через лінію, мотузку, палицю, що лежить на підлозі; через дві паралельні лінії (відстань 15–30 см). Стрибати в довжину з місця, відштовхуючись двома ногами. Зістрибувати з предметів заввишки 10–15 см (куб, лава).

ЗАГАЛЬНОРОЗВИВАЛЬНІ ВПРАВИ

Для рук і плечового пояса. Піднімати руки вперед, угору, в сторони, опускати вниз, згинати й розгинати перед грудьми, розводити в сторони, відводити назад за спину. Плескати в долоні перед собою, над головою. Розмахувати руками вперед-назад (із вихідного положення руки вниз), виконувати махи над головою і перед собою. Стискати й розпрямляти пальці рук.

Для ніг. Ходити на місці, робити приставні кроки вперед, в сторони, назад. Ритмічно присідати, тримаючись за опору, й випрямляти ноги. Підніматися на носки. Згинати й розгинати одну ногу в коліні, стоячи на другій. Виставляти ногу вперед на п'ятку, рухати пальцями, згинати й розгинати стопу. Вправи для кожної ноги виконувати почергово.

Для тулуба. Із вихідного положення стоячи нахилити тулуб уперед, у сторони, випрямляти, робити повороти вправо, вліво. Із вихідного положення сидячи на підлозі повертати тулуб праворуч і ліворуч, передаючи предмет. Із вихідного положення лежачи на спині, піднімати й опускати ноги, руки; перевертатися зі спини на бік, на живіт. Стоячи на колінах, сідати на п'ятки й підніматися.

ШИКУВАННЯ ТА ПЕРЕШИКОВУВАННЯ

Шикуватися в коло навколо орієнтира, тримаючись за руки; в колону одне за одним, парами з допомогою вихователя.

Орієнтовний перелік літературних творів

РАННІЙ ВІК

Усна народна творчість

Колискові

«А-а, коточок», «А-а, мій маленький», «Баю, баю, дитино», «Баю-баю-баю», «Кіт-воркіт», «Колисанка», «Колисонько, колисонько», «Люлі, люлі, люлі», «Ой котику, котику», «Ой спи, дитя, без сповиття», «Пішов коток на торжок», «Повішу я колисочку», «Прийди, сонку, в колисоньку», «Спати час. Спіть до ранку»

Народні пісні

«Ладки-ладусі», «Кую-кую, чобіток», «Гу-ту-ту! Качка йде», «Два півники, два півники», «Печу, печу хлібчик», «Диби, диби», «Дивний звірок», «Рано-вранці на лузі», «Летів горобчик», «Сорока-Ворона», «Іде коза рогата», «Пташка маленька», «Бавимо найменших», «Наш хлопчик», «Пальчик, пальчик, що робив?», «Чуки, чуки», «Водичко, водичко!», «Пес і лисиця», «Поїхали-поїхали», «Прилетіла зозуленька», «Вийди, вийди, сонечко», «Гоп-гоп, козуню», «Ой чук, чук»

Потішки

«Сорока-Ворона», «Коза рогатая», «Зайчику, зайчику»

Заклички

«Сонечко, сонечко», «Прийди, прийди, сонечку», «Іди, іди дощику», «Дощичку, дощичку», «Дощик, дощик, перестань», «Ой вітре-вітроньку»

Народні казки

«Курочка Ряба», «Ріпка», «Колобок», «Рукавичка»

Твори українських та зарубіжних авторів

Вірші:

<i>Агнія Барто</i>	«Ведмедик», «Конячка», «М'ячик», «Сонечко»
<i>Валентин Берестов</i>	«Хвора лялька»
<i>Іванна Блажкевич</i>	«Колискова», «А ти не такий?», «Новий рік».
<i>Грицько Бойко</i>	«Хлюп, хлюп, водиченько», «Маля-немовля», «Бублики», «Морозець, морозець!», «Дощик, дощик», «Ясне сонечко не гріє», «Перші крапельки весни», «Сонечко», «Ти не бійся, Милочко», «Перу, перу платтячко», «Люда милитись не хоче», «Я вже велика дівчинка», «Майбутній адмірал», «Вишенька», «Сієв півничок горох», «Качечка», «Ведмедики», «Зайчик», «Кізоньки-брикалочки», «Білочка», «Козуля», «Гуси-гусенята», «Побігайчик», «У слона болить нога»
<i>Микола Вінграновський</i>	«Прилетіли гуси, сіли у воротях», «Теплий дощик-срібнопад»
<i>Платон Воронько</i>	«Ходить сон», «Доня хоче спати», «Кіт не знав», «Кіт у чоботях», «Друзьки», «Чому чапля стоїть на одній нозі», «Хвіст», «Дід Мороз несе мішок», «Муха-звір»
<i>Євген Гуцало</i>	«Сорока-корова», «Засміявся наш собака», «По дорозі лізе рак», «Миша», «Горщик»
<i>Галина Демченко</i>	«Білочка», «Водичка», «Калач», «Таня»
<i>Олена Журлива</i>	«Красоля і горох», «Наш Воркотик»
<i>Любов Забашта</i>	«Мак»
<i>Наталя Забіла</i>	«Ладки, ладоньки, ладусі», «Ой чук, чуки», «Курочка», «Кульбаба», «Пісенька»
<i>Роман Завадович</i>	«Вмиєм, діти, личка!»
<i>Валентина Каменчук</i>	«Капці», «Вишиванка»
<i>Анатолій Камінчук</i>	«Світлячок», «Котики», «Котики вербові», «В гостях у білочки», «Останній листочок», «Ведмежі сни», «Кіт Василь», «Коник гривою трясє», «Гойдашечки», «Півникове горе», «Вишенька»
<i>Анатолій Качан</i>	«Абрикоса»
<i>Тамара Коломієць</i>	«Спить до ранку», «Дятел», «Йоржик», «Котику-воркотику», «Праля», «Їжаки», «Хиталочка-гойдалочка»

<i>Лідія Компанієць</i>	«Напечу оладки»
<i>Анатолій Костецький</i>	«Мишеня лягає спати», «Сонечкова мама»
<i>Петро Король</i>	«Півник-дудар», «Котик умивається»
<i>Вадим Крищенко</i>	«Зайченятко», «Ясен»
<i>Володимир Лучук</i>	«Чорний жук», «Принесемо криницю», «У квітник побіля хати»
<i>Самуїл Маршак</i>	«Вусатий-смугастий», «М'яч»
<i>Андрій М'ястківський</i>	«Полягали ладки», «Киця прокидається»
<i>Зоя Олександрова</i>	«Вранці», «Смачна каша», «Сама», «Катруся в яслах»
<i>Олександр Олесь</i>	«Качечка», «Киця»
<i>Олег Орач</i>	«Будьмо друзі», «Гусак», «Соняшник»
<i>Віра Паронова</i>	«Очі», «Ніс», «Вуха», «Ноги», «Щоки»
<i>Катерина Перелісна</i>	«Тупу, тупу, тупенята», «Дибу-дibu-дибки», «Курка і курчатка», «Дощик», «Для потішечки», «До річки», «Черевички»
<i>Лідія Повх</i>	«Ой, не жарти», «На ставку», «Жук»
<i>Марія Познанська</i>	«Ой котику-коточку», «Коза», «Корівка», «Моя ляля», «Здрастуй, сонечко!», «Сніг іде»
<i>Новачок Тарас</i>	«Коли киця любить, коли сердиться», «Півень», «Зайчики», «Здрастуй, хлопчику маленький!»
<i>Леонід Полтава</i>	«З лісу зайчики ішли», «Гномики-музики», «Самі складімо пісеньку»
<i>Олена Пчілка</i>	«Метелик», «Дитяча пісенька»
<i>Петро Ребро</i>	«Соняхи», «Журився їжачок», «Важке слово», «Юля і зозуля»
<i>Богдан Чепурко</i>	«Ковалі», «Зайчики-півпальчики», «Пес Савка»
<i>Дмитро Чередниченко</i>	«Хитрий Няв», «Білі лисиці», «Гусячі лапки»
<i>Галина Чорнобицька</i>	«Гулі, гулі, голуби»

Оповідання:

<i>Володимир Сутєєв</i>	«Курча та каченя», «Троє кошенят»
<i>Лев Толстой</i>	«Діду було сумно», «Пішла Катруся», «У Груні не було ляльки», «Слухай мене», «У Розки були цуценята»

Орієнтовний музичний репертуар

ВІК НЕМОВЛЯТИ

Слухання музики

«Колискова», укр. нар. мелодія; «Люляю-люляю», укр. нар. мелодія; «Ой ти, коте-коточок», укр. нар. колисанка; «Ой за гаєм, гаєм», укр. нар. мелодія; «Ой лопнув обруч», укр. нар. мелодія; «Козлик», укр. нар. пісня в оброб. Т. Шутенко; «Чобітки», муз. А. Філіпенка, сл. Т. Волгіної (пер. М. Сингаївського); «Козлик», укр. нар. пісня в оброб. Т. Шутенко; «Курочка-чубарочка», муз. Т. Шутенко; «Пташечка», муз. та сл. Н. Грабовської, оброб. І. Кишка; «Кішка», муз. А. Александрова; «Конячка», муз. О. Тілічєєвої; «Вечірня зірка», муз. Р. Шумана; «Солодка мрія», муз. П. Чайковського; «Колискова», муз. А. Лядова; «Колискова», муз. Д. Тюрк; «Колискова», муз. П. Чайковського; «Колискова», муз. Дж. Пуччіні; «Колискова», муз. М. Римського-Корсакова; «Турецький марш» (рондо в турецькому стилі), муз. В. Моцарта; «Маленька нічна серенада-рондо», муз. В. Моцарта; «Анданте із симфонії № 35», муз. В. Моцарта; «Соната для двох фортепіано» К. 448: II. Анданте, муз. В. Моцарта; «Менует», муз. В. Моцарта.

Музично-ритмічні рухи

«Брязкальце», рос. нар. мелодія; «Дибки, дибки», укр. нар. пісня; «Сорока-ворона», муз. В. Верховинця; «Ладки-ладусі», рос. нар. пісня в оброб. Т. Шутенко; «Сонечко», муз. Е. Снісарук, сл. А. Барто (пер. укр. мовою); «Ведмедикові спати час», муз. Г. Гриневича, сл. Т. Волгіної; «Бубонці», муз. М. Кресева; «Поплещемо в долоні», «Гопак», муз. Я. Степового.

Гра на дитячих музичних інструментах

Ознайомлювати з музичними іграшками — брязкальцем, музичним молоточком тощо.

РАННІЙ ВІК

Другий рік життя

Слухання музики

«Ранок», муз. Г. Гриневича, сл. С. Прокоф'євої; «Дощик», укр. нар. пісня в оброб. Т. Шутенко; «Вийди, вийди, сонечко», укр. нар. пісня; «Котик-ку сіренький», укр. нар. пісня в обр. Т. Шутенко; «Чобітки», муз. А. Філіпенка, сл. Т. Волгіної; «Пташка», муз. Т. Потапенко, сл. Н. Найдьонової;

«Моє лоша», муз. О. Гречанінова; «Колискова», муз. А. Філіпенка; «Нумо, зайчику, танцюй», муз. А. Філіпенка, сл. Т. Волгіної; «Потанцюємо веселіше», укр. нар. мелодія в оброб. І. Прача; «Жучок», укр. нар. пісня; «Пташка та пташенята», муз. О. Тілічеєвої.

Підспівування та спів

«Туп-туп», муз. М. Красєва, сл. Н. Френкель; «Собачка», муз. М. Раухвергера, сл. Н. Комісарової; «Ладки-ладусі», рос. нар. пісня в оброб. Т. Шутенко; «Так-так-так», муз. О. Тілічеєвої, сл. Ю. Островського; «Трикутник», муз. Т. Шутенко, сл. В. Кукловської; «Це ялиночка у нас», муз. Ю. Слонова, сл. В. Малкова; «Водичка», муз. О. Тілічеєвої, сл. А. Шибицької; «Поросята», муз. і сл. Ж. Калюжної; «Мамі усміхаємось», муз. В. Агафонникова, сл. З. Петрової; «Киця», муз. А. Александрова, сл. Н. Френкель.

Музично-ритмічні рухи

«Марш», муз. В. Моцарта; «Марш і біг», муз. Р. Рустамова; «Кроки», муз. Л. Дичко, сл. Т. Коломієць; «Крокуємо разом», муз. М. Раухвергера, сл. О. Коробко; «Ось як ми уміємо», муз. О. Тілічеєвої, сл. Н. Френкель; «Айда», муз. Т. Потапенко, сл. І. Ільїної; «Танок з лялькою», муз. Л. Дичко, сл. Т. Коломієць; «Бубон», муз. М. Красєва, сл. Н. Френкель; «Танок», муз. Т. Попатенко; «Веселий танок», укр. нар. мелодія; «Гопачок», укр. нар. мелодія; «Танок-запрошення» під укр. нар. мелодію в оброб. Т. Шутенко, сл. В. Кукловської; «Ой за гаєм, гаєм», укр. нар. мелодія в оброб. Я. Степового; «Танок цукерок», муз. і сл. Ж. Калюжної; «Новорічний хоровод», муз. і сл. Ж. Калюжної; «Дітоньки малесенькі», муз. і сл. Ю. Михайленко.

Гра на дитячих музичних інструментах

Ознайомлювати з різними музичними іграшками, зокрема з барабаном, бубном, дудочкою.

Третій рік життя

Слухання музики

«Листочок золотий», муз. і сл. Н. Вересокіної; «Жарт», муз. Й. Баха (фрагмент); «Ой, баю мій, баю», «Іде, іде дід, дід», «Ой, сніжку, сніжку білесенький» — укр. нар. пісні; «Весело-сумно», муз. Л. Бетховена; «Діти та курчата», муз. Т. Шутенко, сл. В. Кукловської; «Про ведмедика», муз. А. Філіпенка, сл. В. Кукловської; «Киця», муз. А. Александрова, сл. Н. Френкель (пер. укр. мовою Н. Андрусич та Т. Хомич); «Пісня про дощик», муз. і сл. Н. Козак; «Каченята», муз. і сл. Н. Козак; «Ялинка», муз. Н. Рулько, сл. Ж. Калюжної; «Шарманка», муз. Д. Шостаковича;

«Полька», муз. С. Майкапара; «Котику сіренький», укр. нар. пісня в оброб. М. Вериківського; «Анданте до мажор (Кехель, № 1а)», муз. В. Моцарта; «Алегро до мажор (Кехель, № 16)», муз. В. Моцарта.

Співи

«Гоп, гоп, гу-ту-ту», «Лю-люлі, полетіли гулі» — укр. нар. пісні; «Ялинка», муз. Т. Потапенко, сл. Н. Найдьонової; «Спи, мій ведмедик», муз. О. Тілічеєвої, сл. О. Островського; «Пиріжки», муз. А. Філіпенка, сл. В. Кукловської; «Машина», муз. Т. Попатенко, сл. Н. Найдьонової; «Ладки-ладусі», рос. нар. пісня в оброб. Т. Шутенко; «Пташка», муз. М. Раухвергера, сл. А. Барто (пер. укр. Н. Андрусич та Т. Хомич); «Півник», муз. і сл. А. Матліної, оброб. Р. Рустамова (пер. укр. Н. Андрусич та Т. Хомич); «Шием чоботи коту», муз. Т. Шутенко; «Бобик», муз. Т. Потапенко, сл. Н. Надольного (укр. текст В. Морути); «Калачі», муз. О. Тілічеєвої, сл. М. Булатової.

Музично-ритмічні рухи

Ігрові вправи: «Ходимо-бігаємо», муз. О. Тілічеєвої; «Веселий марш», муз. І. Кишка; «Ми йдемо», муз. Р. Рустамова; «Вправи з хусточками», муз. Я. Степового.

Таночки

«Танок осінніх листочків», муз. А. Філіпенка, сл. Є. Макшанцевої; «Пташки», муз. А. Караманова; «Танок з ляльками», на укр. нар. мелодію, оброб. Т. Шутенко; «Гопачок», на укр. нар. мелодію, оброб. М. Раухвергера; «Ляльки танцюють», на укр. нар. мелодію, оброб. В. Зентарського; «Веселий танок», укр. нар. мелодія; «Ми по колу підемо...» муз., сл. та рухи Л. Кім; «Гойда-да», муз. Е. Снісарук, сл. Н. Забіла; «Горобиновий салют», муз., сл. та рухи Л. Кім; «Чепурушечки», муз., сл. та рухи Л. Кім; «Дружно писанки візьмемо», муз. Н. Рубальської, сл. В. Шкльоди.

Ігри

«Гра з брязкальцями», муз. А. Філіпенка, сл. Є. Макшанцевої; «Гра з бубном», укр. нар. мелодія; «Зайчики і лисичка», муз. Г. Фінаровського, сл. В. Антонової; «Діти і ведмідь», муз. Т. Шутенко, сл. І. Плакідиди; «Ляльку заховаю», муз. І. Кишки, сл. В. Кукловської; «Кошенята і кішка», муз. В. Вітліна; «Будуємо дім», муз. Т. Шутенко, сл. В. Кукловської; «Політаємо», муз. А. Філіпенка; «Де ж це наші ручки?», муз. Т. Ломової, сл. І. Плакідиди.

Гра на дитячих музичних інструментах

Ознайомлювати з різними музичними іграшками (механічними, глиняними свищиками тощо) та дитячими музичними інструментами.

Словниковий матеріал до освітньої лінії «Мовлення дитини»

ВІК НЕМОВЛЯТИ

Дорослий спонукає дитину до повторення звукокомплексів, що імітують «розмову» (гу, агу, аку-у, ду-ду-аду, бу-бу), окремих звуків та складів (ба-ба, та-та, ма-ма).

Дорослий стимулює дитину до вимови слів-складів (на, па, ма, ба, та) та перших слів-позначень (мама, тато, дядя, баба, тьотя, гав-гав, кис-кис, му), слів на позначення окремих дій (дай, на); стимулює до засвоєння та вживання правильних слів (коко — яйце, моня — молоко, ляля — лялька, гав-гав — собачка, тік-так — годинник, бі-бі — машинка, ко-ко-ко — курочка).

РАННІЙ ВІК

Дорослий розвиває здатність дитини розрізняти і називати стани погоди: світить сонце, дме вітер, іде дощ (сніг), хмари затулили сонце; називати компоненти природного довкілля та їх якості: пісок сухий (мокрый), вода тепла (холодна), ґрунт (сухий — твердий, а мокрий — м'який), сніг (лід) холодний; називати рослини: дерево (береза, каштан та ін.), квітка (троянда, айстра та ін.), трава; їх будову (стебло, стовбур, листя), колір (червоний, синій, зелений, жовтий), розмір (велике, маленьке), поверхню (м'яка, тверда, гладка); розрізняти овочі та фрукти за смаком; називати свійських та диких тварин (кінь, корова, коза, собака, кішка; півень, курка, гуска, качка; ластівка, сокола, ворона, зозуля; вовк, лисиця, ведмідь, заєць, їжак), їх дитинчат (теля(тко), лоша(тко), козеня(тко), курча(тко), гусеня(тко); частини тіла (голова, тулуб, ноги, хвіст); характерні зовнішні ознаки тварин (великі вуха, роги, маленький хвіст); їх дії (ходить, бігає, грається, п'є); звуконаслідувати голоси знайомих тварин; називати трудові дії (поливати квітку, прибирати листя, тримати поливалку, годувати кішку).

Малюк може означити словами знайомі предмети, їхні основні якісні ознаки, дії з ними; визначити словом мету дії; вживає назви деяких продуктів, страв: хліб, ковбаса, суп, борщ, каша, млинці (млинчики, сирники), печиво, тістечка, цукор, цукерки, морозиво; назви дій,

що супроводжують споживання їжі (жувати, пережовувати, ковтати), предметів гігієни (рушник, мило, гребінець, носова хустинка, серветка) та дій з ними (умиватися, розчісуватися, мити руки); вживає назви одягу (сорочка, плаття, спідниця, штани, черевики, чоботи, стрічка); називає ознаки предметів навколишнього середовища (новий, великий, зелений, високий); вживає антоніми (великий – малий, високий – низький, далеко – близько); позначає кількість предметів (багато, мало, один); називає місцезнаходження предметів (тут, там, біля чогось), далеко, близько, високо, низько); використовує вказівні слова (ось, це).

Дорослий спонукає дитину до вживання назв іграшок (лялька, машина, кубики, ведмідь тощо) та дій з ними; стверджувального слова «так» і заперечного «ні»; часу (вчора, сьогодні, вранці, вдень, увечері, вночі); назв ознак іграшок та предметів навколишнього середовища (новий, великий, зелений, високий), дій (бігати, гратися, стрибати, кричати, говорити, запитувати, відповідати). Заохочує дитину до вживання слів, якими позначають: імена батьків, рідних дорослих і дітей; ласкаві назви членів родини (мамуся, мамочка, татко, татусь, дідусь, бабуся, бабусенька); назву своєї вулиці; різні частини свого тіла та слова, якими означають їхні функції (око бачить, вухо чує, руки діють); основні рухові дії (ходжу, бігаю, стрибаю, катаюся); назви свого стану (здорова, хвора); безпечні та небезпечні для життя дії та ситуації.

Авторський колектив програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі»

Аксьонова Олена Петрівна — доцент кафедри реабілітаційної педагогіки та здорового способу життя Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, канд. пед. наук.

Аніщук Антоніна Миколаївна — доцент кафедри дошкільної освіти Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, канд. пед. наук.

Артемова Любов Вікторівна — завідувач кафедри педагогічної майстерності Київського міжнародного університету, д-р пед. наук, професор.

Гавриш Наталія Василівна — завідувач кафедри дошкільної та початкової освіти Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, д-р пед. наук, професор.

Гончаренко Алла Миколаївна — доцент кафедри методики та психології дошкільної і початкової освіти Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського педагогічного університету імені Бориса Грінченка, канд. пед. наук.

Дронова Ольга Олегівна — доцент кафедри дошкільної освіти Донбаського державного педагогічного університету, канд. пед. наук.

Кононко Олена Леонтіївна — завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, д-р психол. наук, професор.

Котлярова Ольга Вікторівна — викладач інформатики Кременчуцького педагогічного училища імені А. С. Макаренка.

Лозинська Євдокія Федорівна — викладач дошкільної педагогіки, психології, методист Кременчуцького педагогічного училища імені А. С. Макаренка.

Луценко Вікторія Олександрівна — науковий співробітник лабораторії дошкільного виховання Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України.

Мартиненко Олена Володимирівна — доцент кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання Бердянського державного педагогічного університету, канд. пед. наук.

Нечай Світлана Петрівна — старший науковий співробітник лабораторії дошкільного виховання Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, канд. пед. наук.

Низковська Олена Вікторівна — методист вищої категорії сектору науково-методичного забезпечення змісту дошкільної освіти Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України.

Онищук Ірина Анатоліївна — старший викладач кафедри теорії та методики дошкільної освіти Кременецького обласного гуманітарного інституту імені Тараса Шевченка, канд. пед. наук.

Плохій Зоя Павлівна — провідний науковий співробітник лабораторії дошкільного виховання Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, канд. пед. наук.

Поніманська Тамара Іллівна — проректор з наукової роботи, завідувач кафедри педагогіки та психології (дошкільної і корекційної) Рівненського державного гуманітарного університету, канд. пед. наук, професор.

Сидельникова Ольга Дмитрівна — завідувач лабораторії дошкільного виховання Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, канд. пед. наук.

Старченко Валентина Андріївна — науковий співробітник лабораторії дошкільного виховання Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України.

Терещенко Ольга Петрівна — науковий співробітник лабораторії дошкільного виховання Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України.

Фунтікова Ольга Олександрівна — професор кафедри управління навчальними закладами і педагогіки вищої школи Класичного приватного університету, д-р пед. наук.

Шелестова Людмила Володимирівна — старший науковий співробітник лабораторії дошкільного виховання Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, канд. пед. наук.

Якименко Людмила Юріївна — старший науковий співробітник лабораторії дошкільного виховання Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України.

ДЛЯ НОТАТОК

Навчальна програма

ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
«Я У СВІТІ»
(нова редакція)

У двох частинах

Частина I
Від народження до трьох років

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 24.06.2014 № 750)

Редактори **Наталія Савінова, Олеся Оноко**
Дизайн та верстка **Юлія Карась, Тетяна Атрощенко**

Підписано до друку 07.07.2014
Формат 60×90/ 16. Ум. друк. арк. 32. Папір офсетний.
Наклад 2000 пр. Замовлення № 7592

ТОВ «МЦФЕР-Україна», вул. М. Раскової, 11-А, а/с 170, Київ, 02660
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 4643 від 30.10.2013

Віддруковано з готових фотоформ у друкарні ТОВ «Бізнес-Логіка»:
пров. Радищева, 4, Київ, 03124
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3693 від 02.02.2010

Увага! Згідно із Законом України «Про авторське право і суміжні права» матеріали цього видання не можуть бути використані чи відтворені на будь-яких носіях, розміщені в мережі інтернет без письмового дозволу ТОВ «МЦФЕР-Україна» та авторського колективу. Порушення закону призводить до адміністративної, кримінальної відповідальності.

МЦФЕР-Україна

Освіта

З питань придбання звертайтеся:

ТОВ «МЦФЕР-Україна»

0 (44) 586-56-06

peredplata@mcf.com.ua

www.pedrada.com.ua